

Council of Europe
Conseil de l'Europe

European Union
Union européenne

COUNTRY REPORT ON ARMENIA

COMBATING ILL-TREATMENT AND IMPUNITY

AND

EFFECTIVE INVESTIGATION

OF ILL-TREATMENT

by Eric Svanidze

DIRECTORATE GENERAL OF HUMAN RIGHTS
AND LEGAL AFFAIRS

COUNCIL OF EUROPE

This translation has been published with the financial support of the European Union and the Council of Europe. It is published as part of the Joint Programme between the European Union and the Council of Europe “Combating ill-treatment and impunity”. The author is a long-term consultant to the Joint Programme.

Justice Reform and Police Division
Legal and Human Rights Capacity Building Department
Directorate of Co-operation
Directorate General of Human Rights and Legal Affairs
Council of Europe

F-67075 Strasbourg Cedex
<http://www.coe.int/justice>

The opinions expressed in this publication are those of the author and do not engage the responsibility of the European Union or the Council of Europe, or the institutions the author works for. They should not be regarded as placing upon the legal instruments mentioned in it any official interpretation capable of binding the governments of member States, the European Union's or the Council of Europe's statutory organs, or any organ set up by virtue of the European Convention on Human Rights.

Սույն թարգմանությունը հրատարակվել է Եվրոպական միության և Եվրոպայի խորհրդի ֆինանսական աջակցությամբ: Այն հրատարակվել է Եվրոպական միության և Եվրոպայի խորհրդի՝ «Վատ վերաբերմունքի և անպատժելիության դեմ պայքարը» համատեղ ծրագրի շրջանակներում: Հեղինակը Համատեղ ծրագրի երկարաժամկետ խորհրդատու է:

Արդարադատության բարեփոխումների և ոստիկանության բաժին
Իրավական և մարդու իրավունքների զարգացման ծրագրերի
վարչություն

Համագործակցության տնօրինություն

Մարդու իրավունքների և իրավական հարցերի գլխավոր
տնօրինություն

Եվրոպայի խորհուրդ

F-67075 Strasbourg Cedex

<http://www.coe.int/justice>

Սույն հրատարակության մեջ արտահայտված տեսակետները հեղինակին են: Եվրոպական միությունը կամ Եվրոպայի խորհուրդը կամ այն կառույցները, որոնց համար հեղինակն աշխատել է, դրանց համար պատասխանատվություն չեն կրում: Դրանք չպետք է համարվեն որպես իրավական ակտերի որևէ պաշտոնական մեկնաբանություն, որը կարող է պարտականություններ առաջացնել մասնակից պետությունների, ինչպես նաև Եվրոպական միության կամ Եվրոպայի խորհրդի կանոնադրական մարմինների կամ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի ուժով ստեղծված մարմինների համար:

COUNTRY REPORT ON ARMENIA

COMBATING ILL-TREATMENT AND IMPUNITY

AND

EFFECTIVE INVESTIGATION

OF ILL-TREATMENT

by Eric Svanidze

**General and legal edition of the
Armenian translation by:**

Vahe YENGIBARYAN

Executive Director of the
Association of Judges of the
Republic of Armenia, Professor of
YSU Law Faculty, PhD in Law

Translators:

**Anna Vardapetyan
Lusine Abrahamyan**

YEREVAN
«ANTARES»
2010

ՁԵԿՈՒՅՑ ԶԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

**ՎԱՏ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԻ ԵՎ ԱՆՊԱՏԺԵԼԻՈՒԹՅԱՆ
ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐՆ**

ՈՒ

**ՎԱՏ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ
ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Էրիկ Սվանիձե

Հայերեն թարգմանության ընդհանուր և

իրավաբանական խմբագիր՝ ՎԱՅԵ ԵՆԳԻԲԱՐՅԱՆ

ՀՀ դատավորների միության գործադիր տնօրեն,
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի դոցենտ,
իրավագիտության թեկնածու

Թարգմանիչներ՝

**ԱՆՆԱ ՎԱՐԴԱՊԵՏՅԱՆ
ԼՈՒԻՍԻՆԵ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ**

**ԵՐԵՎԱՆ
«ԱՆՏԱՐԵՍ»
2010**

ՀՏԴ 343 : 341.231.14

ԳՄԴ 67.99 (2) 8 + 67.99 (2) 9 + 67.91

Ս 410

Տպագրվում է

ՀՀ դատավորների միության խորհրդի որոշմամբ

Սվանիձե Էրիկ

Ս 410 Ձեկույց Հայաստանի վերաբերյալ. «Վատ վերաբերմունքի և անպատժելիության դեմ պայքարն ու վատ վերաբերմունքի արդյունավետ քննությունը».- Եր.: Անտարես, 2010.- 108 էջ:

Սույն գեկույցի նպատակն է աջակցել դատավորներին, դատախազներին, փաստաբաններին, ինչպես նաև իրավակիրառ գործունեություն իրականացնող մյուս մարմիններին ու կազմակերպություններին ծանոթանալու վատ վերաբերմունքի և անպատժելիության դեմ պայքարի հայաստանյան քննչական ու դատական պրակտիկայի հիմնախնդիրներին եվրոպական չափանիշների լույսի ներքո:

ՀՏԴ 343 : 341.231.14

ԳՄԴ 67.99 (2) 8 + 67.99 (2) 9 + 67.91

ISBN 978-9939-51-205-1

© ՀՀ դատավորների միություն, 2010

© Վահե Ենգիբարյան, 2010

Բովանդակություն

Նախաբան	8
Հիմնական դրույթներ	11
Ներածություն	16
Հապավումներ	18
1. Վատ վերաբերմունքի արգելքի օրենսդրական շրջանակը	20
2. Երաշխիքներ վատ վերաբերմունքի դեմ	27
2.1. Իրավական երաշխիքներ վատ վերաբերմունքի դեմ	27
2.2. Վատ վերաբերմունքի դեմ այլ երաշխիքներ	45
3. Վատ վերաբերմունքի քննություն	62
3.1. Վատ վերաբերմունքի քննությունների համակարգը	62
3.2. Վատ վերաբերմունքի քննությունների պատշաճությունը	80
3.3. Քննությունների արդյունավետության գնահատումը	98
4. Վատ վերաբերմունքի խթանները	100

ՆԱԽԱԲԱՆ

Խոշտանգումների և անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի չենթարկվելու իրավունքը հանդիսանում է միջազգային իրավունքի իմպերատիվ նորմ: Մարդու իրավունքների միջազգային շատ փաստաթղթերի, ինչպիսիք են Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան (ՄԻԵԿ), Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը և այլն համաձայն՝ մարդու այս հիմնարար իրավունքի որևէ սահմանափակում չի թույլատրվում: Իրավունքը ենթադրում է պետությունների կողմից վճռորոշ նշանակություն ունեցող որոշակի պարտականությունների կատարում, այդ թվում՝ խոշտանգումների և անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի իրականացումից ձեռնպահ մնալը և դրանց կանխումը, ինչպես նաև նման արարքների արդյունավետ քննությունը և պատասխանատու անձանց դատարանի առջև կանգնեցնելը:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը շարունակում է բազմաթիվ վճիռներ կայացնել ՄԻԵԿ-ի 3-րդ հոդվածով պաշտպանվող իրավունքի խախտման կապակցությամբ: Օրինակ՝ 2008 թվականին, ի լրումն Եվրոպայի խորհրդի (ԵԽ) անդամ տարբեր պետություններում այս հոդվածի 140 նյութաիրավական խախտումների, հայտնաբերվել են նույն հոդվածի դատավարական կողմի 55 խախտումներ, որոնք կապված են վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների և այլ տեղեկությունների արդյունավետ քննության՝ պետություններին ներկայացվող պահանջի խախտման հետ:

Խնդիրը լուսաբանվել է նաև Եվրոպայի խորհրդի խոշտանգումների և անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման կոմիտեի («CPT») կողմից, մասնավորապես՝ վերջինիս 14-րդ ընդհանուր զեկույցում և այցերի արդյունքում կազմված բազմաթիվ զեկույցներում:

Նպատակ ունենալով օգնել անդամ պետություններին հաղթահարելու այս լուրջ թերացումները՝ Եվրոպական միությունը և Եվրոպայի խորհուրդը ձեռնարկել են «Վատ վերաբերմունքի և անպատժելիության դեմ պայքարը» վերտառությամբ միասնական ծրագիր: Ծրագիրը ներառում է Հայաստանը, Ադրբեջանը, Վրաստանը, Մոլդովան և Ուկրաինան և վկայակոչում է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի բազմաթիվ առանցքային հարցեր, CPT-ի գնահատականներ, ինչպես նաև ԵԽ մարդու իրավունքների

հանձնակատարի կողմից տարբեր երկրների վերաբերյալ զեկույցներ՝ կապված այն կառուցվածքների և ընթացակարգերի հետ, որոնք պետք է ներդրվեն Եվրոպայի խորհրդի անդամ բոլոր պետություններում վատ վերաբերմունքի յուրաքանչյուր հայտարարությանն արձագանքելու համար: Ծրագիրն օժանդակում է ներպետական մարմինների հնարավորությունների զարգացմանը, որոնք ուղղված են վատ վերաբերմունքի կապակցությամբ ոստիկանության դեմ ներկայացվող բողոքների արդյունավետ, եվրոպական չափանիշների վրա հիմնված քննությանը:

Պետության վերաբերյալ սույն զեկույցը կազմվել է պրն Էրիկ Սվանիձեի կողմից, ով հանդիսանում է ծրագրի երկարաժամկետ խորհրդատու¹: Դրանում մարդու իրավունքների եվրոպական և միջազգային կիրառելի չափանիշների լույսի ներքո քննության են առնվել և վերլուծվել ոստիկանության կողմից դրսևորվող վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարի համապատասխան կողմերը: Մասնավորապես, այն խորանուխ է լինում առկա կարգավորումների, կառուցվածքային համակարգերի, վատ վերաբերմունքի կանխարգելման և վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարի ընթացակարգերի և կառուցակարգերի, դատախազական և դատական պրակտիկայի և այլ համապատասխան կողմերի մեջ և հետագա գործողությունների կապակցությամբ ներկայացնում է առանձնահատուկ առաջարկություններ, որոնք հիմնված են զեկույցում առկա դատողությունների վրա: Համանման զեկույցներ պատրաստվել են Ծրագրի բենեֆիցիար այլ պետությունների վերաբերյալ:

Ծրագրի բոլոր հինգ բենեֆիցիար պետությունների վերաբերյալ զեկույցները հիմնված են երկարաժամկետ խորհրդատուների փաստահավաք գործունեության և ներպետական պաշտոնատար անձանց, դատական համակարգի, ոչ կառավարական և միջազգային կազմակերպությունների ներկայացուցիչների հետ նրանց հանդիպումների

¹ Սույն հրատարակության մեջ արտահայտված տեսակետները հեղինակինն են: Եվրոպական միությունը կամ Եվրոպայի խորհուրդը կամ այն կառույցները, որոնց համար հեղինակն աշխատել է, դրանց համար պատասխանատվություն չեն կրում: Դրանք չպետք է համարվեն որպես իրավական ակտերի որևէ պաշտոնական մեկնաբանություն, որը կարող է պարտականություններ առաջացնել մասնակից պետությունների, ինչպես նաև Եվրոպական միության կամ Եվրոպայի խորհրդի կանոնադրական մարմինների կամ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոմիտեի կամ Խոշտանգումների և անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտեի կողմից ստեղծված մարմինների համար:

վրա: Համապատասխան օրենսդրությանը և իրավակիրառ պրակտիկային հղումները, ինչպես նաև էական նշանակություն ունեցող տեղեկությունները և վիճակագրական տվյալները, որոնք հավաքվել են սույն գործունեության ընթացքում, կազմում են զեկույցի հիմքը: Անհրաժեշտ է նշել, որ զեկույցները նպատակ չեն հետապնդում քննության առնել անհատական գործեր, դրանք միայն ընդհանրացնում են վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարի և դրա արդյունավետ քննության օրենսդրական և ընթացակարգային շրջանակը:

Հիմնական դրույթներ

Որպես Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետություն, Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի և այլ համապատասխան փաստաթղթերի մասնակից՝ Հայաստանն ընդունել է դրանցում ամրագրված արժեքները և չափանիշները, այդ թվում՝ վատ վերաբերմունքի բացարձակ արգելքը: Չնայած վերջինիս ապահովման համար իշխանությունների կողմից ձեռնարկված որոշ միջոցների, Ստրասբուրգի դատարանը, CPT-ն, Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատարը, ՄԱԿ-ի և այլ միջազգային կազմակերպությունների համապատասխան մարմինները, ինչպես նաև մարդու իրավունքների մոնիթորինգի ներպետական մարմինները և քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտները հաճախ ահազանգում են այն մասին, որ ոստիկանության կողմից դրսևորվող վատ վերաբերմունքը և անպատժելիությունը շարունակում են չնվազել:²

Սույն զեկույցում արտացոլված նյութերն ուսումնասիրվել են և զեկույցը կազմվել է Եվրոպական հանձնաժողովի և Եվրոպայի խորհրդի՝ «Վատ վերաբերմունքի և անպատժելիության դեմ պայքարը» վերտառությամբ համատեղ ծրագրի շրջանակներում: Այն բովանդակում է Հայաստանում առկա իրավիճակի համակողմանի վերլուծությունը, ինչպես նաև դրանում առկա են համապատասխան խորհուրդներ և մասնավոր առաջարկություններ ապագայի համար:

Ուսումնասիրության իրականացմանն օժանդակել են ներպետական պաշտոնատար անձինք և համապատասխան ինստիտուտների և մարմինների ներկայացուցիչները, ում հետ 2009 թվականի ապրիլի 13-17-ից մինչև հունիսի 8-19-ն ընկած ժամանակահատվածում Համատեղ ծրագրի՝ տեղում գնահատական տալու գործունեություն իրականացնող երկարաժամկետ խորհրդատուները համագործակցել են: Գործունեությունը ներառում էր Ազգային ոստիկանության ծառայության և դրա ստորաբաժանումների (Քննչական վարչություն, Ներքին անվտանգության վարչություն, Հասարակական կարգի պահպանություն իրականացնող վարչություն, Լոռու մարզի և Վանաձոր ու Սպիտակ քաղաքների ոստիկանության բաժինների, Երևանում, Վանաձորում և Սպիտակում ձերբակալվածներին պահելու վայրեր), Գլխավոր դատա-

² Պաշտոնատար անձանց կողմից ձեռնարկված միջոցառումները, ինչպես նաև միջազգային և ներպետական կառույցների համապատասխան դատողությունները քննարկվել են սույն զեկույցում:

խագույթան և Լոռու մարզի ու Սպիտակ քաղաքի դատախազության, Հատուկ քննչական ծառայության, ՀՀ արդարադատության նախարարության, Քրեակատարողական վարչության, ինչպես նաև «Վանաձոր» և «Նուբարաշեն» քրեակատարողական հիմնարկների, Առողջապահության նախարարության դատական բժշկության կենտրոնական բյուրոյի ղեկավարության ու տարբեր ներկայացուցիչների և Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի (օմբուդսմեն) հետ զրույցները: Ուսումնասիրությունը ներառում է Ազգային ժողովի (պառլամենտ) պետաիրավական հարցերով հանձնաժողովի ղեկավարության, Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի աշխատակազմի ներկայացուցիչների, վճռաբեկ դատարանի, Վանաձորի առաջին ատյանի դատարանի, ինչպես նաև ՀՀ դատավորների միության անդամների հետ իրականացված քննարկումները: Ուսումնասիրությունը ներառում է նաև ՀՀ փաստաբանների պալատի ղեկավարության, պաշտպանների և ներպետական տարբեր ոչ կառավարական կազմակերպությունների անդամների հետ զրույցները: Երկարաժամկետ խորհրդատուները տեսակետներ են փոխանակել Հայաստանում ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի ներկայացուցչությունների համապատասխան անդամների հետ:

Ձեկույցում նաև առկա են և անդրադարձ է կատարվել հրապարակված նյութերի, ինչպես նաև ընդհանուր տվյալների, վիճակագրությանը, գրանցամատյանների և այլ փաստաթղթերի, որոնք ուսումնասիրվել են այցելած կառույցներում կամ տրամադրվել են զրուցակիցների կողմից: Պետական առանցքային պաշտոնատար անձանց տրամադրվել է զեկույցի նախագիծը, և նրանք հնարավորություն են ունեցել մեկնաբանել այն:

Ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ Հայաստանի օրենսդրությունը ներառում է բազմաթիվ իրավական դրույթներ, որոնք թույլ են տալիս քրեական սանկցիաների միջոցով պատժել վատ վերաբերմունք և դրա հետ կապված չարաշահումներ թույլ տված անձանց: Սակայն այն չի սահմանում համապատասխան նորմեր նախատեսելու պահանջ՝ ուղղված վատ վերաբերմունքին և դրանց կանխարգելիչ ազդեցության ընդլայնմանը՝ խոշտանգման և արգելքի այլ բաղկացուցիչ մասերի՝ միջազգայնորեն ճանաչված հասկացության տարրերի վրա առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելու միջոցով: Քրեական օրենսգրքում առկա՝ խոշտանգման հասկացությունը չի համընկնում դրա՝ միջազգայնորեն ճանաչված հասկացության հետ: Բացի դրանից,

համապատասխան դրույթները մասամբ համընկնում են պաշտոնական լիազորությունների չարաշահման կամ սահմանազանցման հետ կապված առավել ընդհանուր հանցագործությունների հետ: Ինչ վերաբերում է պաշտոնական մոտեցմանն ու կանխարգելիչ նշանակությամբ, ապա ակնհայտ է, որ համապատասխան հանցագործությունների մեծ մասը միջին կամ անգամ ոչ մեծ ծանրության հանցագործություններ են:

Վատ վերաբերմունքի դեմ իրավական երաշխիքների համակարգի հիմնական թերությունը պայմանավորված է դրանց ուշացած կիրառմանը հանգեցնող օրենսդրությամբ և պրակտիկայով: Այս թերությունը նվազեցնում է դրանց արդյունավետությունը քննչական կառուցակարգերի դիմելիս և, հետևաբար, թուլացնում է համակարգի կանխարգելիչ նշանակությունը: Չնայած իրավական օգնության համակարգում իրականացված որոշակի բարեփոխումներին, վերջինս օժտված չէ բավականաչափ երաշխիքով և ուժով դառնալու համար արդյունավետ միջոց ուստիկանության կողմից դրսևորվող վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարում: Ուստիկանության կառույցներում չկան կանոնավոր բժշկական զննություն իրականացնելու համար անհրաժեշտ միջոցներ: Ի լրումն ուստիկանության բաժիններում վարվող ձերբակալման արձանագրությունների համակարգի գործառնության ոչ բավարար լինելուն, դրանց երաշխիքային նշանակությունն էականորեն թուլանում է, քանի որ ազատությունից զրկելու սկզբնական ժամանակահատվածը չի արձանագրվում:

Թեև քրեական դատավարության վաղ փուլերում ներգրավված դատավորներն արձագանքում են իրենց մոտ բերված անձանց կողմից ներկայացված՝ վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարություններին կամ մատնանշումներին, սակայն նման դատավարական արձագանքն առավելապես բացառիկ բնույթ է կրում:

Ուսումնասիրության ժամանակ հաշվի է առնվել այն, որ համապատասխան աշխատանքների ընդհանուր արդյունավետությունը պետք է ներկայացվի իրավասու պաշտոնատար անձանց համապատասխան գործունեության արդյունքների միջոցով: Ենթադրվում է, որ չկան էական արդյունքներ վատ վերաբերմունքի դրսևորման համար անպատժելիության մթնոլորտն իսպառ վերացնելու կապակցությամբ:

Իրավիճակը ուստիկանության կողմից դրսևորվող վատ վերաբերմունքի քննության համակարգային թերացումների հետևանք է: Թեև ուստիկանության վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հաղորդումների

քննությունը վերոնշյալ Հատուկ քննչական ծառայության բացառիկ իրավասությունն է, որը հանդիսանում է ոստիկանությունից ինստիտուցիոնալ առումով անկախ մարմին, գործնականում այն ներգրավվում է սոսկ սահմանափակ թվով քրեական գործերի քննությանը: Նման հաղորդումների բացարձակ մեծամասնությունը քննվում է ոստիկանության քննիչների կողմից, ովքեր գտնվում են կասկածյալների նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնելու, ընդհանուր առմամբ հանցավորության դեմ պայքարի և իրենց գործընկերների գործողությունների կապակցությամբ քննություն իրականացնելու պարտականությունների համակարգային բախումների ազդեցության տակ: Բացի դրանից, նրանցից շատերը չեն պահպանում համակողմանիության և անհապաղության չափանիշները: Նրանք ոչ միշտ են պատշաճորեն ապահովում տուժողի ներգրավվածության և հասարակական վերահսկողության վերաբերյալ պահանջները:

Դատական համակարգի ներկայացուցիչները պատշաճ կերպով տեղեկացված չեն վատ վերաբերմունքի արդյունքում ձեռք բերված ապացույցների վերաբերյալ դատարանում արվող հայտարարությունների և պաշտպանական կողմի փաստարկների կապակցությամբ իրենց դերի մասին: Նրանք հաճախ անուշադրության են մատնում ոստիկանության ներկայացուցիչների կողմից կատարված համապատասխան հանցագործությունների և այլ իրավախախտումների մասին նշումները: Առկա են լուրջ թերություններ նման հաղորդումներով արատավորված ապացույցների թույլատրելիության գնահատման գործում:

Ձեկույցը մանրամասնում է ոստիկանության կողմից վատ վերաբերմունքի դրսևորման դրդապատճառները: Ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ենթադրելու, որ դրդապատճառները գործունեության արդյունավետության սխալ ցուցանիշներն են: «Մաքուր» ցուցիչը (ինդեքսը) ոստիկանության գործունեության արդյունավետության վճռորոշ ցուցանիշ է: Ավելին, ոչ բավարար պրոֆեսիոնալիզմի, տեխնիկական միջոցների և ենթակառուցվածքների բացակայության պատճառով ոստիկանության ուժերը չեն կարողանում կիրառել հանցագործությունների բացահայտման ժամանակակից տեխնիկաներ և մեթոդներ: Արդյունքում, օպերատիվ աշխատակիցների և քննիչների մեծ մասը չի ըմբռնում ինքնախոստովանության կամ ուժի գործադրմամբ ձեռք բերված ապացույցների այլընտրանքների կիրառման անհրաժեշտությունը:

Առանձնահատուկ դրդապատճառներից բացի, ուսումնասիրություն կատարող անձը տեղեկացվել է որոշ ընդհանուր գործոնների մասին, որոնք պատճառաբանում են ոստիկանության կողմից վատ վերաբերմունքի դրսևորումը և խոչընդոտում դրա քննությանը: Այդ գործոնները ներառում են ոստիկանության և, ընդհանուր առմամբ, պետական համակարգում կոռուպցիայի առկայությունը, դրա չեզոքության բացակայությունը, դատախազության և դատական համակարգի անկախության չափահովվածությունը և քաղաքական առումով զգայուն դեպքերում և իրավիճակներում համապատասխան հակվածության առկայությունը:

Այսպիսով, ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս ենթադրելու, որ Հայաստանի իշխանությունները նկատել են ոստիկանության վատ վերաբերմունքի և անպատժելիության խնդիրը և որոշ միջոցառումներ են ձեռնարկել դրանց լուծման ուղղությամբ: Սակայն, նրանց վարած քաղաքականությունն էականպես արատավորվել է ձեռնարկված քայլերի մասնավորեցված բնույթի, փոխկապակցված ռազմավարության, վատ վերաբերմունքի դեմ հստակ և համակարգված գործողությունների, այդ թվում՝ պատշաճ քննության բացակայության և խնդրի նկատմամբ հանդուրժողական մոտեցում դրսևորելու պատճառով:

Այս հանգամանքներում պաշտոնատար անձանց ներկայացվում են որոշակի առաջարկություններ, ինչպես նաև խորհուրդ է տրվում իրականացնել համակարգային բարեփոխումներ, ինչը կներառի ոստիկանական անկախ բողոքարկման մարմնի ստեղծումը:

Ներածություն

Խոշտանգումների և անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի³ բացարձակ արգելքն ուղղակիորեն բխում է անպատժելիության դեմ պայքարի անհրաժեշտությունից: Անպատժելիության նկատմամբ ներկայիս հետաքրքրությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ մարդու իրավունքների միջազգային կառույցների կողմից վերջին ժամանակներս ստացվող բազմաթիվ դիմումներում առկա են մեջբերումներ այն մասին, որ պետությունների կողմից պատշաճ կերպով պատասխանատվության չեն ենթարկվում վատ վերաբերմունք ցուցաբերած անձինք:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը («**Ղատարանը**»), օրինակ, շարունակում է այս ոլորտին առնչվող բազմաթիվ անցանկալի վճիռներ կայացնել, չնայած որ առկա են վերջինիս կողմից տարիների ընթացքում հստակ մշակված համապատասխան չափորոշիչներ: Այսպես, 2008 թվականին, ի լրումն Մարդու իրավունքների եվրոպական կոմիտեի («**ՄԻԵԿ**»)⁴ 3-րդ հոդվածի 140 նյութաիրավական խախտումների, հայտնաբերվել են նույն հոդվածի դատավարական կողմի 55 խախտումներ, որոնք կապված են վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների և այլ տեղեկությունների արդյունավետ քննություն կատարելու՝ պետություններին ներկայացվող պահանջի խախտման հետ:⁵

Խնդիրը լուսաբանվել է նաև Եվրոպայի խորհրդի Խոշտանգումների և անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման կոմիտեի («**CPT**») կողմից, մասնավորապես՝ վերջինիս 14-րդ ընդհանուր զեկույցում⁶ և այցերի արդյունքում կազմված բազմաթիվ զեկույցներում:

Չնայած այս նախապայմաններին, Եվրոպական հանձնաժողովը և Եվրոպայի խորհուրդը նախաձեռնել են «Վատ վերաբերմունքի և անպատժելիության դեմ պայքարը» վերտառությամբ միասնական ծրար

³ Այսուհետ նշվածներն ընդհանուր առմամբ անվանվելու են «վատ վերաբերմունք»:

⁴ ՄԻԵԿ-ի 3-րդ հոդվածն արգելում է խոշտանգումը և անմարդկային ու նվաստացնող այլ վերաբերմունքը:

⁵ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 2008 թվականի տարեկան զեկույց (նախնական հրատարակություն), Եվրոպայի խորհուրդ, էջ 131:

⁶ Տե՛ս «Անպատժելիության դեմ պայքարը» վերտառությամբ բաժինը:

գիր: Այս Ծրագրի, որի մաս է հանդիսանում այս զեկույցը, ուշադրության կենտրոնում են գտնվում Եվրոպայի խորհրդի հինգ անդամ-պետությունների՝ Չայաստանի, Ադրբեջանի, Վրաստանի, Մոլդովայի և Ուկրաինայի, ոստիկանության կողմից դրսևորվող վատ վերաբերմունքը: Ի լրումն պետության վերաբերյալ զեկույցի, Ծրագիրը նախատեսում է երկու ձեռնարկի հրատարակություն, որոնք վերաբերում են վատ վերաբերմունքի արգելքի դատավարական կողմերի առանցքային չափանիշներին և, համապատասխանաբար, ազատությունից զրկված անձանց հիմնարար իրավունքներին:⁷

Ընթերցողներին հարմար լինելու նպատակով զեկույցի գլուխնե-րից յուրաքանչյուրին նախորդում են բաժիններ, որոնցում թվարկում են քննարկվող հարցերի առանցքային չափանիշները:⁸

⁷ Տես Է.Սվանիձե, *Վատ վերաբերմունքի արդյունավետ քննություն: Եվրոպական չափանիշներ*, Եվրոպայի խորհուրդ, Ստրասբուրգ, 2009, և Է.Սվանիձե, *Վատ վերաբերմունքի և անպատժելիության դեմ պայքարը. ձեռքակալված անձանց իրավունքները և իրավապահ մարմինների պարտականությունները: 11 առանցքային հարցեր և պատասխաններ*, Եվրոպայի խորհուրդ, Ստրասբուրգ, 2009:

⁸ Սույն զեկույցում արտահայտված տեսակետները պատկանում են հեղինակին և ոչ թե Եվրոպական հանձնաժողովին կամ Եվրոպայի խորհրդին: Ձեկույցը պատրաստվել է Չամատեղ ծրագրի երկարաժամկետ խորհրդատու պրն Էրիկ Սվանիձեի կողմից:

Հապավումներ

CAT	Խոշտանգումների դեմ Միավորված ազգերի կոմիտե
ՔՕ	Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք
ՔԴՕ	Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգիրք
CEHRC	Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատար
CPT	Խոշտանգումների և անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական հանձնաժողով
ՄԻԵԿ	Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիա (Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա)
ECPT	Խոշտանգումների և անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման մասին եվրոպական կոնվենցիա
HRC	ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների կոմիտե
ICCPR	Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիր
Ստամբուլի արձանագրություն	Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի արդյունավետ քննության և փաստաթղթավորման ուղեցույց
JP	Եվրոպական հանձնաժողովի և Եվրոպայի խորհրդի՝ «Վատ վերաբերմունքի և անպատժելիության դեմ պայքարը» համատեղ ծրագիրը

LTC	Համատեղ ծրագրի երկարաժամկետ խորհրդական
ԼԳՆ	Հայաստանի Հանրապետության ներքին գործերի նախարարություն
OPCAT	Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի դեմ կոնվենցիայի կանոնտիր արձանագրություն
ՍԱԿ	Միավորված ազգերի կազմակերպություն
UNCAT	Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի դեմ Միավորված ազգերի կազմակերպության կոնվենցիա

1. Վատ վերաբերմունքի արգելքի օրենսդրական շրջանակը

▪ **Հիմնական սկզբունքներ**

1. Վատ վերաբերմունքի և անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի բացարձակ արգելքը պետք է ապահովվի համապատասխան ներպետական օրենսդրությամբ:⁹ Այս միջոցն անկյունաքարային է UNCATH 2-րդ և 16-րդ հոդվածներում ամրագրված՝ վատ վերաբերմունքի կանխման և դրա դեմ պայքարի պարտականության բաղադրատարր հանդիսացող միջոցների ցանկում:

Այս դրույթը հստակ սահմանված է խոշտանգումը որպես քրեորեն պատժելի արարք նախատեսելու՝ UNCATH-ի 1-ին հոդվածով ամրագրված խոշտանգման սահմանմանը համապատասխան: Այն սկզբունքը, որ խոշտանգումը պետք է հանգեցնի քրեական պատասխանատվության և պատժի, արդյունքում շեշտադրվել է Ստրասբուրգի դատարանի և CPT-ի կողմից:¹⁰ Ինչ վերաբերում է անմարդկային և նվաստացնող վերաբերմունքին և պատժին, ապա ակնկալվում է, որ պետությունները կքրեականացնեն այդ արարքները և համապատասխան սանկցիաներ կկիրառեն լուրջ ֆիզիկական կամ հոգեկան բռնությունների և իրավապահ կամ պետական այլ մարմինների կողմից դիտավորությամբ դրսևորվող վատ վերաբերմունքի նման այլ ձևերի համար:¹¹

Արգելքի նվազ լուրջ խախտումները պետք է հանգեցնեն կարգապահական, վարչական կամ քաղաքացիական պատասխանատվության: Վատ վերաբերմունքի ոչ մի դեպք չպետք է անպատիժ մնա:¹²

⁹ Ընդհանուր հանձնարարական N2, CAT/C/GC/2, կետ 1:

¹⁰ Տե՛ս *Bati and Others v. Turkey*, ՄԻԵԴ 2004 թվականի հունիսի 3-ի վճիռը, գանգատներ թիվ 33097/96 և 57834/00, կետեր 145-146, *Mikheev v. Russia*, ՄԻԵԴ 2006 թվականի հունվարի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 77617/01, կետեր 120 և 135, CPT գործունեության վերաբերյալ 14-րդ ընդհանուր զեկույցը, CPT/Inf (2004) 28, կետ 27:

¹¹ CPT գործունեության վերաբերյալ 14-րդ ընդհանուր զեկույցը, CPT/Inf (2004) 28, կետ 27, Ընդհանուր հանձնարարական N2, CAT/C/GC/2, կետ 10:

¹² Տե՛ս *Zelilof v. Greece*, ՄԻԵԴ 2004 թվականի մայիսի 24-ի վճիռը, գանգատ թիվ 17060/03, կետ 58, *Menesheva v. Russia*, ՄԻԵԴ 2006 թվականի մարտի 9-ի վճիռը, գանգատ թիվ 59261/00, կետ 68, CPT գործունեության վերաբերյալ 14-րդ ընդհանուր զեկույցը, CPT/Inf (2004) 28, կետ 27:

2. Մարդու իրավունքների միջազգային չափորոշիչներն ընդգծում են վատ վերաբերմունքի հետ կապված՝ քրեորեն պատժելի արարքների և այլ իրավախախտումների հստակ դասակարգման կարևորությունը: Կարևոր է յուրաքանչյուրին, այդ թվում՝ իրավախախտներին, տուժողներին և հասարակությանը տեղյակ պահել վատ վերաբերմունքի առանձնահատուկ լրջության և դրա համար համապատասխան պատիժ սահմանելու անհրաժեշտության վերաբերյալ: Այս պահանջը նպատակ է հետապնդում ամրապնդել ինքնին արգելքի կանխարգելիչ նշանակությունը, ավելացնել պատասխանատու պաշտոնատար անձանց իրավասությունը՝ կապված բռնությունների առանձին տեսակների քննության հետ և հնարավորություն տալ հասարակությանը վերահսկել և, անհրաժեշտության դեպքում, բողոքարկել նրանց գործողությունները և անգործությունը:¹³

▪ **Վատ վերաբերմունքի պաշտոնական արգելքը և քրեականացումը**

3. Հայաստանի օրենսդրությունը սահմանում է խոշտանգման և վատ վերաբերմունքի այլ ձևերի պաշտոնական արգելք: Այս նորմն ամրագրված է տարբեր մակարդակներում՝ սկսած Սահմանադրությունից: Դրա 17-րդ հոդվածը ներառում է մի քանի հիմնարար դրույթներ: Ընդհանուր ձևակերպումը, որն արգելում է վատ վերաբերմունքը, հանրնկնում է ՄԻԵԿ-ի 3-րդ հոդվածի տեքստի և արգելքի նույն տարրերի բնորոշ գծերի հետ:

Բացի դրանից, սահմանադրական դրույթները նախատեսում են լրացուցիչ հայեցակետեր, որոնք նման են ICCPR-ի 7-րդ և 10-րդ հոդվածներով սահմանված դրույթներին: Մասնավորապես, Սահմանադրությունն ամրագրում է, որ ազատությունից զրկված անձանց նկատմամբ պետք է դրսևորել մարդասիրական մոտեցում և հարգել նրանց արժանապատվությունը: Այն արգելում է գիտական, բժշկական և այլ փորձերը, որոնք իրականացվում են առանց ներգրավված անձանց համաձայնության:

4. ՀՀ գործող քրեական օրենսգիրքը ներառում է մի շարք հոդվածներ, որոնք քրեականացնում են խոշտանգման և ծանր

¹³ Տե՛ս Ընդհանուր հանձնարարական N2, CAT/C/GC/2, կետ 11, *Bekos and Koutropoulos v. Greece*, ՄԻԵԴ 2005 թվականի դեկտեմբերի 13-ի վճիռը, գանգատ թիվ 15250/02, կետ 54, 2003 թվականի հուլիսի 13-ից 18-ն Ալբանիա կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2006) 22, կետ 38:

հետևանքներ առաջացրած վատ վերաբերմունքի այլ ձևերի որոշակի կողմեր:

ՔՕ 119-րդ հոդվածը կրում է «խոշտանգումը» վերտառությունը: Դրա առաջին մասը վերաբերում է ուժեղ ցավ, հոգեկան տառապանք կամ ոչ մեծ ծանրության մարմնական վնասվածքներ պատճառելուն:¹⁴ Հոդվածի երկրորդ մասը թվարկում է ծանրացնող հանգամանքները, այն է՝ նույն արարքի կատարումը առանձին դաժանությամբ, երկու և ավելի անձի նկատմամբ, անչափահասի, հղի կնոջ, հանցավորից նյութական կամ այլ կախվածություն ունեցող անձի, առևանգված կամ պատանդ վերցված անձի կամ պաշտոնեական լիազորություններ իրականացնող անձի նկատմամբ կամ ազգային կամ կրոնական ատելության առանձնահատուկ շարժառիով: Առաջին մասի սանկցիան սահմանում է մինչև 3 տարի ժանկետով ազատազրկում, իսկ երկրորդ մասի համար այս ժանկետը տատանվում է 3-ից 7 տարի:

Այսպիսով, ՔՕ-ով նախատեսված խոշտանգման սահմանումը քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում ֆիզիկական բռնության և հոգեկան տառապանքի համար, սակայն այն չի բովանդակում UNCAT-ում ամրագրված առանձնահատուկ նպատակների և հանցագործության սուբյեկտների վերաբերյալ պահանջներ: Մասնավորապես, այն չի վկայակոչում ինքնախոստովանական ցուցմունք կամ տեղեկություն ստանալը, կոնկրետ անձանց պատժելը կամ ահաբեկելը կամ խորականությունը: Այն ուղղակիորեն չի նշում, որ խոշտանգումը վերաբերելի է պաշտոնատար անձին կամ պաշտոնեական լիազորություններ իրականացնող այլ անձանց:

Բացի դրանից, քննարկվող հոդվածը չի ներառում ծանր մարմնական վնասվածքները: Ավելին, առանց ծանրացնող հանգամանքների կատարված խոշտանգումը, որը նախատեսված է 119-րդ հոդվածի առաջին մասով, հանդիսանում է մասնավոր մեղադրանքի հանցագործություն (քրեական գործ կարող է հարուցվել միայն տուժողի բողոքի առկայության դեպքում): Ուստի, ենթադրվում է, որ խոշտանգումն առնչվում է միայն անհատին և ոչ թե պետությանը կամ հասարակությանն ընդհանուր առմամբ: Հաշվի առնելով հանցագործությունների մե-

¹⁴ Տեքստում կիրառվում է «112-րդ և 113-րդ հոդվածներով նախատեսված հետևանքները» արտահայտությունը, այսինքն՝ հոդվածը վկայակոչում է համապատասխանաբար ծանր և միջին ծանրության մարմնական վնասվածքները:

ծամասնության՝ հանրային մեղադրանքի ընդհանուր սկզբունքի վրա հիմնված լինելը՝ ՔՕ այս առանձնահատկությունը սխալ պատկերացում է տալիս խոշտանգման նկատմամբ պետության վերաբերմունքի մասին: Հետևաբար, նորմը չի իրականացնում կանխարգելիչ և այլ ազդեցություն, որն այն ենթադրաբար պետք է ունենա:¹⁵

ՔՕ-ում առկա են դրույթներ, որոնք քրեական պատասխանատվություն են նախատեսում դատական (դատավարական) կամ պետական իշխանության գործառույթների իրականացման հետ կապված որոշակի գործողությունների համար. 341-րդ, 308-րդ և 309-րդ հոդվածները համապատասխանաբար արգելում են ցուցմունք տալուն հարկադրելը և պաշտոնեական լիազորությունների չարաշահումը կամ պաշտոնեական լիազորություններն անցնելը: Սակայն դրանցից ոչ մեկը խոշտանգման և ծանր հետևանքներ առաջացրած վատ վերաբերմունքի այլ ձևերի հետ անհրաժեշտ կապ չի բովանդակում:¹⁶ Ի տարբերություն սահմանադրական դրույթների, դրանք չեն ներառում ուղղակի հղումներ անմարդկային և նվաստացնող վերաբերմունքի արգելքին և չեն կարող դիտվել որպես իրավական դրույթներ, որոնք հատուկ սահմանվել են վատ վերաբերմունքի խնդրի դեմ պայքարելու նպատակով:

Բացի դրանից, 341-րդ հոդվածը սահմանափակված է սուտ ցուցմունք կամ այլ նման ապացույցներ ձեռք բերելու նպատակով միայն:¹⁷ Այս *corpus delicti*-ն սահմանափակված է կիրառության ոլորտով, հանցագործների և տուժողների շրջանակով: Վերջին խումբը ներառում է կասկածյալին, մեղադրյալին, վկաներին և քրեական դատավարության որոշ այլ մասնակիցների միայն և չի ներառում այն անձանց, ովքեր չունեն նման կարգավիճակ: Հնարավոր հանցագործների շրջանակը ներառում է դատավորին, դատախազին, քննիչին կամ հետաքննության մարմնին և ձևականորեն չի կիրառվում այլ ոստիկանների կամ իրավապահ մարմինների աշխատակիցների և ընդհանուր առմամբ պաշտոնատար անձանց նկատմամբ: Բացի դրանից, այն վերաբերում է միայն քրեական դատավարությանը և մի կողմ է թողնում այլ ոլորտները, որ-

¹⁵ Տե՛ս վերը կետ 2: Տե՛ս նաև *Valeriu and Nicolae Rosca v. Moldova*, ՍԻԵԴ 2009 թվականի հոկտեմբերի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 41704/02, կետեր 65-77:

¹⁶ 341-րդ 2-րդ մասն այն վկայակոչում է որպես ծանրացուցիչ հանգամանքներից մեկը միայն:

¹⁷ Չնայած այն հանգամանքին, որ խոշտանգման՝ միջազգայնորեն ընդունված հասկացությունն այս մանրամասներն էական չի համարում, սակայն հոդվածն իր սահմաններից բացառում է ճիշտ ցուցմունքների կորզումը:

տեղ անձը կարող է վատ վերաբերմունքի վտանգի ենթարկվել (հասարակական կարգի պահպանություն, պատիժների կատարում և այլն):

Անհրաժեշտ է նշել, որ քրեական օրենսդրության այս թերությունները քննադատվել են CAT-ի կողմից, ապա՝ Չայաստանի վերաբերյալ առաջին զեկույցում: Այդ կետը կրկնվել է նաև նրա կողմից ներկայացված երկրորդ զեկույցի եզրափակիչ դիտարկումներում: CAT-ը պահանջել է, որ «Մասնակից պետությունն իր պայմանագրային պարտականությունները հավուր պատշաճի իրականացնելու համար պետք է ընդունի խոշտանգման այնպիսի հասկացություն, որն ամբողջությամբ համապատասխանում է 1-ին հոդվածին և համապատասխան պատիժներ է նախատեսում»:¹⁸

Ինչ վերաբերում է պետության կողմից դրսևորվող վերաբերմունքին և կանխարգելիչ նշանակությանը, ապա կարևոր է, որ ՔՕ 19-րդ հոդվածով սահմանված չափանիշների համաձայն՝ խոշտանգումը, պաշտոնական լիազորությունները չարաշահելը կամ լիազորություններն անցնելը, ցուցմունք տալուն հարկադրելը, ինչպես դա սահմանված է ՔՕ 119-րդ, 308-րդ, 309-րդ և 341-րդ հոդվածի առաջին երկու մասերով, դասակարգվում են որպես միջին ծանրության և անգամ ոչ մեծ ծանրության հանցագործություններ: Վերջին հոդվածի երրորդ մասն է, որ դասակարգվում է որպես ծանր հանցագործություն: Այն սահմանում է ծանր հետևանքների առաջացում և նախատեսում է 6-ից 12 տարի ժամկետով ազատազրկում և որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկում առավելագույնը երեք տարի ժամկետով:¹⁹

Ուստի, **քրեական օրենսգիրքը պետք է լրամշակվի և դրանում պետք է նախատեսվի առանձին հանցակազմ, որը կհամապատասխանի խոշտանգման և պաշտոնատար անձանց վերաբերելի՝ վատ վերաբերմունքի այլ ձևերի քրեականացման միջազգային պահանջներին, ինչպես նաև այն պետք է դասակարգվի միջազգային իրավունքով սահմանված ծանրության աստիճանին համապատասխան:**

¹⁸ Տե՛ս եզրափակիչ դիտարկումներ CAT A/51/44 և A/56/44:

¹⁹ Պրակտիկան և վիճակագրական տվյալները կքննարկվեն ստորև, սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ վերջին տարիներին 341-րդ հոդվածի երրորդ մասով որևէ դատապարտում Չայաստանում չի արձանագրվել:

Ավելին, այսպիսի փոփոխությունները կհանգեցնեն այդքան անհրաժեշտ՝ **խոշտանգման և վատ վերաբերմունքի այլ ձևերի նկատմամբ բարձրագույն քաղաքական մակարդակում «զրոյական հանդուրժողականության» աներկբա ձևավորմանը և կապահովվի այն, որ վատ վերաբերմունքի հետ կապված արարքների կանխարգելման և պատժման նպատակով ընդունված օրենսդրությունն ամբողջապես կիրառվի իր կանխարգելիչ նշանակությամբ համապատասխան:**²⁰

5. Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգիրքը խոշտանգման և վատ վերաբերմունքի արգելքը նախատեսել է իր առանցքային սկզբունքների շարքում: Դրա 11-րդ հոդվածի 7-րդ կետը հանդիսանում է մի ընդհանուր դրույթ, որը, ի լրումն խոշտանգման և դաժան վերաբերմունքի վերաբերյալ մատնանշումների, բովանդակում է նման արարքների բացատրական թվարկում: Այն նշում է անօրինական ֆիզիկական և հոգեկան բռնությունը, դեղամիջոցների օգտագործումը, սննդից զրկելը, հիպնոսը, բժշկական օգնությունից զրկելը և այլն: Այն նաև արգելում է բռնության, սպառնալիքի, խաբեության, իրավունքների ոտնահարման և այլ անօրինական մեթոդներով կասկածյալից, մեղադրյալից, ամբաստանյալից, տուժողից, վկաներից և քրեական դատավարությանը մասնակցող այլ անձանցից ցուցմունքներ կորզելը:

Այս ինչ-որ տեղ համընկնող կետերը վատ վերաբերմունքի արգելքի և դրա դեմ երաշխիքների համապատասխան կողմերի վերաբերյալ լուրջ բացատրական հիշեցումներ են:

6. Արգելքն ամրագրված է «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքում: Այն ներառված է դրա 2-րդ հոդվածում՝ որպես ղեկավար սկզբունքներից մեկը:

7. «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքը ևս սահմանում է վատ վերաբերմունքի հստակ արգելք: Այն բովանդակում է արգելքի հիմնական տարրերի բավարար ուրվագիծը: 5-րդ հոդվածն իրավամբ համատեղում է երկու կետեր, որոնք վերաբերում են խոշտանգմանը, անմարդկային և նվաստացնող վերաբերմունքին և դրանց դեմ հիմնարար երաշխիքների մանրամասնված դրույթներին:

²⁰ Տե՛ս CPT գործունեության վերաբերյալ 14-րդ ընդհանուր գեկույցը, CPT/Inf (2004) 28, կետ 42:

Ի լրումն դրա, նույն օրենքի 29-32-րդ հոդվածները նախատեսում են ֆիզիկական ուժի, հատուկ միջոցների և զենքի գործադրման առանձնահատուկ հիմքեր, պայմաններ և սահմանափակումներ:²¹ Այս դրույթները հստակ սահմանում են, որ վատ վերաբերմունքի արգելքի կամ ուժի, հատուկ միջոցների կամ զենքի գործադրման կանոնների խախտումը հանգեցնում է օրենքով սահմանված պատասխանատվության: Օրենքի 29-րդ հոդվածը վերադաս ոստիկաններին կամ պատասխանատու պաշտոնատար անձանց պարտավորեցնում է դատախազին զեկուցել յուրաքանչյուր ուժային գործողությունների արդյունքում պատճառված վնասվածքների կամ մահվան վերաբերյալ: Սակայն քննարկվող դրույթը հաշվի չի առնում այն, որ ուժի, հատուկ միջոցների կամ զենքի գործադրման սահմանազանցումների ոչ բոլոր դեպքերում վրա են հասնում նման բնույթի հետևանքներ: Ոչ թե միայն լուրջ վնասվածքներ կամ մահ պատճառած, այլ բոլոր նման դեպքերի համար պատշաճ պատասխանատվության շահը պահանջում է, որ **զեկուցման առկա պարտականությունը տարածվի ուժի, հատուկ միջոցների կամ զենքի գործադրման բոլոր դեպքերի վրա:**²²

8. Ի տարբերություն Ոստիկանության մասին օրենքի, Ոստիկանության կարգապահական կանոնագիրքը չի սահմանում հատակ նշում արգելքի խախտման համար պատասխանատվության վերաբերյալ: Այն բովանդակում է միայն մարդու իրավունքների և ազատությունների հարգման ընդհանուր սկզբունք: Հետևաբար, ցանկալի կլիներ **լրամշակել Ոստիկանության կարգապահական կանոնագիրքը՝ դրանում առանձնահատուկ սահմանելով վատ վերաբերմունքի արգելքը, ինչպես նաև համապատասխան կարգապահական խախտումների, այդ թվում՝ ուժային միջոցների կիրառման կամ նկատված չարաշահումների վերաբերյալ չզեկուցելու հետ կապված պատասխանատվությունը:**

²¹ Անհրաժեշտ է նշել, որ հոդվածները վերջին տարիներին մի քանի անգամ փոփոխության են ենթարկվել:

²² Դրույթը պետք է համապատասխանեցվի դատախազական մարմինների վերանայված գործառույթներին: Առկա կարգավորումների պայմաններում նրանք չունեն քննություն իրականացնելու կամ այդ կապակցությամբ համապատասխան էական որոշումներ կայացնելու իրավասություն:

2. Երաշխիքներ վատ վերաբերմունքի դեմ

2.1. Իրավական երաշխիքներ վատ վերաբերմունքի դեմ

- **Հիմնական սկզբունքներ**

9. Խոշտանգումների, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի արգելքը տարածվում է դրանց բնորոշ առանձնահատկությունների սահմաններից դուրս: Առկա է արգելքների մի կարևոր խումբ, որը կոչված է վատ վերաբերմունք դրսևորելու հակում ունեցող անձանց հետ պահել այդ արարքից և իրականացնել ընդհանուր կանխարգելում:²³

Այս առումով առանցքային դերակատարություն ունեն սկզբունքային իրավական երաշխիքները, որոնք ներառում են հետևյալ իրավունքները.

- ձերբակալման փաստի մասին ձերբակալված անձի հարազատին կամ նրա ընտրությամբ երրորդ անձի տեղեկացնելը,²⁴

- փաստաբան ունենալու իրավունքը, որը պետք է ներառի անվճարունակ անձանց արդյունավետ իրավական օգնություն տրամադրելու սխեման, խորհրդապահական կարգով փաստաբանի հետ տեսակցելու և նրա ներկայությամբ հարցաքննվելու իրավունքները,²⁵

- բժշկի դիմելու իրավունքը, որը, ի լրումն ոստիկանության աշխատակիցների կողմից հրավիրված բժշկի կողմից զննության իրականացման, պետք է ընդգրկի ձերբակալված անձի ընտրությամբ հրավիրված բժշկի և դատական բժիշկների կողմից զննվելու իրավունքը, բոլոր բժշկական զննությունները պետք է իրականացվեն ոստիկանության և ոչ բժշկական անձնակազմի լսողության դաշտից դուրս, իսկ եթե տվյալ դեպքում բժիշկն ուղ-

²³ CPT գործունեության վերաբերյալ 6-րդ ընդհանուր զեկույց, CPT/Inf (96) 21, կետ 15: Տե՛ս նաև CPT գործունեության վերաբերյալ 2-րդ ընդհանուր զեկույցը, CPT/Inf (92) 3, կետ 36:

²⁴ Օտարերկրյա քաղաքացիների համար այն ներառում է հյուպատոսությանը տեղեկացնելը:

²⁵ Դա պետք է կիրառելի լինի այն անձանց համար, ովքեր պարտավոր են գտնվել ոստիկանությունում՝ անկախ ունեցած կարգավիճակից: CPT գործունեության վերաբերյալ 12-րդ ընդհանուր զեկույց, CPT/Inf (2002) 15, կետ 41:

ղակիրեն հակառակը չի պահանջում՝ նաև վերջիններիս տեսողության դաշտից դուրս, դրանց արդյունքները պետք է պատշաճ կերպով արձանագրվեն և հասանելի լինեն ձերբակալված անձին և փաստաբանին,²⁶

- ձերբակալման փաստը պետք է պատշաճ կերպով, ամբողջապես և հստակ արձանագրվի և այդ արձանագրությունը պետք է հասանելի լինի ձերբակալված անձին և փաստաբանին,

- ձերբակալված անձն իրեն հասկանալի լեզվով պետք է հստակորեն տեղեկացվի իր իրավունքների մասին և նրան պետք է տրամադրվի այդ իրավունքներն ուղղակիորեն ամրագրող փաստաթուղթ, ձերբակալված անձինք պետք է ստորագրությամբ հավաստեն, որ տեղեկացվել են իրենց իրավունքների մասին:²⁷

Այս իրավունքները պետք է իրացվեն ազատությունից զրկելու առաջին իսկ պահից սկսած:²⁸ Փաստաբան կամ բժիշկ տրամադրելու անգամ կարճատև հետաձգումները կամ ձերբակալման վերաբերյալ տեղեկացնելու անհիմն և երկարատև հետաձգումները կարող են չհամապատասխանել նշված պահանջներին:²⁹

Ոստիկանության կողմից իրականացվող քննության օրինական շահերի պաշտպանության նպատակների համար բացառության կարգով կարող է անհրաժեշտ լինել ձերբակալված անձի՝ իր ցանկությանբ փաստաբան ունենալու իրավունքը որոշակի ժամանակահատվածով (մի քանի ժամ) հետաձգել կամ համանման բացառություն կիրառել երրորդ անձին իր ձերբակալման վերաբերյալ տեղեկացնելու

²⁶ Տե՛ս *Mammadov (Jalaloglu) v. Azerbaijan*, ՄԻԵԴ 2007 թվականի հունվարի 11-ի վճիռը, գանգատ թիվ 34445/04, կետ 74: *Mehmet Eren v. Turkey*, ՄԻԵԴ 2004 թվականի ապրիլի 6-ի վճիռը, գանգատ թիվ 21689/93, կետ 355: Տե՛ս նաև 2005 թվականի մայիսի 23-ից հունիսի 3-ն Ալբանիա կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2006) 24, կետ 49, 2001 թվականի մայիսի 6-ից 18-ը Վրաստան կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2002) 14, կետ 30, Ստամբուլյան արձանագրության 123-րդ կետը:

²⁷ Տե՛ս CPT գործունեության վերաբերյալ 12-րդ ընդհանուր զեկույցը, CPT/Inf (2002) 15, կետ 44:

²⁸ Տե՛ս CPT գործունեության վերաբերյալ 12-րդ ընդհանուր զեկույցը, CPT/Inf (2002) 15, կետ 41, 2000 թվականի մայիսի 14-ից 26-ը Ֆրանսիա կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2001) 10, կետ 35:

²⁹ Տե՛ս *Mammadov (Jalaloglu) v. Azerbaijan*, ՄԻԵԴ 2007 թվականի հունվարի 11-ի վճիռը, գանգատ թիվ 34445/04, կետ 74, *Yüksel v. Turkey*, ՄԻԵԴ 2004 թվականի հուլիսի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40154/98, կետ 27:

իրավունքի նկատմամբ: Նման բացառությունները պետք է հստակորեն սահմանվեն, խիստ սահմանափակումների առարկա հանդիսանան և ուղեկցվեն պատշաճ երաշխիքների կիրառմամբ (այն է՝ ցանկացած հետաձգում պետք է գրավոր կերպով արձանագրվի և հաստատվի գործի հետ կապ չունեցող ոստիկանության վերադաս աշխատակցի, դատավորի կամ դատախազի կողմից): Նույն պատճառաբանությամբ կարող է անհրաժեշտ լինել, որ ձերբակալված անձի բժշկական զննությունն իրականացնի վերջինիս ընտրած բժիշկը, սակայն իրավասու պաշտոնատար անձի կողմից նշանակված բժշկի ներկայությամբ:³⁰

▪ **Երաշխիքներ նախատեսող ընդհանուր իրավական շրջանակները**

10. Ձերբակալման վերաբերյալ տեղեկացնելու և փաստաբան ունենալու իրավունքների հիմքերն ամրագրված են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեջ: Դրա 16 և 20-րդ հոդվածները սահմանում են այնպիսի կարևոր իրավունքներ, ինչպիսիք են ձերբակալված անձի կողմից իր ձերբակալման վերաբերյալ իր ընտրած անձին տեղեկացնելու և գործին իր ընտրած փաստաբանին ներգրավելու իրավունքները: Բացի դրանից, սահմանադրական դրույթների համաձայն տեղեկացման իրավունքը ենթակա է իրացման անմիջապես ազատությունից զրկելու պահին և պաշտպան ունենալու իրավունքը՝ ձերբակալման պահից:³¹ Հաշվի առնելով սահմանադրական դրույթների՝ սկզբունքային իրավական նորմեր սահմանելու և անհրաժեշտ մանրամասներ չբովանդակելու առանձնահատկությունը՝ դրանք կարող են դիտվել որպես պատշաճ:

11. Սկզբունքային երաշխիքներն առավել մանրամասն կրկնվել և ամրագրվել են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում, «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքում, «Ձերբակալված և կա-

³⁰ Տե՛ս *Mammadov (Jalaloglu) v. Azerbaijan*, ՄԻԵԴ 2007 թվականի հունվարի 11-ի վճիռը, գանգատ թիվ 34445/04, կետ 74, *Yüksel v. Turkey*, ՄԻԵԴ 2004 թվականի հուլիսի 20-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40154/98, կետ 27:

³¹ Անհրաժեշտ է նշել, որ 2005 թվականին Սահմանադրության մեջ կատարված փոփոխությունների արդյունքում վերացվեց ազատությունից զրկելը՝ որպես վարչական իրավախախտումների համար խափանման միջոց և պատիժ: Դրանք բազմիցս քննադատվել են իրենց դատավարական թերությունների և չարաշահումներով կիրառության պատճառով: Տե՛ս 2004 թվականի ապրիլի 20-ից 22-ը Հայաստան կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2006) 38, կետ 6, *Galstyan v. Armenia*, ՄԻԵԴ 2007 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 26986/03:

լանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքում:³² Ստորև կքննարկվի այն խնդիրը, որ այս օրենքների համապատասխան նորմերն էականապես տարբերվում են միմյանցից, ինչի արդյունքում բարդացնում է դրանց հստակ կիրառումը:

Ակնհայտ է, որ փոխկապակցված իրավական դրույթների միջև առկա ցանկացած տարբերություն խաթարում է դրանց արդյունավետությունը: Այս դեպքում իրավական անհամապատասխանությունը կարող է օգտագործվել վատ վերաբերմունքի դրսևորմանը հակված անձանց կողմից: Հետևաբար, եթե նորմերի կրկնությունը կարևոր է, ապա անհրաժեշտ է **ապահովել, որ տարբեր իրավական տեքստերի համապատասխան դրույթները, որոնք սահմանում են վատ վերաբերմունքի դեմ հիմնարար երաշխիքներ, լինեն միատեսակ և հետևողական:**

Այս նպատակներով կիրառելի լավագույն օրենսդրական տեխնիկան կլինի այն, որ դրույթները նախատեսվեն իրավական ակտերից մեկում, իսկ այլ ակտեր հղում կատարեն վերջինիս:

12. Հայաստանի Հանրապետության քրեադատավարական օրենսդրության իմաստով երաշխիքները կիրառվում են քրեական հանցագործության մեջ կասկածի հիմքով ձերբակալելու ենթատեքստում: Այս ընթացակարգը սահմանված է որպես անձի ձերբակալում, ոստիկանություն բերման ենթարկում, արձանագրության կազմում, որոնք պետք է իրականացվեն երեք ժամվա ընթացքում: Մինչև կալանավորման կամ խափանման այլ միջոցների վերաբերյալ դատարանի որոշումը, եթե այդպիսին կայացվի, առկա ամբողջ ժամանակահատվածը չպետք է գերազանցի 72 ժամը:³³

Նույն ժամանակային սահմանափակումը կիրառելի է ձերբակալված անձանց ոստիկանության տրամադրության տակ պահելու նկատ-

³² Համապատասխան նորմերը նաև փոփոխվել են CPT-ի և այլ համապատասխան մարմինների կողմից արտահայտված մոտեցումները հաշվի առնելով: Փոփոխությունների պատճառները և իմաստը լուսաբանվել են հայաստանյան գործընկերների, այդ թվում՝ ազգային ոստիկանության ծառայության ներկայացուցիչների հետ սույն ծրագրի շրջանակներում անցկացված զրույցների ընթացքում: Տես նաև 2006 թվականի ապրիլի 2-ից 12-ը Հայաստան կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT գեկույցին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության պատասխանը, CPT/Inf (2007) 48:

³³ ՔԴՕ 11-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, 128-131¹-րդ հոդվածները: 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում ձերբակալման տևողությունը 96 ժամից նվազեցվել է:

մանք: Նրանք պետք է պահվեն ձերբակալվածներին պահելու վայրերում, որոնք, ենթադրվում է, որ համապատասխան ոստիկանության ենթակառուցածքում հանդիսանում են առանձնացված միավորներ (քաղաքի կամ մարզի վարչություններ): Ձերբակալված անձանց՝ նման կառույցներում գտնվելը, որպես կանոն, չպետք է գերազանցի եռօրյա, իսկ փոխադրման անհրաժեշտության դեպքում՝ յոթօրյա ժամկետը: Հետագայում կալանավորվելու դեպքում նշված անձինք տեղափոխվում են ՀՀ արդարադատության նախարարության քրեակատարողական համակարգի կալանավայրեր:

▪ **Ձերբակալման մասին տեղեկացնելը**

13. Ձերբակալման մասին տեղեկացվելու իրավունքը նախատեսված է քրեական դատավարության օրենսգրքի 63-րդ հոդվածի 2-րդ, 9-րդ մասերով և 65-րդ հոդվածի 2-րդ, 9-րդ մասերով: Սակայն այն լրջորեն սասնվում է՝ դրա կայացումը 12 ժամով հետաձգելու անորոշ հնարավորությամբ:

Նույն իրավունքը նախատեսված է «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածով: Սակայն, ընդգծվում է, որ այն կարող է իրականացվել ոստիկանություն բերելու պահից սկսած երեք ժամվա ընթացքում, և որ այդ իրավունքից օգտվում են հարազատները: Տեղեկացվող անձանց շրջանակը ներառում է ձերբակալված անձի աշխատանքի և ուսման վայրի վարչակազմը:

«Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքն առավելապես վերաբերում է ազատությունից զրկվելու այն փուլերին, որոնք հաջորդում են սկզբնական ձերբակալմանը: Սահմանադրական դրույթների հետ մեկտեղ,³⁴ դրա 32-րդ հոդվածը բովանդակում է «անհապաղ» և «ձերբակալված անձի ընտրությամբ անձ» եզրույթները:

Նույն իրավունքն ամրագրված է «Ոստիկանության համակարգում գործող ձերբակալվածներին պահելու վայրերի ներքին կանոնակարգը հաստատելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության 05.06.2008թ. N574-Ն որոշման 7-րդ կետում: Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին օրենքով նախատեսված տեղեկացման հետ կապված միջոցառումների և սույն գեկույցի կազմման ընթացքում ուսումնասիրված պրակտիկան թույլ է տալիս ենթա-

³⁴ Տե՛ս վերը՝ կետ 10:

դրել, որ դրանք հանդիսանում են այն երաշխիքներին նախորդող, որոնք պետք է որպես հաջորդող և լրացուցիչ երաշխիքներ ապահովվեն քննչական մարմինների կողմից, երաշխիքներ:³⁵ Սա ողջունելի զարգացում է:

Միաժամանակ, ընդգծված **անհամապատասխանությունները տարբեր իրավական տեքստերում՝ կապված ժամկետի սահմանման տարրերի և ձերբակալման վերաբերյալ տեղեկացման ենթակա անձանց շրջանակի հետ, պետք է համապատասխանեցվի միջազգային չափորոշիչներին և սահմանադրական դրույթներին:**

Պահելու դեպքում տեղեկացումը 12 ժամով հետաձգելու հնարավորությունը պահանջում է պատշաճ երաշխիքներ առ այն, որ **ձերբակալման վերաբերյալ տեղեկացման ցանկացած հետաձգում և դրա պատճառները գրավոր կերպով արձանագրվեն և հաստատվեն գործին չառնչվող վերադաս ոստիկանի, դատավորի կամ դատախազի կողմից:**

Ձերբակալման վերաբերյալ տեղեկացման համակարգի վրա բացասական ազդեցություն ունի երաշխիքների ի սկզբանե կիրառելիության վերաբերյալ իրավական դրույթների և պրակտիկայի անհամապատասխանությունը: Թվում է, ձերբակալված անձինք չեն կարող իրենց ձերբակալման մասին տեղեկացնել իրենց հարազատներին ազատությունից զրկելու վաղ փուլերում, այսինքն՝ նախքան ձերբակալման արձանագրության կազմումը:³⁶ Հետևաբար, **ձերբակալման մասին տեղեկացնելուն վերաբերող իրավական դրույթները պետք է փոփոխվեն՝ սահմանադրական դրույթներին համապատասխանելու առումով և ապահովելու համար այդ իրավունքի տրամադրումը անձին ազատությունից փաստացի զրկելու սկզբնական փուլից՝ անկախ դրա հետ կապված ձևական պահանջների պահպանվածությունից:**

▪ **Փաստաբան ունենալու իրավունքը**

14. Փաստաբան ունենալու իրավունքը մանրամասն կարգավորված է նույն իրավական ակտերով: ՔԴՕ-ն բովանդակում է բազ-

³⁵ Հարցը մանրամասն քննարկվել և վերլուծվել է (ներառյալ գրանցումների և փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը) ոստիկանության համակարգում գործող՝ երևան քաղաքի ձերբակալվածներին պահելու վայրում:

³⁶ Ժամկետների հետ կապված հարցը մանրամասն քննարկվել է ստորև՝ կետ 16-րդում:

մաթիվ նորմեր, որոնք սահմանում են քրեական դատավարության սկզբնական փուլերում փաստաբանների դերը և իրավասությունը (հոդված 63-ի 2-րդ, 4-րդ մասեր և հոդված 65-ի 2-րդ, 5-րդ մասեր, հոդվածներ 69-73-րդ):

15. Այն դրույթները, որոնք առանցքային են նշված երաշխիքների արդյունավետ իրականացման համար, մասնավորապես, այն նորմերը, որոնք նախատեսում են, թե որ պահից սկսած ձերբակալված անձինք կարող են պաշտպան ունենալ, սահմանում են պաշտպանների և նրանց վստահորդների խորհրդապահական հաղորդակցությունը և հանրային պաշտպան նշանակելը, վերջին տարիներին էականորեն փոփոխվել են: Արդյունքում, երաշխիքները կիրառելի են դարձել վկաների նկատմամբ (հոդված 86-ի 5-րդ և 10-րդ մասեր):

16. Ձերբակալված անձի և նրա պաշտպանի հանդիպումների խորհրդապահական բնույթը նախատեսված է ՔԳՕ 73-րդ հոդվածի 1-ին, 2-րդ մասերով: Այդ հոդվածի համաձայն՝ նրանք իրավունք ունեն խորհրդապահական կարգով տեսակցել: Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին օրենքի 15-րդ հոդվածը սահմանում է, որ նրանց հանդիպումները կարող են տեսողական վերահսկողության առարկա հանդիսանալ, սակայն տեղի են ունենում ձերբակալվածներին պահելու վայրի վարչակազմի լսողության դաշտից դուրս: Նույն դրույթը նախատեսված է 05.06.2008թ. N574-Ն որոշման 55-րդ կետում:

Սակայն սույն ուսումնասիրության շրջանակներում փաստաբանների, ինչպես նաև ներպետական դիտորդական (մոնիթորինգային) կառուցակարգերի և քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների հետ հանդիպումների արդյունքում պարզվեց, որ ոստիկանական մարմինները և որոշ քրեակատարողական հիմնարկներ նշված պահանջի իրականացման համար անհրաժեշտ պայմաններ չեն նախատեսում:³⁷ Նշված պայմանները հաշվի առնելով՝ **պաշտպան ունենալու իրավական դրույթները պետք է երաշխավորվեն ձերբակալված անձանց՝ պաշտպանների հետ պատրաստական և խորհրդապահական տեսակցությունն ապահովող համապատասխան հիմքերով:** Իհարկե, սա առանցքային նախապայման է վատ վերաբերմունքի

³⁷ Նաև նշվեց, որ որոշ հիմնարկներում (մասնավորապես «Կենտրոն» քրեակատարողական հիմնարկում) առկա է խնդիր՝ կապված փաստաբանների և ձերբակալված անձանց հանդիպումների համար նախատեսված վայրերի պակասության հետ:

ամկայության վերաբերյալ տեղեկությունն ըստ ենթակայության ուղարկելու համար:

17. Պաշտպան ունենալու ժամկետները Հայաստանում չարունակում են խնդրահարույց մնալ երկուստեք՝ օրենսդրական կարգավորումների և պրակտիկայի իմաստով: Թեև միջազգային չափորոշիչները շեշտադրում են ազատությունից փաստացի զրկելու հանգամանքը/ծերբակալման սկիզբը, ներպետական օրենսդրությունն օգտագործում է դրանցից տարբերվող և շփոթեցնող եզրութաբանություն: Այն առաջին հերթին կարևորում է այս հարցի ձևական չափանիշը:

Պաշտպան ունենալու իրավունքի ժամկետների որոշման կապակցությամբ ՔԴՕ 63-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետը վկայակոչում է ձերբակալման արձանագրության կազմումը և այդ մասին անձին տեղեկացնելը: Ավելին, ՔԴՕ 211-րդ հոդվածը սահմանում է, որ կասկածյալը կարող է խորհրդապահական կարգով տեսակցել իր պաշտպանի հետ նախքան առաջին հարցաքննությունը:

«Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածն իր հերթին չի կարգավորում այս հարցը և ընդհանրական նշում է, որ ձերբակալված անձինք պետք է ապահովվեն փաստաբանով: «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքը (15-րդ հոդված) կրկին որպես մեծ իրավունքի ծագման պահ նշում է կալանավորման վերաբերյալ ձևական որոշումը և ձերբակալման արձանագրությունը:

Այս տարբերակումները հանգեցնում են կրկնվող ձգձգումների, որոնց մասին նշվել է միջազգային և ներպետական դիտորդական (մոնիթորինգային) կառուցակարգերի և մարմինների կողմից, ինչպես նաև ընդգծվել է փաստաբանների, քաղաքացիական հասարակության և միջազգային կազմակերպությունների ներկայացուցիչների կողմից, որոնց հետ հեղինակը հանդիպել է սույն զեկույցի կազմման ընթացքում: Անկասկած, ձերբակալված անձինք օգտվում են որոշակի երաշխիքներից, այդ թվում՝ պաշտպան ունենալու իրավունքից՝ միայն ձերբակալման և այն պաշտոնապես իրականացնելու կամ դրա արձանագրման պահից և ոչ թե ազատությունից փաստացի զրկելու պահից: Ոչ այնքան հազվադեպ այս ժամանակահատվածներն ակնհայտորեն գերազանցում են օրենսդրությամբ նախատեսված երեք ժամը:³⁸

³⁸ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի 2008 թվականի տարեկան զեկույցը, Երևան 2009, էջեր 44-45, 77-78, 81, 2006

Ուստի, պաշտպան ունենալու վերաբերյալ իրավական դրույթները պետք է փոփոխվեն՝ միատեսակ և աներկբայորեն սահմանելու համար, որ նման իրավունքը տրամադրվում է ազատությունից փաստացի զրկելու սկզբնական պահից՝ անկախ դրա հետ կապված ձևական պահանջների պահպանվածությունից:

18. Իրավական օգնության հետ կապված միջոցների վերջին բարեփոխումները, որոնք սկսվել են 2006 թվականից, ներառում են այնպիսի միջոցառումներ, ինչպիսիք են հանրային պաշտպանների համար հատուկ կազմակերպական ձևի ներդրումը, պաշտպանների ընտրության գործընթացը և կոնկրետ գործերով ու վստահորդների առնչությամբ նրանց նշանակման կանոնները: Համակարգը հիմնված է օրվա պարտականությունների ցուցակի և այն խախտելու համար խիստ կարգապահական պատասխանատվության վրա (չհաշված պաշտոնեական գործունեության իրականացմանը պարբերաբար ներգրավվածությունը):³⁹ Այս միջոցառումները, ինչպես պարզվեց, հանգեցրել են հանրային պաշտպաններին կոնկրետ քննիչի կամ դատախազի հայեցողությամբ ներգրավելու պրակտիկայի էական նվազեցման: Սակայն նման արդյունք ապահովվել է միայն Երևանում, որովհետև հանրային պաշտպանների մարզային գրասենյակներում գործում է միայն երկու կամ երեք պաշտպան: Չնայած էական բարեփոխումներին, անգամ Երևանում այս քայլերի արդյունքում դեռևս ամբողջությամբ չեն վերացել հանրային պաշտպանների նկատմամբ առկա բացասական վերաբերմունքը և անվստահությունը: Նրանք ընկալվում են, որպես կանոն, ոստիկանության կողմից հանդես եկող անձինք:⁴⁰ Բացի դրանից, կան ոստիկանության բազմաթիվ աշխատակիցներ,

թվականի ապրիլի 2-ից 12-ը Հայաստան կատարած այցիարդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2007) 47, կետեր 20-22, 25, Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատար Թոմաս Համարբերգի՝ Հայաստան կատարած հատուկ այցի արդյունքում կազմված զեկույցը, Երևան, 2008 թվականի մարտի 12-15, CommDH(2008)11REV Ստրասբուրգ, բաժին 11, Մարդու իրավունքների հանձնակատար պրն Թոմաս Համարբերգի 2007 թվականի հոկտեմբերի 7-10-ը Հայաստան կատարած այցի արդյունքում կազմված զեկույցը, CommDH(2008)4, կետ 51:

³⁹ Կիրառվում է Փաստաբանների ազգային պալատի կողմից (Փաստաբանների կոլեգիա):

⁴⁰ Տե՛ս 2006 թվականի ապրիլի 2-ից 12-ը Հայաստան կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2007) 47, կետ 23:

ովքեր խոչընդոտում են ձերբակալված անձանց կողմից ընտրված որոշ փաստաբանների մասնակցությանը:⁴¹

CPT-ի կողմից վերլուծված հանգամանքները հիմք են տալիս շեշտադրելու, որ առաջին պաշտոնական հարցաքննությանը պաշտպանների մասնակցությունը խիստ բացառիկ բնույթ է կրում: Սույն ծրագրի նպատակներից ելնելով տրված գնահատականները նույն եզակացությանը հանգեցրեցին: Այսպես, Ոստիկանության համակարգում գործող՝ Երևան քաղաքի ձերբակալված անձանց պահելու վայրի վարչակազմի հետ զրույցների, հանցագործություն կատարելու մեջ կասկածվող վերջին տասը անձանց ձերբակալման արձանագրությունների ուսումնասիրության արդյունքում պարզվեց, որ դատավարության այդ փուլում նրանցից միայն մեկը պաշտպան ուներ: Բացի դրանից, այս կասկածյալն անչափահաս էր, այսինքն՝ այդ դեպքում պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր է եղել, քանի որ այն նախատեսված է ՔԴՕ 70-րդ հոդվածով:⁴² Թեև ՔԴՕ 72-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ ձերբակալված անձը պետք է հրաժարվի պաշտպանից նրա ներկայությամբ, ինչը լրացուցիչ դրական երաշխիք է, սակայն դրա գործնական կիրառությունը՝ հանրային պաշտպանների առումով, շարունակում է խնդրահարույց մնալ:

Ուստի, ի լրումն օրենսդրական միջոցների՝ անհրաժեշտ է ձեռնարկել անհապաղ և որոշակի գործնական միջոցառումներ, որոնք կապիով են պաշտպանների արդյունավետ մասնակցությունն անձին ազատությունից զրկելու վաղ փուլերից և ընթացակարգերից սկսած:

▪ ***Բժշկի դիմելը***

19. Չնայած նշված երաշխիքի հիմնարար կարևորությանը, ՔԴՕ-ն չի նախատեսում բժշկի դիմելու իրավունքը սահմանող որևէ էական նորմ: Այս իրավունքն անորոշ կերպով նախատեսված է «Ոստիկա-

⁴¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի 2007 թվականի տարեկան զեկույցը, Երևան 2008, էջ 29, 2006 թվականի ապրիլի 2-ից 12-ը Հայաստան կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2007) 47, կետ 22, Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատար Թոմաս Համարբերգի՝ Հայաստան կատարած հատուկ այցի արդյունքում կազմված զեկույցը, Երևան, 2008 թվականի մարտի 12-15, CommDH(2008)11REV Ստրասբուրգ, բաժին 11:

⁴² Ծրագրի երկարաժամկետ խորհրդատուն ձերբակալվածների պահելու վայր այցելել է 19.06.2009:

նության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածում, որը սահմանում է միայն ազատությունից զրկված անձանց բժշկական և այլ օգնություն տրամադրելու ընդհանուր պարտականությունը:

Բժշկի դիմելու իրավունքը նախատեսված է «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքում: Դրա 21-րդ - հոդվածի համաձայն՝ նոր բերված անձինք պետք է զննվեն հիմնարկի բժշկական անձնակազմի կամ իրավիրված բժշկի կողմից, եթե նրանց մոտ առկա են առողջական խնդիրներ կամ վնասվածքներ: Հոդվածը նաև նշում է, որ զննությունը կարող է իրականացվել ձերբակալված անձի ընտրությամբ մեկ այլ բժշկի կողմից:⁴³ Այսպես, չնայած, որ իրավունքը պետք է ինքնաբերաբար կիրառելի լինի ազատությունից զրկված բոլոր անձանց նկատմամբ, սակայն նշված դրույթն այն պայմանավորում է առողջական խնդիրների և վնասվածքների առկայության հետ կապված որոշակի հանգամանքներով:

Սույն հոդվածն ամրագրում է, որ բժշկական զննությունը պետք է իրականացվի ոստիկանության աշխատակիցների տեսադաշտից և լսողության դաշտից դուրս, եթե բժիշկն ուղղակիորեն չի պահանջել հակառակը: Նույն դրույթը կրկնված է 05.06.2008 թվականի N574-Ն որոշման 13-րդ կետում: Արդյունքում, այն անուշադրության է մատնել զննության իրականացման խորհրդապահության և անվտանգության չափանիշը, քանի որ հնարավորություն է տալիս բժշկին պահանջել քննությունն իրականացնելու այնպիսի պայմաններում, որ քեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը կամ ոստիկանության աշխատակիցները կարողանան լսել ձերբակալված անձանց բողոքները և հայտարարությունները:

Նույն օրենքի 21-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ բժշկական զննության արդյունքները գրանցվում են անձնական գործում և այդ մասին իրազեկվում է ձերբակալված անձը, ինչպես նաև վերջինիս նկատմամբ քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը: Այս միջոցառումները կարևոր միջոց են համդիսանում ապացույցների ապահովման և քննչական գործողություններ սկսելու համար: Սակայն, բացի այն, որ պաշտոնատար անձինք, ում զեկուցվում է այս վնասվածքների առկայության մասին, անկողմնակալ չեն, նշված օրենսդրական կարգավորումները չեն կարող բավարար համարվել:

⁴³ Թեև դրույթները դա ուղղակի չեն նախատեսում, սակայն ենթադրվում է, որ այդ բժշկի հետ կապված ծախսերը պետք է հոգա ձերբակալված անձը:

Հայաստանի ոստիկանության համակարգում գործող՝ ձերբակալված անձանց պահելու վայրերի մեծամասնությունում չկա կանոնավոր բժշկական անձնակազմ և չի իրականացվում բժշկական զննություն:⁴⁴ Քրեակատարողական հիմնարկների վարչակազմի և ոստիկանության՝ ձերբակալված անձանց պահելու վայրերի աշխատակազմի հետ զրույցների արդյունքում պարզվեց, որ անհրաժեշտության դեպքում նրանք շտապօգնություն են կանչում: Պարզվեց նաև, որ օգնություն տրամադրվում է քրեակատարողական և երբեմն նաև ներկա գտնվող օպերատիվ աշխատակազմի կողմից: Ձերբակալվածներին պահելու վայրեր կատարած այցերի և դրանց աշխատակազմերի հետ զրույցների արդյունքում պարզվեց, որ պրակտիկայում բժշկական անձնակազմ չի հրավիրվում անգամ հայտնաբերված վնասվածքների զննության համար:⁴⁵ Այն վնասվածքները, որոնք քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի կարծիքով լուրջ չեն կամ չեն սպառնում ձերբակալված անձի առողջական վիճակին, պարզապես նշվում են ձերբակալված անձի զննության մասին արձանագրության կամ անձի վրա հայտնաբերված նշանների և հետքերի վերաբերյալ հատուկ ձևի մեջ (ֆիզիկական թերություններ, գլխուղեղում կամ ողնուղեղում առկա ախտաբանական խոռոչներ և այլն): Այնհայտ է, որ ոստիկանության՝ ձերբակալված անձանց պահելու վայրերի վարչակազմերը միշտ չէ, որ պահպանում են N574-Ն որոշմամբ սահմանված՝ բժշկական զննությունների արդյունքների գրառման առանձին գրանցամատյանների վարման պահանջը:⁴⁶ Նկարագրված պրակտիկան ոստիկանության՝ ձերբակալված անձանց պահելու վայրերի վարչակազմին հնարավորություն է տալիս ձերբակալված անձանց բժշկական զննության կապակցությամբ ակնհայտ տարբերակված մոտեցում ցուցաբերել:

⁴⁴ Բացառությամբ Ոստիկանության համակարգում գործող՝ Երևան քաղաքի ձերբակալված անձանց պահելու վայրի, որտեղ բժշկական անձնակազմը գործում է մշտական հիմունքներով:

⁴⁵ Դա Վանաձորի ոստիկանության ձերբակալված անձանց պահելու վայրում գործող պրակտիկան է: Նշված և ոստիկանության այլ կառույցներում ձերբակալված անձանց (ուս հեղինակը հանդիպել է Վանաձորի քրեակատարողական հիմնարկում) անձնական գործերի ուսումնասիրությունը թույլ չի տալի եզրակացություն անելու այն մասին, որ ձերբակալված անձինք ոստիկանությունում գտնվելու ժամանակ բժշկական զննության են ենթարկվում:

⁴⁶ Այսպես, նման գրանցումներ չեն իրականացվում Վանաձորի ոստիկանության ձերբակալված անձանց պահելու վայրում:

Նաև նշվել է, որ լուրջ վնասվածքների կամ առողջական խնդիրների դեպքերում քննչական և օպերատիվ ծառայությունները պետք է նշված հիմնարկների վարչակազմերին ներկայացնեն առողջապահական ինստիտուտների կողմից տրամադրված բժշկական տեղեկանք այն մասին, թե ձերբակալված անձը կարող է անազատության մեջ պահվել: Նման տեղեկանքներն անհրաժեշտ են այն դեպքերում, երբ ձերբակալված անձինք գտնվում են օպերատիվ կամ քննչական մարմինների վերահսկողության ներքո և վերջիններս պատասխանատու են համապատասխան զննությունների իրականացման համար և, որպես կանոն՝ դրանց ներկա են գտնվում:

Բացի դրանից, վնասվածքների վերաբերյալ անգամ բացառություն կազմող արձանագրություններն ամբողջական չեն և մակերեսային են: Այսպես, Ոստիկանության համակարգում գործող՝ Երևան քաղաքի ձերբակալված անձանց պահելու վայրում վարվող՝ բժշկական զննությունների վերաբերյալ գրանցամատյանի համապատասխան գրառումներում նշված չեն ձերբակալված անձանց վրա հայտնաբերված վնասվածքների չափերը, գույնը և դրանց այլ հատկանիշներ: Առանց այս մանրամասների՝ մման արձանագրությունների ապացուցողական և տեղեկատվական նշանակությունն էականորեն նվազում է: Բացի դրանից, փաստաբաններից շատերը, ում հետ հեղինակը զրուցել է, նշեցին այն հանգամանքը, որ անգամ իրենց կողմից պաշտոնապես ներկայացված պահանջի դեպքում համապատասխան տեղեկությունը և փաստաթղթերը տրամադրվում են մի քանի օր ուշացումով:

Այսպես, համակարգը շատ սահմանափակ երաշխիքային նշանակություն ունի և դրա ուշադրության կենտրոնում է գտնվում քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմին հնարավոր մեղադրանքներից, ինչպես նաև վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարություններից պաշտպանելը:⁴⁷

Յետևաբար, «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքի և համապատասխան ենթաօրենսդրական ակտերի դրույթները, որոնք կարգավորում են ձերբակալված անձի կողմից իր ընտրած բժշկին դիմելու իրավունքը, պետք է փոփոխվեն և պետք է վերացվեն առկա սահմանափակումները, որոնց համաձայն այդ ընթացակարգերը կիրառվում են միայն

⁴⁷ Տե՛ս 2006 թվականի ապրիլի 2-ից 12-ը Հայաստան կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2007) 47, կետ 24:

վնասվածքների կամ դրանց վերաբերյալ բողոքների առկայության դեպքում, ինչպես նաև պետք է ապահովվի բժշկական զննությունների՝ ոստիկանության աշխատակիցների լսողության դաշտից և, որպես կանոն, տեսադաշտից դուրս իրականացումը, եթե հակառակն ուղղակիորեն չի պահանջում կոնկրետ գործով ներգրավված բժիշկը:

Ի լրումն օրենսդրական քայլերի, անհրաժեշտ է ապահովել, որ յուրաքանչյուր ձերբակալված անձ, ում մարմնի վրա առկա են ֆիզիկական վնասվածքներ կամ ով հայտարարում է վատ վերաբերմունքի մասին, օգտվի ժամանակին և պատշաճ բժշկական զննություն անցնելու իրավունքից, զննության արդյունքները, ինչպես նաև ձերբակալված անձի կողմից արված համապատասխան հայտարարությունները և բժշկի եզրակացությունները պետք է պաշտոնապես և մանրամասն արձանագրվեն բժշկի կողմից և հասանելի լինեն ձերբակալված անձին և նրա փաստաբանին, ինչպես դա նախատեսված է N574-Ն որոշմամբ:

20. Քրեական վարույթն իրականացնող մարմնին վնասվածքների վերաբերյալ զեկուցելու պարտականությունը ևս պրակտիկայում արդյունավետորեն չի կիրառվում: Այսպես, նման մատնանշումներին հաջորդող քննություններն առավելապես հարուցվում են քրեակատարողական հիմնարկների և ոչ թե ոստիկանության կառույցների նախաձեռնությամբ: Այս կապակցությամբ հատկանշական է, որ ձերբակալված անձանց բժշկական զննության վերաբերյալ արձանագրության մոտևը, որը նախատեսված է N574-Ն որոշմամբ, չի նախատեսում որևէ գրառում դրանց արդյունքների մասին զեկուցելու վերաբերյալ:

Հաշվի առնելով ձերբակալված անձանց՝ նախքան քրեակատարողական հիմնարկներ տեղափոխվելը ոստիկանության կառույցներում գտնվելու ժամանակահատվածի տևողությունը և վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունները հիմնավորող կամ, ընդհակառակը՝ ժխտող բժշկական և այլ ապացույցները ժամանակին ձեռք բերելու կարևորությունը՝ ոստիկանության կողմից վերահսկվող կառույցների վարչակազմերը պետք է չմոռանան բոլոր վնասվածքների մասին օրենքով նախատեսված իրավասու մարմիններին զեկուցելու իրենց պարտականության մասին և պատասխանատվություն կրեն այս պարտականության չկատարման համար: Բացի դրանից, ոստիկանության կողմից վերահսկվող կառույցներում

իրականացվող համապատասխան գրանցումները պետք է ներառեն գրառումներ այն մասին, որ վնասվածքների և վատ վերաբերմունքի այլ բժշկական մատնանշումների վերաբերյալ զեկուցվել է իրավասու մարմնին:

Շատ ջանքեր են անհրաժեշտ ազատությունից զրկված անձանց՝ իրենց ընտրած բժշկին դիմելու իրավունքի նշանակության վերաբերյալ տեղեկացվածությունը բարձրացնելու համար: Երաշխիքի այս վերջին կողմը գործնականում մնում է չկիրառված:

21. Որևէ կերպ կարգավորված չէում, որը կսահմանի ոստիկանության բաժիններում գտնվելու ընթացքում ձերբակալված անձի՝ բժշկի դիմելու իրավունքը: «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքը և 05.06.2008 թվականի N574-Ն որոշումը նախատեսում են ոստիկանության՝ ձերբակալված անձանց պահելու վայրերի վարչակազմերի համապատասխան պարտականությունները, սակայն դրանք չեն տարածվում ձերբակալման սկզբնական ժամանակահատվածների վրա:

Ոստիկանության բաժիններ բերման ենթարկելու պրակտիկայի ուսումնասիրությունը թույլ չտվեց եզրակացություն անել այն մասին, որ ազատությունից փաստացի զրկելու հետ կապված համապատասխան որոշումներ կայացնելու կամ գործողություններ կատարելու իրավասություն ունեցող ոստիկանության աշխատակիցներն արձանագրում են ազատությունից զրկված կամ ձերբակալված անձանց վնասվածքները կամ առողջական խնդիրները: Արդյունքում, սկզբնական ձերբակալման մի էական ժամանակահատվածում (մինչև ձերբակալվածներին պահելու վայրեր բերելը) չի իրականացվում որևէ միջոցառում՝ ուղղված քննարկվող բժշկական կողմերի ապահովմանը:⁴⁸

⁴⁸ Բացթողումների էական լինելն ակնհայտ է դառնում սույն ծրագրի շրջանակներում իրականացված գործունեության, այդ թվում՝ «Վանաձոր» և «Նուբարաշեն» քրեակատարողական հիմնարկներ կատարած այցերի արդյունքում վերհանված իրավիճակի լույսի ներքո: Բազմաթիվ կալանավորված և ազատագրված անձինք նշեցին, որ վնասվածքներ են ստացել նախքան կալանավորումը, ձերբակալման ընթացքում: Սակայն ուսումնասիրված անձնական գործերը չէին պարունակում ձերբակալված անձի ստացած վնասվածքների վերաբերյալ համապատասխան տեղեկություններ կամ փաստաթղթեր, որոնք պետք է կազմված լինեին ոստիկանության կողմից: Որպես մասնավոր օրինակ կարելի է վկայակոչել Ա.Տ.-ի վերաբերյալ գործը, ով 25.05.09 Մաշտոցի ոստիկանության բաժին բերվելուց հետ ցույց է տվել քթի և աջ աչքի շրջանում բազմաթիվ վնասվածքներ, որոնք նրա հայտարարությամբ նա ձեռք էր բերել

Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության ծառայության ղեկավարության և ոստիկանության համակարգի տարածքային և տեղական ստորաբաժանումների համապատասխան պաշտոնատար անձանց հետ զրույցների ընթացքում պարզվեց, որ խնդրի առկայությունը ընդունվում է բոլոր մակարդակներում: Հետևաբար, **անհրաժեշտ է օրենսդրական բարեփոխումներ իրականացնել՝ ուղղված ազատությունից զրկելու հենց սկզբից բժշկի դիմելու իրավունքի հստակ սահմանմանը:** Այդ բարեփոխումների իրականացումը պետք է ապահովի ոստիկանության բաժիններ բերված կամ այդ վայրերում անազատության մեջ պահվող անձանց յուրաքանչյուր վնասվածքը, հայտարարությունը կամ բողոքն արձանագրելու՝ ոստիկանության աշխատակիցների պարտականության սահմանումը:

Ի լրումն լուրջ կանխարգելիչ ազդեցության, վերոնշյալ միջոցառումն էականորեն կնվազեցնի հետագա քննությունների անհստակությունները:

22. «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքը, մասնավորապես դրա 15-րդ հոդվածն ամրագրում է դրույթ այն մասին, որ ձերբակալված անձը կամ նրա փաստաբանը կարող են պահանջել անցկացնել դատաբժշկական փորձաքննություն: Ենթադրվում է, որ այն հնարավորություն է տալիս դիմել դատական բժշկի՝ առանց ոստիկանի կամ դատախազի նախնական թույլտվության:⁴⁹

Սակայն այս ենթադրությունը չի հստակեցվել պետության կողմից հետագայում սահմանված որևէ կարգավորման միջոցով: Հայաստանի Հանրապետության դատաբժշկության կենտրոնական բյուրոյի տնօրենի հետ զրույցի ընթացքում պարզվեց, որ պրակտիկայում ևս այդ դրույթին նման իմաստ չի տրվել: Մինչ օրս դատաբժշկական փորձաքննությունները կարող են իրականացվել և իրականացվում են իրավասու մարմնի (քննիչ, դատավոր և այլն) պահանջի հիման վրա միայն:

ձերբակալման ժամանակ, իր տան մոտ, աստիճաններից վայր ընկնելու հետևանքով: Միաժամանակ, նրա ձերբակալման և ոստիկանությունում գտնվելու ժամանակ կազմված փաստաթղթերից որևէ մեկում չի վկայակոչվում որևէ վնասվածքի առկայության մասին:

⁴⁹ Տե՛ս 2006 թվականի ապրիլի 2-ից 12-ը Հայաստան կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2007) 47, կետ 24:

Նույն նպատակով բազմաթիվ իրավական համակարգեր նախատեսում են անկախ դատաբժշկական փորձագետների կողմից զննություն իրականացնելու վերաբերյալ դրույթներ:

Հետևաբար, **վատ վերաբերմունքի ենթադրյալ տուժողի կողմից պետական և արտոնագրված դատական բժիշկներին ուղղակիորեն դիմելու իրավունքը պետք է հստակ կերպով ձևակերպվի օրենսդրության մեջ և կիրառելի լինի պրակտիկայում:**⁵⁰

• **Իրավունքների վերաբերյալ տեղեկացնելը**

23. Բննարկվող օրենսդրության՝ իրավունքների վերաբերյալ տեղեկացնելու հետ կապված դրույթները ևս ոչ հետևողական և հակասական են: Այսպես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքը սահմանում է, որ քրեական հանցագործության մեջ կասկածվող և մեղադրվող անձանց պետք է տրամադրվի իրենց իրավունքների վերաբերյալ գրավոր փաստաթուղթ և նրանց պետք է բացատրվեն այդ իրավունքները ձերբակալումից անմիջապես հետո (63-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետը և 65-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետը՝ համապատասխանաբար): Մյուս կողմից, Ոստիկանության մասին 5-րդ հոդվածը թույլ է տալիս ենթադրել, որ ի լրումն իրավունքների վերաբերյալ բանավոր բացատրության, կարող է պահանջվել դրա՝ գրավոր ներկայացումը: Միաժամանակ, «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքը (13-րդ և 29-րդ հոդվածներ) պահանջում է, որ անհրաժեշտ է դրանք բանավոր կերպով բացատրված լինելը հաստատվի ձերբակալված անձի ստորագրությամբ:

Իրավական դրույթների միջև առկա անհամապատասխանությունները հանգեցրել են պրակտիկայում առկա համապատասխան հակասություններին: Ձերբակալված անձանց անձնական գործերի՝ ծրագրի շրջանակներում իրականացված ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ ձերբակալման արձանագրությունները կամ ներառում են հղումներ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 66-րդ և երբեմն 69-րդ հոդվածներին կամ ուղղակիորեն վկայակոչում են բազմաթիվ հոդվածներ՝ առանց նշելու դրանցում ամրագրված իրավունքները: Թեև արձանագրությունում ձերբակալված անձի ստորագրության առկայությունն ուղղակիորեն չի վկայում այն մասին, որ անձին տրվել է պատշաճ, այսինքն՝ ոչ տեխնիկական, բացատրություն, նշված փաս-

⁵⁰ Այս ծառայությունները կարող են պայմանավորվել ծախսերի փոխհատուցման պահանջով:

տաթղթերում չի պարզաբանվում, թե ձերբակալված անձինք տեղեկացվել են, արդյոք, իրենց իրավունքների մասին: Ավելին, ուսումնասիրված ձերբակալման որոշ արձանագրություններում առկա չէր իրավունքների մասին տեղեկացված լինելու վերաբերյալ որևէ վկայակոչում:

Ինչպես մյուս երաշխիքները, իրավունքների վերաբերյալ տեղեկացնելը ևս կիրառվում է այն իմաստով, որ ձերբակալման ժամկետն սկսում է ընթանալ արձանագրության կազմման պահից սկսած: Նման մոտեցումը նույն կերպ հետաձգում է դրա փաստացի կիրառումը:

Ելնելով CPT-ի փաստաթղթերում ամրագրված ցուցումների՝ Հայաստանի իշխանությունների պարտականությունները և ծրագրի շրջանակներում պարզված իրավիճակը թույլ են տալիս եզրակացնելու, որ առկա է սխալ պատկերացում քննարկվող հարցի առնչությամբ միջազգային չափանիշների էության մասին:⁵¹ Հաշվի առնելով այդ և հիմք ընդունելով վերոնշյալ դատողությունները, անհրաժեշտ է կրկին առաջարկել, որ **պետք է ձեռնարկել քայլեր, որոնց միջոցով կկապահովվեն ոստիկանության կողմից ազատությունից զրկված անձանց իրավունքները (ներառյալ բժշկի դիմելու իրավունքը) ամրագրող փաստաթուղթը, այլ ոչ թե նրանց ձերբակալման վերաբերյալ պաշտոնական փաստաթուղթը, ինչպես դա ներկայումս արվում է, համակարգված կերպով բոլոր անձանց ազատությունից զրկելու հենց սկզբնական փուլերում տրամադրումը: Հատկապես պետք է ուշադրություն դարձվի այն հանգամանքի վրա, թե ձերբակալված անձն ունակ է ըմբռնել իր իրավունքները. դրանում համոզվելը ոստիկանի պարտականությունն է:**⁵²

Ավելին, իրավունքների վերաբերյալ տեղեկացնելու հետ կապված օրենսդրությունը ևս պետք է բարեփոխվի՝ շտկելու համար տարբեր նորմատիվ ակտերի համապատասխան դրույթների միջև առկա անհամապատասխանությունները:

⁵¹ Տե՛ս նաև 2006 թվականի ապրիլի 2-ից 12-ը Հայաստան կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT զեկույցին Հայաստանի Հանրապետության կառավարության պատասխանը, CPT/Inf (2007) 48:

⁵² Տե՛ս 2006 թվականի ապրիլի 2-ից 12-ը Հայաստան կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2007) 47, կետ 24:

2.2 Վատ վերաբերմունքի դեմ այլ երաշխիքներ

Հիմնական սկզբունքներ

24. Ի լրումն իրավական երաշխիքների, միջազգային չափանիշների, որոնք սահմանում են վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարի հետագա միջոցառումները՝ կանխարգելելու դրանք և անհրաժեշտության դեպքում դյուրին դարձնելու դրանց քննությունը,³յս միջոցառումները ներառում են հետևյալ տարրերը.

- պետք է կազմվեն ամբողջական և հստակ արձանագրություններ, որոնք կրթական հաստատություններ ձեռքարկված անբողջ ընթացքի և ձերբակալված անձի հետ կապված գործողությունների վերաբերյալ (երբ է գրկվել ազատությունից և ինչ պատճառով, երբ է տեղեկացվել իր իրավունքների մասին, վնասվածքների, հոգեկան հիվանդությունների նշանների մասին և այլն),⁵³ ձերբակալված կապակցությամբ գրառումների բացակայությունը կամ ոչ բավարար լինելը կնվազեցնեն նախաքննության հնարավորությունները և կարող են հանգեցնել դրա ոչ պատշաճությանը,⁵⁴

- ազատությունից զրկելու հետ կապված քրեական կամ այլ ընթացակարգերի վաղ փուլերում ներգրավված դատախազները և դատավորները պարտավոր են քայլեր ձեռնարկել իրենց մոտ բերված ձերբակալված անձանց կողմից արված վատ վերաբերմունքի մասին հայտարարությունների կապակցությամբ, անգամ ուղղակի բողոքի բացակայության դեպքում ենթադրվում է, որ նրանք պետք է արձագանքեն այլ նշանների առկայությանը (այն է՝ տեսանելի վնասվածքներ, անձի ընդհանուր վիճակը կամ վարքագիծը), որոնք կվկայեն այն մասին, որ դրսևորվել է վատ վերաբերմունք,⁵⁵

⁵³ CPT գործունեության վերաբերյալ 2-րդ ընդհանուր զեկույցը, CPT/Inf (92) 3, կետ 41:

⁵⁴ Տե՛ս *Khadisov and Tsechoyev v. Russia*, ՄԻԵԴ 2009 թվականի փետրվարի 5-ի վճիռը, գանգատ թիվ 21519/02, կետ 148, *Menesheva v. Russia*, ՄԻԵԴ 2006 թվականի մարտի 9-ի վճիռը, գանգատ թիվ 59261/00, կետ 87:

⁵⁵ Տե՛ս CPT գործունեության վերաբերյալ 14-րդ ընդհանուր զեկույցը, CPT/Inf (2004) 28, կետ 28, *Krastanov v. Bulgaria*, ՄԻԵԴ 2004 թվականի սեպտեմբերի 30-ի վճիռը, գանգատ թիվ 50222/99, կետ 99:

- պաշտոնատար անձինք (ոստիկանության աշխատակիցները, քրեակատարողական հիմնարկների պետերը և այլն) ի պաշտոնն պարտավոր են անմիջապես համապատասխան մարմիններին հայտնել վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ իրենց հայտնի դարձած ցանկացած տեղեկություն,⁵⁶

- անձին կալանավայր տեղափոխելիս պետք է իրականացվի պատշաճ և խորհրդապահական ստուգում, որին կիաջորդի նոր բերված կալանավորների հայտարարությունների և վնասվածքների համակարգային արձանագրումը, եթե այդպիսիք առկա են, և անհրաժեշտության դեպքում այդ տեղեկությունը պետք է փոխանցվի իրավասու մարմիններին,⁵⁷

- վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հաղորդումների ներկայացման օրենսդրական և պրակտիկ հնարավորությունների առկայությունը, գրավոր հաղորդումները առանց գրաքննության և ոչ պատշաճ ձգձգումների իրավասու պաշտոնատար անձանց և ձևավորված մարմիններին ուղարկելը, ինչպես նաև կալանավորված անձանց անվտանգ և խորհրդապահական տեսակցությունը վերադաս պաշտոնատար անձանց և կառավարական ինստիտուտների, դատական կամ դատախազական մարմինների ներկայացուցիչների և հատուկ բողոքարկման մարմինների, ինչպես նաև ներպետական և միջազգային մակարդակներում գործող ստուգող և տեսչական կառուցակարգերի հետ:⁵⁸

⁵⁶ Տե՛ս CPT գործունեության վերաբերյալ 14-րդ ընդհանուր զեկույցը, CPT/Inf (2004) 28, կետ 27, *Ahmet Özkan and Others v. Turkey*, ՄԻԵԴ 2004 թվականի ապրիլի 6-ի վճիռը, զանգատ թիվ 21689/93, կետ 359:

⁵⁷ Տե՛ս 2006 թվականի ապրիլի 2-ից 12-ը Հայաստան կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2007) 47, կետ 84, տե՛ս նաև 2003 թվականի հուլիսի 13-ից 18-ն Ալբանիա կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2006) 22, կետ 49: Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի արդյունավետ քննության և փաստաթղթավորման ուղեցույց (Ստանբուլյան արձանագրություն), կետ 73:

⁵⁸ Տե՛ս *Niedbala v. Poland*, ՄԻԵԴ 2000 թվականի հուլիսի 4-ի վճիռը, զանգատ թիվ 27915/95, կետ 81, 2005 թվականի հոկտեմբերի 9-ից 21-ն Ուկրաինա կատարած այցի արդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2007) 22, կետ 151, Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատար Թոմաս

▪ **Ձերբակալման արձանագրություններ**

25. Ոստիկանության համակարգում գործող ձերբակալվածներին պահելու վայրերում ձերբակալման արձանագրությունների համակարգը սահմանվել է Կառավարության նշված՝ 05.06.2008 թվականի N574-Ն որոշման մեջ: Բացառությամբ բժշկական կողմի⁵⁹ և Հասարակական մոնիթորինգային խմբի կողմից վերհանված որոշ թերությունների⁶⁰, նշված վայրերում գրառումների վարման ընդհանուր հստակության ու վստահելիության առումներով առկա կարգավորումները և դրանց կիրառումը կարող է պատշաճ համարվել:

26. Այն դեպքերում, երբ խոսքը վերաբերում է ոստիկանության բաժիններին, ձերբակալման արձանագրությունների հետ կապված հարցերը, տրամադրված տեղեկությունների համաձայն, կարգավորվում են նախկին Ներքին գործերի նախարարության 1994 թվականի N977 գաղտնի կարգադրությամբ:⁶¹ ձերբակալման նման առանցքային կողմի վերաբերյալ նորմատիվ փաստաթղթի բացակայությունը հակասում է դրա օրինականության հիմնարար չափորոշիչներին⁶² և պահանջում է, որ **վերանայվի ազատությունից զրկելու էական կողմերին առնչվող առկա խիստ կարգավորումների պահպանման պրակտիկան:**

Տրամադրելով բազային տվյալներ, այդ թվում՝ ձերբակալող ոստիկանի վերաբերյալ, ձերբակալման արձանագրությունների համակարգը (ձերբակալված և բերման ենթարկված անձանց վերաբերյալ գրանցամատյանները), որոնք պահվում են ոստիկանության բաժնում, չեն բովանդակում տեղեկություններ ձերբակալված անձանց համար

Համարբերգի դիրքորոշումը՝ կապված ոստիկանության դեմ ներկայացված բողոքների անկախ և արդյունավետ քննության հետ, ommDH(2009)4, կետ 46:

⁵⁹ Տե՛ս վերը կետ 18:

⁶⁰ «Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության համակարգի՝ ձերբակալված անձանց պահելու վայրերում հասարակական դիտորդական (մոնիթորինգային) խմբի 2008 թվականի գործունեության վերաբերյալ զեկույցը», Երևան 2009, էջեր 36, 39, 41:

⁶¹ ՆԳՆ-ն 2002 թվականից վերանվանվել է Ոստիկանության: Թեև կարգադրության դրույթները, որոնք վերաբերում են, մասնավորապես, արձանագրությունների պահպանմանը, սույն ծրագրի շրջանակներում քննարկվել են ոստիկանության համակարգի ներկայացուցիչների հետ զրույցների ընթացքում, սակայն նրանք ձեռնպահ մնացին այդ տեքստի տրամադրումից՝ հաշվի առնելով նշված փաստաթղթի խորհրդապահական բնույթը:

⁶² Տե՛ս *Amuur v. France*, ՄԻԵԴ 1996 թվականի հունիսի 25-ի վճիռը, զանգատ թիվ 19776/92:

պատասխանատու կոնկրետ ոստիկանների և ձերբակալված անձանց պահելու վայրերի վերաբերյալ: Օրինակ, Սպիտակ քաղաքի ոստիկանության բաժնի արձանագրությունները պարունակում էին տեղեկություններ ձերբակալված անձանց, ձերբակալման ժամկետների, հիմքերի և այլ մանրամասների վերաբերյալ: Սակայն գրանցամատյաններում առկա գրառումները չէին բովանդակում տեղեկություն կոնկրետ անձին ձերբակալած ոստիկանի և կալանավայրում, առանձին աշխատասենյակում կամ շենքի այլ տարածքում ձերբակալված անձին պահելու վայրի վերաբերյալ: Այս տարրերը կնպաստեն ձերբակալված անձանց համար պատասխանատու ոստիկանների հաշվետու լինելուն և հնարավորություն կտան հետևելու վերջիններիս՝ ոստիկանության իրավասության տակ գտնվելու ընթացքին: **Արձանագրային համակարգը պետք է լրացվի այն առումով, որ բովանդակի տեղեկություն կոնկրետ ոստիկանների և ոստիկանությունում գտնվելու ընթացքում ազատությունից զրկված անձանց պահելու վայրերի վերաբերյալ:**

Ոստիկանության բաժիններում արձանագրությունների պահման երաշխիքային արժեքն էականորեն նվազել է ձերբակալման տևողության վերաբերյալ տվյալների փոփոխման պրակտիկայի պատճառով, որի արդյունքում անազատության մեջ գտնվելու էական ժամանակահատված արձանագրված չի լինում: Նման իրավիճակների մասին մոնիթորինգ իրականացնող մարմիններն անընդհատ զեկուցում են:⁶³ Այս պրակտիկայի մասին մանրամասնում են նաև փաստաբանները և քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչները, որոնց հետ հեղինակը հանդիպել է սույն զեկույցի կազմման ընթացքում: Հետևաբար, **ոստիկանության բաժիններում ձերբակալման արձանագրությունների կազմման համար պատասխանատու ոստիկանները պետք է առանձնահատուկ կերպով պարտավորված լինեն նշելու ձերբակալված անձանց՝ անազատության մեջ գտնվելու փաստացի ժամանակահատվածը և պատասխանատվություն կրեն դրա չկատարման համար:**

⁶³ «Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության համակարգի՝ ձերբակալված անձանց պահելու վայրերում հասարակական մոնիթորինգային խմբի 2008 թվականի գործունեության վերաբերյալ զեկույցը», Երևան 2009, էջեր 6-8, 29: Տե՛ս նաև ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի 2007 թվականի տարեկան զեկույցը, Երևան 2008, էջ 75:

▪ Դատավորների և դատախազների դերը՝ կապված վատ վերաբերմունքի վաղ մատնանշումների և հայտարարությունների հետ

27. Իրենց մոտ բերված կասկածյալի կողմից արված՝ վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների կամ այլ մատնանշումների դեպքում դատավորը կամ դատախազը փաստորեն կանգնում է կատարված մեկ այլ հանցագործության վերաբերյալ տեղեկությանն արձագանքելու անհրաժեշտության առջև: Մինչդեռ, հանրային մեղադրանքի հիմնարար սկզբունքը⁶⁴, որը սահմանված է Հայաստանի քրեական դատավարության օրենսդրությամբ, սահմանում է նրանց կողմից նման պարտականության իրականացում: Բացի դրանից, ՔԴՕ-ն ուղղակիորեն սահմանում է այդ և առանձին քրեական գործերով վարույթն իրականացնող մարմիններին պարտավորեցնում ուշադրություն դարձնել ցանկացած հանցագործության վերաբերյալ հայտարարությունների, պաշտոնական հաղորդումների, նշումների և այլ տեղեկությունների: Դրա 184-րդ հոդվածը սահմանում է նման արձագանքների դատավարական ձևերը: Ենթադրվում է, որ դատավորները պետք է հավաքեն համապատասխան նյութերը և ուղարկեն դրանք իրավասու պաշտոնատար անձանց:⁶⁵

Այսպիսով, պարզվում է, որ Հայաստանի դատավորները, դատախազները, ինչպես նաև քննիչները կոնկրետ գործերի քննության ժամանակ աներկբայորեն պարտավոր են արձագանքել վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ իրենց հայտնի դարձած հայտարարություններին կամ այլ մատնանշումներին:

Դատական իշխանությունների հետ քննարկումների արդյունքում պարզվեց, որ վերջիններս լիովին տեղյակ են օրենսդրական ընթացակարգերին, սակայն նրանք կարծիք արտահայտեցին այն մասին, դրանք հազվադեպ են կիրառվում կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու սկզբնական վարույթների ընթացքում:⁶⁶ Փաստաբանները, քաղաքացիական հասարակության և միջազգային կազմակերպութ-

⁶⁴ Տե՛ս ստորև՝ կետ 37:

⁶⁵ Ոստիկանության կողմից դրսևորված վատ վերաբերմունքի քննության համար պատասխանատու պաշտոնատար անձանց և այս կապակցությամբ ձևավորված պրակտիկայի վերաբերյալ տե՛ս ստորև՝ կետեր 36-50:

⁶⁶ Այսպես, Լոռու մարզի առաջին ատյանի դատարանի դատավորները չվկայակոչեցին որևէ դեպք, երբ նրանք քննարկվող փուլում պետք է կիրառեն այդ ընթացակարգը:

յունների ներկայացուցիչները նշեցին առկա այն մոտեցման մասին, որ վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունները դիտվում են որպես այդ փուլում քննարկման միակ առարկա հանդիսացող «հիմնավոր կասկածի» հետ կապ չունեցող հարց:

Միաժամանակ, առանձին դեպքերի և վիճակագրության ընդհանուր վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարի այս հնարավորությունը Հայաստանում պատշաճ և հետևողական կերպով չի օգտագործվում: Մարմնական վնասվածքների ստացած՝ ձերբակալված անձանց հայտարարությունների թիվը (ընդհանուր առմամբ՝ 77), որոնք արձանագրվել են «Վանաձոր» և «Նուբարաշեն» քրեակատարողական հիմնարկներում (սպասարկում են Լոռու և Տավուշի մարզերը և երևան քաղաքը) 2009 թվականի առաջին հինգ ամիսների ընթացքում և մի քանի առանձին քրեական գործերով, թույլ են տալիս ենթադրելու, որ դատավորները և քննիչները, ովքեր ներգրավված են նշված անձանց կալանավորման վարույթին, աչալուրջ չեն նման մատնանշումների նկատմամբ: Նշված քրեակատարողական հիմնարկներում գտնվող անձանցից ոչ բոլորը հայտարարեցին վատ վերաբերմունքի մասին, սակայն նրանցից շատերը ներկայացրեցին հիմնավորումներ, որոնց իրոք պահանջվում է, որ վարույթին ներգրավված քննիչները և դատավորները ժամանակին արձագանքած լինեին:⁶⁷

Ինչ վերաբերում է դատախազներին, ապա վերջիններս, օժտված լինելով նախաքննության նկատմամբ հսկողություն և ղեկավարում իրականացնելու գործառնությով, լիազորված չեն մասնակցելու գործի քննությանը: Նրանք միայն պարբերաբար ներկայանում են խափանման միջոցների ընտրության հետ կապված դատական լսումներին:

⁶⁷ Այսպես, Ա.Մ.-ի գործով, ով «Վանաձոր» քրեակատարողական հիմնարկ բերվելուց հետո հայտարարել էր ոստիկանության կողմից դրսևորված վատ վերաբերմունքի մասին և ցույց էր տվել բազմաթիվ վնասվածքներ որովայնի, մեջքի և ծնկների շրջանում, հարցաքննությունը և դատաբժշկական փորձաքննությունն իրականացվել էին միայն հետազայում նրա կողմից ներկայացված գրավոր բողոքի հիման վրա և ոչ այն դատավորների և քննիչների կողմից, ովքեր նրա գործով վարույթն էին իրականացնում: Մեկ այլ օրինակ է հանդիսանում Գ.Ս.-ի գործը, ով Նուբարաշեն քրեակատարողական հիմնարկ բերվելուց հետո ցույց էր տվել իր ձախ աչքի և ուսերի շրջանում առկա ակնհայտ արնազեղումները, որոնք չէին ներառվել ոստիկանության կողմից կազմված փաստաթղթերում և դրանց որևէ կերպ չէր արձագանքել դատավորը:

Ուստի դատավորները, դատախազները և առաջին հերթին քննիչները վարույթին ներգրավվելու վաղ փուլերից սկսած պետք է աչալուրջ լինեն վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարություններին և այլ մատնանշումներին արձագանքելու իրենց պարտականության իրականացման առումով և ապահովեն, որ վատ վերաբերմունքը մատնանշող բոլոր հանգամանքները պատշաճ կերպով քննության առնվեն:

▪ Վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ տեղեկացնելու պարտականությունը

28. Հայաստանի օրենսդրությունը սահմանում է ծանր և առանձնապես ծանր հանցագործությունների վերաբերյալ իրավասու պետական մարմիններին տեղեկացնելու ընդհանուր պարտականություն: ՔՕ 335-րդ հոդվածը քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում այս պարտականության չկատարման համար: Սակայն, քանի որ պաշտոնապես արգելված լուրջ վատ վերաբերմունքի հետ կապված հանցագործությունների բացարձակ մեծամասնությունը չի դասվում հանցագործությունների այս խմբին, ուստի այս նորմը դրանց նկատմամբ չի կիրառվում:⁶⁸

Բացառությամբ բռնի գործողությունների արդյունքում վնասվածքներ ստանալու կամ մահ առաջանալու դեպքերի, առկա չէ որևէ առանձին իրավական դրույթ, որի հիման վրա պաշտոնատար անձինք (այդ թվում ոստիկանության աշխատակիցները) պարտավոր կլինեին տեղեկացնել համապատասխան մարմիններին վատ վերաբերմունքի ցանկացած նշանի վերաբերյալ:⁶⁹ Հետևաբար, **օրենսդրական մակարդակով պետք է նախատեսվի իրենց հայտնի դարձած վատ վերաբերմունքի ցանկացած դեպքի զեկուցման՝ ոստիկանության աշխատակիցների և պաշտոնատար այլ անձանց ի պաշտոնե պարտականությունը:**

▪ Քրեակատարողական ծառայության դերը

29. Ի լրումն բժշկական զննություն անցնելու ընդհանուր չափորոշիչների, սույն ուսումնասիրության հետաքրքրության առարկան է հանդիսանում կալանավայրերում գտնվող անձանց բժշկական զննության համակարգը և դրա արդյունավետությունը՝ կապված ապացույցների պահպանման և, անհրաժեշտության դեպքում՝ վատ վերա-

⁶⁸ Տե՛ս վերը՝ մեկնաբանությունների 4-րդ կետը:

⁶⁹ Տե՛ս վերը՝ 7-րդ կետը:

բերմունքի քննության հարուցման հետ: Ինչպես նշվել է, առկա է կալանավայրեր բերվող անձանց կանոնավոր զննության, նրանց վնասվածքների և հայտարարությունների գրանցման, ինչպես նաև կալանավորված անձի նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնող մարմիններին այդ տեղեկությունը փոխանցելու վերաբերյալ հստակ սահմանված օրենսդրական կարգ:⁷⁰ Արդյունքում՝ Հայաստանում բոլոր կալանավորված անձինք, ովքեր բերվում են կալանավայր, անհապաղ ենթարկվում են զննության բժշկի կամ բժշկական անձնակազմի անդամի կողմից, և հայտնաբերված բոլոր վնասվածքերը, եթե այդպիսիք առկա են, կալանավորված անձի կողմից ներկայացված բացատրությունների հետ մեկտեղ գրանցվում են:

«Վանաձոր» և «Նուբարաշեն» քրեակատարողական հիմնարկներում կիրառվող միջոցների ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ կալանավորին ընդունելու ժամանակ մշտապես ներկա է և այդ գործընթացին մասնակցում է բժշկական անձնակազմի ներկայացուցիչ: Նրանց ներկայությունն ապահովվում է բնականոն աշխատանքային և հերթապահության ժամերի աշխատանքի միջոցով: Գործընթացի իրականացման հետ կապված պարզաբանումների համաձայն՝ «Վանաձոր» քրեակատարողական հիմնարկում առաջնային զննությունը կատարվում է վերջինիս ընդունման բաժնում, որտեղ կալանավորված անձինք ներկացվում են և զննության ենթարկվում բժշկական անձնակազմի կողմից՝ քրեակատարողական հիմնարկի աշխատակիցների ներկայությամբ: Ինչ վերաբերում է «Նուբարաշեն» քրեակատարողական հիմնարկին, ապա վերջինիս բժշկական անձնակազմը տեղյակ էր խորհրդապահության խնդրի վերաբերյալ և պնդում էր, որ մնան զննությունը տեղի է ունենում առանձնացված վայրում, առանց քրեակատարողական հիմնարկի աշխատակազմի ներկայացուցչի մասնակցության:

⁷⁰ Տե՛ս վերը՝ կետեր 18-19: Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 03.08.2006 թվականի «ՀՀ արդարադատության մախարարության քրեակատարողական ծառայության՝ կալանավորվածներին պահելու վայրերի և ուղղիչ հիմնարկների ներքին կանոնակարգը հաստատելու մասին» N1543-Ն որոշումը նշված հարցը մանրամասն չի կարգավորում: Որոշման 9-րդ կետը միայն ընդհանուր կարգավորում է մախատեսում:

Մյուս կողմից, թույլատրական գործընթացը պահանջում է, որ մարմնական վնասվածքների հայտնաբերման դեպքում դրանք անհապաղ արձանագրվեն և արձանագրությունն ստորագրվի բժշկական անձնակազմի անդամի, կալանավորված անձի և, որ ավելի կարևոր է, ուղեկցող ոստիկանի կողմից: Արձանագրությունը պետք է նաև բովանդակի կալանավորված անձի բացատրությունը: Արձանագրությունների հիմնավորվածությունն ուղղակիորեն կապված է այս կապակցությամբ գերատեսչական պատասխանատվության սահմանման անհրաժեշտության հետ և փաստորեն պայմանավորված է դրանով: Միաժամանակ, նման միջոցառումների իրականացման ժամանակ հաշվի չի առնվում զննության խորհրդապահական բնույթի և վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների առկայության դեպքում դրանց ներկայացման համար անվտանգ պայմանների ապահովման անհրաժեշտությունը: Ուղղակի պետք է նշել, որ նման բազմաթիվ կալանավորված անձիմբ ձեռնպահ են մնում բացատրություններ ներկայացնելուց: Քրեակատարողական հիմնարկների ու ոստիկանության աշխատակիցների հետ վնասվածքներ ունեցող կալանավորված անձանց ուղղակի շփման պատճառով այդ բացատրությունների արժեքը շատ կասկածելի է դառնում:

Քրեակատարողական հիմնարկի աշխատակազմը պետք է հստակ արձանագրի բերված կալանավորների մարմնական վնասվածքները: Հեղինակի այցի ընթացքում (2009 թվականի հունիսի 11-ին և 18-ին՝ համապատասխանաբար) «Վանաձոր» և «Նուբարաշեն» քրեակատարողական հիմնարկների հատուկ գրանցամատյաններում արձանագրվեց 13 և 64 նման դեպք, որոնք տեղի էին ունեցել մինչ 01.01.2009թ.՝ համապատասխանաբար: Այս արձանագրությունները կրկնօրինակներն էին այն արձանագրությունների, որոնք կատարվել էին քրեակատարողական հիմնարկի աշխատակիցների և ուղեկցող ոստիկանների մասնակցությամբ: Այդ միջոցառումների հետ կապված վերոնշյալ թերություններից բացի, համակարգն ամբողջությամբ չի ծառայում նաև բժշկական ապացույցների ամրագրման նպատակի իրականացմանը: Արձանագրություններում առկա նկարագրությունները մանրամասն չեն, դրանց մեծամասնությունը չի մատնանշում կատուկների ծանրության աստիճանը, գույնը և անգամ քանակը (նշվում են «զծային քերծվածքներ», «հեմատոմաներ» և այլն): Առկա չէ հայտնաբերված վնասվածքները բժշկական քարտերում կամ այլ բժշկական փաստաթղթերում արտացոլելու կայուն պրակտիկա: Այսպես, «Նուբա-

րաշեն» քրեակատարողական հիմնարկում գործում է միայն սկզբնական նշումների և հատուկ գրանցումների պրակտիկան: Այս քրեակատարողական հիմնարկների բժշկական անձնակազմերի և քրեակատարողական ծառայության կենտրոնական վարչության համապատասխան ստորաբաժանումների ղեկավարների հետ զրույցների ընթացքում պարզվեց, որ նրանք չեն անցել հատուկ ուսուցում վատ վերաբերմունքի փաստաթղթավորման վերաբերյալ:

Հնարավոր դատաբժշկական զննությունների ուշացումների հետ մեկտեղ, քրեակատարողական հիմնարկներում բժշկական զննության այս թերությունները գրեթե ամբողջությամբ նվազեցնում են դրա՝ որպես վատ վերաբերմունքի բժշկական ապացույցների ամրագրման միջոցի նշանակությունը:

30. «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքի 21-րդ հոդվածի քննադատելի բացը, որի համաձայն՝ վնասվածքների վերաբերյալ ծանուցումները պետք է ուղարկվեն կոնկրետ կալանավորված անձի նկատմամբ քրեական հետապնդում իրականացնող մարմնին⁷¹, մասամբ շտկվել է դրա կիրառման ընթացքում: Անկախ վնասվածքների ծանրության աստիճանից, դրանք բոլորը նաև զեկուցվում են հսկողություն իրականացնող համապատասխան դատախազին, ինչպես նաև քրեակատարողական հիմնարկների նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մասնագիտացված դատախազին: Դա իրականացվում է պաշտոնական նամակի միջոցով, որում նշվում է կալանավորված անձի անունը և որը պարունակում է տեղեկություններ նրա ընդունման և հայտնաբերված վնասվածքների վերաբերյալ: Ծանուցման միջոցառումների մեծ մասի թերությունը կապված է դրանց դանդաղության հետ: Խնդիրը կարելի է ներկայացնել Մ.Բ.-ի գործի օրինակով, ով «Վանաձոր» քրեակատարողական հիմնարկ էր բերվել 23.05.2009թ.: Նրա մոտ հայտնաբերված մարմնական վնասվածքների վերաբերյալ ծանուցումը քրեակատարողական հիմնարկի աշխատակազմի կողմից ուղարկվել էր 25.05.2009թ. և հասցեատիրոջն էր հասել (Լոռու մարզի դատախազությունը ևս գտնվում է Վանաձոր քաղաքում) հինգ օրվա ընթացքում: Պահանջվել է ևս չորս օր, որպեսզի կազմակերպվի դատաբժշկական զննություն, որն իրականացվել էր 04.06.2009թ.: Այսպիսով, առանցքային քննչական գործո-

⁷¹ Տե՛ս վերը՝ կետ 19:

ղութունը կատարվել էր միայն տասնմեկերորդ օրը, երբ վնասվածքների մեծ մասն արդեն անհետացել էին:

Վերոնշյալ փաստերի հիման վրա կարելի է եզրակացնել, որ անհրաժեշտ է բարեփոխել կալանավայրերում բժշկական զննության իրականացման վերաբերյալ առկա օրենսդրական շրջանակը և համապատասխան պրակտիկան՝ ապահովելու համար դրա վստահելիությունը և պատշաճ լինելը, ինչպես նաև բժշկական արձանագրությունների ամբողջականությունը՝ վատ վերաբերմունքի արդյունքում առաջացած վնասվածքների և այլ բժշկական ախտանշանների փաստաթղթավորման առանձնահատուկ դատավարական կողմերի իմաստով: Այս միջոցառումները պետք է լրացվեն ծանուցման հետ կապված միջոցառումներով, որի միջոցով կապահովվի այս տեղեկությունն առանց ձգձգումների իրավասու մարմիններին փոխանցելը:

Ավելին, խորհուրդ է տրվում ստեղծել ձերբակալված անձին բերելու ժամանակ հայտնաբերված վնասվածքների գրանցման (այն է՝ կալանավայրերի բժշկական ծառայությունների կողմից սպասարկվող տվյալների առանձին բազա) և բժշկական ծառայության կողմից հայտնաբերված վնասվածքների վերաբերյալ պարբերական վիճակագրական տվյալների հավաքման միասնական համակարգ՝ այն կալանավայրերի վարչակազմի, ՀՀ արդարադատության նախարարության, դատախազության և այլ համապատասխան մարմինների ուշադրությանը ներկայացնելու համար:

▪ Հայտարարությունների և բողոքների ներկայացումը

31. Ի լրումն փաստաբանին դիմելու, ձերբակալման վերաբերյալ տեղեկացնելու հնարավորությունների և վատ վերաբերմունքի դեմ այլ երաշխիքների, Հայաստանի օրենսդրությունը և պրակտիկան ձերբակալված անձանց տալիս են իրավասու մարմիններին ուղղակիորեն դիմելու և նրանց հետ գրավոր հաղորդակցվելու որոշ այլ հնարավորություններ:

Վերջին հնարավորությունը նախատեսված է «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքի առանձին դրույթներով: Դրա 18-րդ հոդվածն ընդգծում է, որ դատախազների, դատավորների, մարդու իրավունքների պաշտպանի և ձերբակալման ու կալանավորման վայրերի նկատմամբ հսկողություն իրականացնող մարմինների հետ ձերբակալված ու կալանավորված անձանց գրավոր

հաղորդակցությունները չպետք է վերահսկվեն և պետք է անհապաղ ուղարկվեն հասցեատերերին: Նորմը գործնական ձևակերպում ունի և պայման է նախատեսում առ այն, որ նման նամակները պետք է ուղարկվեն փակ ծրարով՝ մեկ օրվա ընթացքում:

Սակայն ոստիկանության և պետական այլ մարմինների կողմից դրսևորված վատ վերաբերմունքի քննության հայաստանյան համակարգի իմաստով՝ քննարկվող դրույթն էական բաց ունի, քանի որ չի անդրադառնում հատուկ քննչական ծառայությանը, որն այս ոլորտում առանցքային մարմին է հանդիսանում: **Հետևաբար, «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքի 18-րդ հոդվածը պետք է փոփոխվի այն առումով, որ իրավունք վերապահի չվերահսկվող նամակներ ուղարկել Հատուկ քննչական ծառայություն:**

Կառավարության նշված՝ 03.08.2006թ. N1543-Ն և 05.06.2008թ. N574-Ն որոշումներով պատշաճ կերպով լուծված է նման նամակագրության ծախսերի հարցը: Դրանք բովանդակում են նորմ, որի համաձայն՝ այն դեպքում, երբ ձերբակալված անձը դրամական միջոցներ չունի, այդ ծախսերը հոգում է վարչակազմը: Այս առումով բողոքարկման միջոցառումները պրակտիկայում դեռևս քննադատության չեն արժանացել:

Միաժամանակ, 03.08.2006թ. N1543-Ն որոշումը չի նախատեսում կարգավորումներ՝ կապված առավելություններ ունեցող նամակագրության հետ, 05.06.2008թ. N574-Ն որոշումը ևս շրջանցել է նման նամակագրությունն առանց վերահսկողության ուղարկելու վերաբերյալ պահանջները: **Իրավասու պետական մարմիններին և առանձին կառույցներին, այդ թվում՝ մարդու իրավունքների միջազգային կառուցակարգերին ուղղվող՝ առավելություններ ունեցող նամակների առումով կառավարության կարգավորումները պետք է փոփոխվեն ապահովելու համար դրանց՝ առանց վերահսկողության և ժամանակին ուղարկումը:**

32. Ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ ոստիկանության ձերբակալման վայրերում պահվող անձինք հազվադեպ են դիմում իրավասու մարմինների հետ ուղղակի համագործակցության այս ձևին:⁷² Բողոքների մեծ մասը ներկայացվում է հարազատների կամ

⁷² Այսպես, Երևան քաղաքի ոստիկանության՝ ձերբակալվածներին պահելու վայրի 2008 թվականի գրանցամատյանի համաձայն եղել են արտաքին

փաստաբանների միջոցով: Չնայած Հայաստանում դրա ոչ արդյունավետ կիրառությանը՝ վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ այս բաց հայտարարությունների ներկայացումը պետք է պատշաճ կերպով ապահովվի և ի վերջո իրականացվի դրա կանխարգելիչ հնարավորությունը:

Այուս կողմից, այս իրավիճակը մեկն է այն մատնանշումներից, որոնք վկայում են հնարավոր վրեժից վախի առկայության մասին: Այս խնդիրը չի վիրպել օրենսդրի ուշադրությունից: «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց պահելու մասին» ՀՀ օրենքի 18-րդ հոդվածը, թեև ընդհանուր ձևակերպմամբ ուղղակիորեն արգելում է բողոքարկման համար ցանկացած հետապնդում, սակայն պատասխանատվություն է նախատեսում նման գործողությունների համար: Արգելքի մասին կրկին նշվել է 05.06.2008թ. N574-Ն որոշման 52-րդ կետում:

Սակայն փաստաբանները և քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչները, ինչպես նաև մարդու իրավունքների մոնիթորինգի ինստիտուտների ներկայացուցիչները շեշտադրեցին, որ խնդիրը շարունակում է արդիական մնալ: Չնայած անվտանգության միջոցների վերաբերյալ զարգացած օրենսդրության առկայությանը,⁷³ մինչև վերջերս ոստիկանության վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ գործերով առկա չի եղել տուժողների, վկաների և այլ համապատասխան անձանց նկատմամբ դրանք կիրառելու պրակտիկա: Բացի դրանից, ո՛չ ենթադրյալ հանցագործների, ո՛չ վատ վերաբերմունքի դրսևորման հետ կապ ունեցող անձանց նկատմամբ օրենքով սահմանված կարգով իրենց պարտականությունների և պաշտոնավարման ժամանակավոր դադարեցում չի կիրառվել: Այս հանգամանքը նշվում է որպես վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների քննությունների հետաձգման կամ դրանց վերաբերյալ տեղեկությունների թերի տրամադրման հիմնական պատճառներից մեկը: Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի ներկայացրած վերջին

մարմիններին ուղղված համապատասխանաբար երկու բողոք՝ 2008 թվականին և մեկ բողոք՝ 2009 թվականի անցած ժամանակահատվածում:

⁷³ ՔԳՕ 98-99-րդ հոդվածներ: Հատկանշական է, որ առկա է բոլորովին նոր և պատշաճ կերպով հրապարակված դեպք՝ կապված այն վկաների նկատմամբ պաշտպանության միջոցների կիրառման հետ, ովքեր քննությանը տրամադրել էին 01.03.2008 թվականին Երևանում ամբոխի վերահսկողության գործողություններին մասնակցող չորս ոստիկանների կողմից ուժի չթույլատրված կիրառման վերաբերյալ առանցքային նշանակություն ունեցող ապացույց (տեսագրություն):

տարեկան հաշվետվության մեջ շեշտադրվել են և ընդգծվել այս առումով առկա հանգամանքները:⁷⁴

Ոստիկանության չարաշահումների և վատ վերաբերմունքի դեմ բողոք ներկայացնելու պատճառով հետապնդումների ենթարկվելու վերաբերյալ կայուն հանգման առկայությունը պահանջում է, որպեսզի հետագայում քայլեր ձեռնարկվեն այս հիմնախնդրի դեմ պայքարի, այդ թվում՝ մի շարք միջոցառումների հետևողական կիրառման ուղղությամբ, որոնք տուժողներին և մասնակից այլ անձանց կապաշտպանեն բռնությունից, բռնության սպառնալիքից և ներգործության ցանկացած այլ միջոցից: Վատ վերաբերմունքի դրսևորման հետ ենթադրաբար կապ ունեցող անձինք պետք է հետևողականորեն հեռացվեն բողոքաբերների, վկաների և նրանց ընտանիքների անդամների, ինչպես նաև քննությունն իրականացնող մարմինների նկատմամբ ուղղակի կամ անուղղակի վերահսկողության կամ լիազորությունների առկայություն ենթադրող ցանկացած պաշտոնից:

33. Ազատությունից զրկված անձինք Հայաստանում օժտված են անմիջականորեն իրենց հայտարարությունները վերադաս պաշտոնատար անձանց կամ տեսչական և դիտորդական (մոնիթորինգային) մարմինների և ինստիտուտների ներկայացուցիչներին ներկայացնելու որոշակի հնարավորություններով:⁷⁵

Այսպիսով, 05.06.2008թ. N574-Ն որոշման 46-րդ կետը պարտավորեցնում է ոստիկանության ձերբակալման վայրերի վարչակազմին ամենօրյա շրջայցեր կատարել և ձերբակալված անձանցից վերցնել գրավոր կամ բանավոր բողոքներ, եթե այդպիսիք առկա են: Սակայն վերոնշյալ անվստահության և վրեժից վախի պատճառով այս հայտա-

⁷⁴ Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի 2008 թվականի տարեկան զեկույցը, Երևան 2009, էջեր 73, 83:

⁷⁵ Թեև երկուստեք՝ միջազգային և ներպետական տեսչությունները և դիտորդական (մոնիթորինգային) համակարգերը (այն է՝ CPT-ն, OPCAT-ի հիման վրա ստեղծված ազգային կանխարգելիչ կառուցակարգերը) ենթադրվում է, որ գործ ունեն վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների և այլ մատնանշումների հետ, սակայն դրանք կիրառվում են այն մարմինների կողմից, որոնք շահագրգիռ են վատ վերաբերմունքի համակարգային հարցերի և ընդհանուր կանխարգելման ուսումնասիրության հարցում: Հետևաբար, սույն զեկույցի ուշադրության կենտրոնում են գտնվում այցելություններ կատարող ներպետական մարմինները, որոնք իրավասու են կոնկրետ ընթացակարգի կամ վարույթի հարուցման նպատակով հաղորդումներ ներկայացնել:

րարությունների ներկայացման և քննության հարուցման համար բաց կառուցակարգերը ևս գործուն չեն:

Ինչ վերաբերում է ոստիկանության ձերբակալման վայրերի նկատմամբ դատախազական համակարգի հսկողական լիազորություններին, ապա դրանք խիստ ձևական բնույթ են կրում: Թեև Հայաստանում դատախազները պահպանել են այս գործառույթը,⁷⁶ և իրենց զբաղեցրած դիրքի և ունեցած անհրաժեշտ լիազորությունների ուժով կարող են առանց սահմանափակումների և նախազգուշացումների այցելել ոստիկանության ձերբակալման վայրեր, սակայն ցանկացած պահի այցելություն կատարելու հետ կապված նրանց պարտականությունները սահմանափակվում են առավելապես յուրաքանչյուր ամիս կատարվող ստուգումներով: Մարզերի, համայնքների և մասնագիտացված դատախազների հետ զրույցների ընթացքում պարզվեց, որ այս գործառույթն ավելի շատ իրականացվում է քրեակատարողական հիմնարկների, քան ոստիկանության կառույցների կապակցությամբ: Արտահայտված կարծիքի համաձայն՝ այս միտումը հետևանք է ոստիկանության քննչական և այլ համապատասխան գործունեության նկատմամբ դատախազության հսկողական լիազորությունների սահմանափակման: Արդյունքում, հարցաքննություն կամ այլ քննչական գործողություններ կատարելու իրավասություն չունենալով՝ դատախազները լիազորված են հանդիպելու ձերբակալված անձանց ձերբակալման օրինականության նկատմամբ հսկողական գործունեության իրականացման շրջանակներում և հավաքել պաշտոնական հաղորդումներ տարբեր քրեական հանցագործությունների, այդ թվում՝ ոստիկանության վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ:⁷⁷ Հաշվի առնելով նման տարածայնությունների և շփոթի առկայությունը՝ **անհրաժեշտ է հստակեցնել դատախազության հսկողական գործառույթները՝ կապված ոստիկանության ձերբակալման վայրերում անձանց պահելու օրինականության, վատ վերաբերմունքի կանխման և վերջինիս վերաբերյալ հայտարարություններին և այլ տեղեկություններին արձագանքելու հետ: Արդյունքում, ձերբակալված անձանց նկատմամբ վատ վերաբերմունք դրսևորելու վերաբերյալ մատնանշումները,**

⁷⁶Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 103-րդ հոդվածի, ինչպես նաև «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածների համաձայն՝ այն իրականացնում է հսկողական գործառույթ պատիժների և հարկադրանքի այլ միջոցների կատարման նկատմամբ:

⁷⁷Տե՛ս ստորև՝ 41-րդ կետը:

որոնց համապատասխան հսկող դատախազներն ուշադրություն չեն դարձրել, պետք է առանձնահատուկ գնահատականի արժանանան:

34. Մարդու իրավունքների պաշտպանը հաջորդ ինստիտուտն է, որը համատեղում է ցանկացած պահի ձերբակալման վայրեր այցելելու և առանձին վարույթներ հարուցելու նպատակով հաղորդումների և բողոքների քննություն իրականացնելու լիազորությունները: Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին օրենքի 8.1-րդ հոդվածի համաձայն՝ նա և նրա աշխատակազմը պարբերաբար *ex-officio* այցելություններ են կատարում այն վայրեր, որտեղ պետք է կամ կարող են պահվել ազատությունից զրկված անձինք, առանձին տեսակցություններ են ունենում այդ անձանց հետ և գրանցում նրանց հայտարարությունները: Ձերբակալման վայրեր կատարվող ընդհանուր այցերի ընթացքում առնչվելով վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների կամ նատնանշումների՝ օմբուդսմենը (նրա աշխատակազմը) գրանցում է դրանք և կամ ինքնուրույն քննություն է իրականացնում դրանց կապացույթամբ կամ դրանք անմիջապես ուղարկում է իրավասու պաշտոնատար անձանց:⁷⁸ Մարդու իրավունքների պաշտպանի և նրա աշխատակազմի հետ քննարկումների արդյունքում պարզվեց, որ եղել են դեպքեր, երբ վատ վերաբերմունքի կապակցությամբ հետագա վարույթները և քննությունները հարուցվել են այս պարբերական այցերի ժամանակ վերցված հայտարարությունների արդյունքում:

Մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտը 08.04.2008թ. հանդիսանում է OPCAT-ի հովանու ներքո գործող Ազգային կանխարգելիչ կառույց: Դա իրականացվել է հռչակագրային նորմ ներկայացնելու միջոցով («Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» օրենքի 6.1-րդ հոդված), որը չի բովանդակում որևէ ուղեցույց արձանագրության էական պայմանների և ինստիտուտի այլ իրավասությունների հետ դրանց փոխադարձ կապի վերաբերյալ: Ի թիվս այլ հարցերի, այս թերությունը կապված է վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ առանձին հայտարարությունների քննության լիազորության հետ, որը OPCAT-ի կող-

⁷⁸ Նույն ընթացակարգը կիրառվում է կոնկրետ բողոքներով կամ տեղեկություններով պայմանավորված այցերի նկատմամբ, որոնք իրականացվում են 12-րդ հոդվածի 1-ին մասին համապատասխան: Տես նաև Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի 2007 թվականի տարեկան զեկույցը, Երևան 2008, էջեր 21-22:

մից նախատեսված չէ: Չհստակեցվելու և պատշաճ ուշադրության չարժանանալու դեպքում քննչական մարմնի և Ազգային կանխարգելիչ կառույցի իրավասությունների նման խառնուրդը կարող է խոչընդոտել ձերբակալում իրականացնող պաշտոնատար անձանց հետ դրա համագործակցությունը: Հետևաբար, ցանկալի կլիներ **հստակ սահմանել վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների քննության և առանձին վարույթներ հարուցելու նպատակով բողոքների ընդունման՝ մարդու իրավունքների պաշտպանի լիազորությունների միջև առկա փոխադարձ կապը՝ մի կողմից, և որպես Ազգային կանխարգելիչ կառուցակարգ դրա գործունեությունը՝ մյուս կողմից:**

35. Առակա է ոստիկանության ձերբակալման վայրերի հասարակական մոնիթորինգի հատուկ կառուցակարգ, որը կիրարկվել է Հայաստանում «Ձերբակալված և կալանավորված անձանց մասին» օրենքի 47-րդ հոդվածի հիման վրա: Այս նորմը մանրամասնվել է գերատեսչական նորմատիվ ակտերով, այդ թվում՝ ՀՀ Ոստիկանության պետի 14.01.2005թ. Ա1-Ն կարգադրությամբ: Հասարակական մոնիթորինգի խմբի գործունեությունը կարգավորող օրենսդրության և դրա գործունեության համեմատաբար նոր պրակտիկայի⁷⁹ ուսումնասիրությունից չի հետևում, որ այս հատուկ կառույցն իրավասու է ներկայացնել մասնավոր բողոքներ՝ կապված ոստիկանության վատ վերաբերմունքի հետ, և մասնակցել դրա հետ կապված քրեական գործերի կամ այլ վարույթների հարուցմանը: Դա կարող էր վնասակար ազդեցություն ունենալ մոնիթորինգ իրականացնող խմբի և ոստիկանության ձերբակալման վայրերի վարչակազմերի և, ընդհանուր առմամբ, ոստիկանության ծառայության միջև նոր ձևավորվող համագործակցության վրա, եթե խումբն օմբուդսմենի ինստիտուտի նման օժտվեր վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների քննարկման իրավասությամբ:

Միաժամանակ, խմբի կողմից լսված բողոքների թիվը⁸⁰ թույլ է տալիս եզրակացնել, որ ձերբակալված անձանց իրավունքների և օրի-

⁷⁹ Ձեկուցվել է, որ խումբն սկզբում լուրջ դժվարությունների է հանդիպել: Դրա առաջին տարեկան զեկույցն արտացոլում էր 2008 թվականին իրականացված սովորական գործունեությունը: Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության համակարգի՝ ձերբակալված անձանց պահելու վայրերում հասարակական մոնիթորինգ իրականացնող խմբի 2008 թվականի գործունեության վերաբերյալ զեկույցը», Երևան 2009:

⁸⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

նական շահերի լավագույնս պաշտպանության համար այն կարող է օգտագործվել որպես հետագայում որոշում կայացնելու նպատակով նրանց հետ համագործակցող մարմին: Այս նպատակով հիմնավոր կլինի **հասարակական մոնիթորինգ իրականացնող խմբին օժտել վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ կոնկրետ հայտարարությունների քննություն իրականացնելու պահանջով իրավասու պետական մարմիններին դիմելու լիազորությամբ այն դեպքերում, երբ դա ուղղակիորեն պահանջում է ձերբակալված անձը:**

3. Վատ վերաբերմունքի քննություն

3.1. Վատ վերաբերմունքի քննությունների համակարգը

- **Հիմնական սկզբունքներ**

36. Այն պահանջները, որոնք պետք է բավարարի վատ վերաբերմունքի քննությունների համակարգը, պայմանավորված են այն սկզբունքային նպատակներով, որոնց ակնկալվում է, որ դրանք պետք է ծառայեն: Այն պետք է հնարավորություն ընձեռի պարզել գործի հանգամանքները և, եթե հայտարարությունների կամ վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ այլ հաղորդումների ճշմարտացիությունը հիմնավորվում է, բացահայտել և պարզել պատասխանատու անձանց:⁸¹

Որպես կանոն, քրեական գործերի քննությունները և այլ ընթացակարգերն սկսվում են եթե առկա են համապատասխան հիմքեր կամ դրանք հարուցելու այլ հիմնավոր անհրաժեշտություն: Վատ վերաբերմունքի քննությունների համակարգի ակտիվացման չափանիշներին վերաբերող միջազգային պահանջները նախատեսում են, որ քննություն սկսելու պարտականությունն առաջանում է այն ժամանակ, երբ իրավասու պաշտոնատար անձինք ստանում են հայտարարություն, որն ակնհայտորեն անհիմն չէ կամ առկա են այլ բավականաչափ հստակ հաղորդումներ առ այն, որ լուրջ վատ վերաբերմունք է դրսևորվել: Քննությունը պետք է իրականացվի անգամ ուղղակի բողոքի բացակայության պարագայում:⁸²

⁸¹ CPT-ի գործունեության վերաբերյալ 14-րդ ընդհանուր զեկույց, CPT/Inf (2004) 28, կետ 31:

⁸² Տե՛ս CPT-ի գործունեության վերաբերյալ 14-րդ ընդհանուր զեկույց, CPT/Inf (2004) 28, կետ 27, Ստամբուլյան արձանագրություն, կետ 100, *97 members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and 4 Others v. Georgia*, ՍԻԵԴ 2007 թվականի մայիսի 3-ի վճիռը, զանգատ թիվ 71156/01, կետ 97, *Bati and Others v.*

Վատ վերաբերմունքի ենթատեքստում քննության ենթակա հանգամանքների և փաստերի էական բարդությունը կարող է պահանջել քրեական և կարգապահական կամ վարչական ընթացակարգերի համախմբված կամ զուգահեռաբար իրականացում:⁸³ Դրանք պետք է միավորված լինեն փոխկապակցված համակարգում, ինչը կերաշխավորի դրանց միջև պատշաճ փոխներգործության առկայությունը և, անհրաժեշտության դեպքում, դրանց տարրերի համաձայնեցված գործառնությունը: Դրա արդյունավետության գնահատման համար պահանջվում է բողոքների, կարգապահական վարույթների, քրեական դատավարությունների և նշանակված պատիժների վերաբերյալ վիճակագրական տվյալների յուրացման (կոմպիլյացիայի) միասնական, համապետական համակարգի ստեղծում:⁸⁴

Վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ փաստարկները և հաղորդումները կիրառվում են ինքնախոստովանական ցուցմունքները հանելու կամ այլ ապացույցներ ձեռք բերելու նպատակով, որոնք պետք է հետազոտվեն արդար դատաքննության փոխկապակցված չափորոշիչներին համապատասխան:⁸⁵ Այսպիսով, դրանք պետք է օբյեկտիվորեն որոշվեն՝ ելնելով դրանց «փչացրած» ապացույցների թուլլատրելիության գնահատման տեսանկյունից:

▪ **Վատ վերաբերմունքի քննությունների ձևերը**

37. Վատ վերաբերմունքի քննությունների համակարգը, որը վերաբերում է պետական մարմիններին, Հայաստանում համապատասխանում է դրա արգելքի բավարար օրենսդրական հիմքերին:⁸⁶ Այն ներառում է համապատասխանաբար քրեական և կարգապահական ընթացակարգերը:

Մարդու իրավունքների խախտումները, այդ թվում՝ վատ վերաբերմունքը, երբեմն կարող են ուսումնասիրվել օմբուդսմենի ինստիտուտի կողմից:

Turkey, ՄԻԵԴ 2004 թվականի հունիսի 3-ի վճիռը, գանգատներ թիվ 33097/96 և 57834/00, կետ 100:

⁸³ Տե՛ս *Ali and Ayşe Duran v. Turkey*, ՄԻԵԴ 2008 թվականի ապրիլի 8-ի վճիռը, գանգատ թիվ 42942/02, կետ 70:

⁸⁴ Տե՛ս 2002 թվականի ապրիլի 17-ից 26-ը Բուլղարիա կատարած այցիարդյունքում CPT զեկույցը, CPT/Inf (2004) 21, կետ 24:

⁸⁵ Տե՛ս *Harutyunyan v. Armenia*, ՄԻԵԴ 2007 թվականի հունիսի 28-ի վճիռը, գանգատ թիվ 36549/03, կետեր 63, 66:

⁸⁶ Տե՛ս վերը կետեր 4-5:

▪ **Քրեական վարույթները**

38. Հայաստանի քրեական դատավարության համակարգը հիմնված է *ex-officio* մեղադրման սկզբունքի վրա: ՔԴՕ 175-րդ և 180-րդ հոդվածները պաշտոնապես սահմանում են իրավասու պաշտոնատար անձանց կողմից հանցագործության կատարման մասին հաղորդում ստանալուց հետո քրեական գործ հարուցելու պարտականությունը: Դրան կարող է նախորդել դրա հավաստիությունն ստուգելու նպատակով իրականացված նյութերի նախապատրաստումը: Սահմանափակ թվով հանցագործություններով է պահանջվում տուժողի կողմից պաշտոնապես ներկայացված բողոքի առկայություն:

Նման վարույթներ հարուցելու առիթներն ամրագրված են 177-178-րդ հոդվածներում և ներառում են ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց բանավոր և գրավոր հաղորդումները, քննչական, դատախազական կամ դատական մարմինների կողմից հանցագործության մասին տվյալների, հանցագործության նյութական հետքերի կամ հետևանքների ուղղակի հայտնաբերումը: Դատավարական միջոցառումներ ձեռնարկելու առիթների ոչ սահմանափակ ամրագրումը լրացվում է համապատասխան համաձայնությամբ և պրակտիկայով, որը հաստատվել է սույն զեկույցի կազմման ընթացքում իրականացված բազմաթիվ քննարկումներով, ներկայացված տվյալներով և ուսումնասիրված գործերով: Ընդունված է, որ հանցագործության մասին յուրաքանչյուր տեղեկության վերաբերյալ պետք է պաշտոնապես որոշում կայացվի՝ կապված քրեական վարույթ հարուցելու անհրաժեշտության հետ: Այս ընդհանուր մոտեցումը կիրառելի է քրեականացված վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների կամ այլ հաղորդումների կապակցությամբ: Հիմքերից ոչ մեկը, այդ թվում՝ վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հաղորդումներն ուղղակի բողոքի բացակայության դեպքում չեն կարող ամբողջությամբ դիտվել որպես ոչ էական կամ որոշման կայացում չչպահանջող:

39. Հայաստանում գործող քրեական դատավարության մոդելը նախատեսում է եռաստիճան կառուցվածք: Դրանցից առաջինը քրեական գործ հարուցելու առիթների և հիմքերի բավարարությունն ստուգելու նպատակով իրականացվող՝ համապատասխան հաղորդումների քննարկումն է: ՔԴՕ 180-րդ հոդվածի համաձայն այն պետք է իրականացվի 10-օրյա ժամկետում: Հանցագործությունների վերաբերյալ հաղորդումների մեծ մասն ստուգվում է և դրանց վերաբերյալ որոշում է կայացվում դատավարության այս փուլում և դրա արդյունքում

պաշտոնապես որոշում է կայացվում քրեական գործի հարուցումը մերժելու մասին:

Երկրորդ փուլն սկսվում է՝ եթե պարզվում է, որ առկա են քրեական գործ հարուցելու բավարար առիթներ և հիմքեր: Դա իրականացվում է այս կապակցությամբ դատախազի կամ իրավասու քննչական մարմնի կողմից պաշտոնապես կայացվող որոշմամբ: Վերջինս դատավարական գործողություններ է իրականացնում՝ ուղղված ապացույցների հավաքմանը, ինչպես նաև մեղքի նախնական պարզմանը և հանցանքի կատարմանը ներգրավված անձանց նկատմամբ այլ հնարավոր դատավարական գործողությունների կատարմանը:

Քրեական դատավարության երրորդ փուլը ներառում է դատարանների կողմից գործերի ըստ էության քննությունը և, անհրաժեշտության դեպքում, հնարավոր բողոքարկումները:

40. Այն հարցին, թե ոստիկանության կողմից դրսևորված կամ այլ կերպ պաշտոնապես սանկցավորված վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ գործերի ենթակայությունն ինչպես է որոշվում քրեական դատավարության երկրորդ փուլում⁸⁷ Հատուկ քննչական ծառայության կողմից պաշտոնական գրությամբ պատասխան է ներկայացվել: Դա սահմանվել է 28.11.2007թ. օրենքով, որն սկսել է գործել երեք օր հետո՝ 01.11.2007թ.-ից սկսած:

Այդ օրենքի 2-րդ հոդվածի ուժով Ծառայությունն օժտված է օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության բարձրագույն պաշտոնատար անձանց, հատուկ պետական ծառայություն իրականացնող, ինչպես նաև ընտրական իրավունքի խախտման հետ կապված հանցագործությունների մեջ մեղադրվող անձանց նկատմամբ հարուցված քրեական գործերով նախաքննություն իրականացնելու բացառիկ իրավասությամբ: Թեև ծառայությունը պետք է պայքարեր բարձրագույն պաշտոններ զբաղեցնող անձանց կողմից կոռուպցիայի և պաշտոնեական այլ հանցագործությունների կատարման դեմ, սակայն նրա իրավասությունը հավասարապես տարածվեց իրավապահ մարմինների կողմից կատարվող բոլոր հանցագործությունների վրա:

Ծառայությունն ինստիտուցիոնալ առումով առանձին պետական մարմին է: Այն ղեկավարվում է ՀՀ գլխավոր դատախազի առաջարկությամբ երկրի Նախագահի կողմից նշանակվող պետի կողմից: Այլ քննչա-

⁸⁷ Տե՛ս վերը՝ կետ 4:

կան մարմինների նման, ՀՀ գլխավոր դատախազությունն օրենքով սահմանված կարգով դատավարական ղեկավարման գործառույթ է իրականացնում դրա քննչական գործողությունների նկատմամբ: Ծառայությունը համագործակցում է իրավապահ մարմինների և, մասնավորապես, ոստիկանության հետ, սակայն այն որևէ անմիջական կազմակերպական կապ չունի նրանց հետ: Այն պատասխանատու չէ նրանց աշխատանքի համար, և՛ հակառակը:

Ծառայությունը գտնվում է Երևանում և իր հայտնի առանձնահատկության պատճառով գործում է առանց տարածքային ստորաբաժանումների: Նրա աշխատակազմը ներառում է 25 պաշտոն, որոնք բավարար են միայն նրա իրավասությանը վերապահված հարուցված քրեական գործերով նախաքննության իրականացման համար:⁸⁸

41. Իր սահմանափակ ռեսուրսների պատճառով Ծառայությունը կարող է ներգրավվել այն դատավարությունների առաջին փուլերին, որոնք վերաբերում են կարևոր բողոքներին կամ նյութերին և որոնցով քրեական գործեր հարուցելու հստակ հեռանկարներ կան: Իհարկե, չի կարելի ակնկալել, որ նման առանձնահատուկ մարմինը կարող է ներգրավված լինել նման քննությունների և որոշումների համար անհրաժեշտ բոլոր փուլերում: Ուստի, գործնականում, պաշտոնապես անկախ Հատուկ քննչական ծառայությունը ներգրավված է լինում միայն քրեական գործերի քննությանը:

Միաժամանակ, անգամ համապատասխան գործերի ենթակայության ներպետական սկզբունքները պահանջում են, որպեսզի հաղորդման ստուգումն իրականացվի և քրեական գործի հարուցումը մերժելու վերաբերյալ որոշում կայացվի բացառապես այն մարմնի կողմից, որն իրավասու է այդ կապակցությամբ քննություն իրականացնել: Այլ կերպ ասած, նման բնույթի ցանկացած գործողություն, որը վերաբերում է ոստիկանության կողմից վատ վերաբերմունք դրսևորելուն, պետք է իրականացվի Հատուկ քննչական ծառայության կողմից: Հակառակ այս սկզբունքներին և Ծառայության բացառիկ իրավասությանը, նման հաղորդումների ստուգումների բացարձակ մեծամասնությունն իրականացվում է ոստիկանության քննիչների կողմից:

⁸⁸ Անհրաժեշտ է հիշել, որ Ծառայության իրավասությունը տարածվում է պաշտոնատար անձանց կողմից դրսևորված վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ գործերից բացի նաև այլ գործերի վրա:

Հետևաբար, չկան նման գործերը Ծառայությանն ըստ ենթակայության ուղարկելու հստակ չափորոշիչներ: Համապատասխան բողոքները կան նյութերը Ծառայությանն ըստ ենթակայության ուղարկելու վերաբերյալ որոշումների կայացումը կապված է ոստիկանության քննիչների սուբյեկտիվ գնահատման և հայեցողության հետ: Այսպիսով, բարեփոխումը չի վերհանել լուրջ համակարգային թերություններ՝ կապված ոստիկանության կողմից վատ վերաբերմունքի դրսևորման մասին հայտարարությունների վերաբերյալ կայացվող սկզբնական որոշումների հետ:

42. Ոստիկանության տարածքային և այլ ստորաբաժանումներից ձևականորեն ինքնուրույն լինելով՝ ոստիկանության քննչական մարմինները չեն համապատասխանում անկախության և անկողմնակալության՝ միջազգայնորեն սահմանված չափորոշիչներին:⁸⁹ Իրավաբանների, այդ թվում՝ դատախազներից ոմանց հետ բազմաթիվ զրույցների արդյունքում պարզվեց, որ ոստիկանության քննիչներին որևէ կերպ խոչընդոտներ չեն ստեղծվում գործնականում անկախ և անկողմնակալ լինելու համար:

Հատկանշական է, որ նման դժվարություններից խուսափելու համար Լոռու մարզի դատախազությունը վնասվածքներ ստացած ձերբակալված անձանց հայտարարությունների ստուգման պրակտիկա է ձևավորել: Քանի որ Հայաստանում դատախազներն իրավասու չեն քննչական գործողություններ կատարել, նրանք ստացած հայտարարության վերաբերյալ միայն գրավոր զեկույց են կազմում և գրանցում այն որպես հանցագործության մասին հաղորդում: Այսպիսով, ներգրավման միջոցով դատախազները փորձում են համոզվել նման հայտարարությունների օբյեկտիվության հարցում: Այնուամենայնիվ, ոչ բոլոր նյութերն են ուղարկվում Հատուկ քննչական ծառայություն: Չնայած դատախազների կողմից իրականացվող հսկողությանը, դրանց հետ դեռևս գործ ունեն ոստիկանության քննիչները:⁹⁰

⁸⁹ Տե՛ս ստորև՝ կետեր 51-53:

⁹⁰ Այսպես, Լոռու մարզի դատախազություն այցիժամանակ (11-12.06.2009) առկա էին առնվազն երկու նման նյութեր, որոնք գտնվում էին ոստիկանության քննիչների վարույթում՝ չնայած որ առկա էին վատ վերաբերմունքի մասին հաղորդումներ և այլ հստակ մատնանշումներ: Դրանք վերաբերում էին կալանավորված երկու անձի՝ Ա.Մ.-ին և Մ.Բ.-ին, ովքեր բազմաթիվ վնասվածքներով բերվել էին «Վանաձոր» քրեակատարողական հիմնարկ համապատասխանաբար՝ 17.05 և 23.05.2009թ.:

Նշված համակարգը գնահատվել է վատ վերաբերմունքի քննությունների պատշաճությանը նվիրված բաժնուն:⁹¹

▪ **Վատ վերաբերմունքի դատական քննությունները**

43. Ձեկուցված գործերը և դատական համակարգի անդամների և այլ զրուցակիցների հետ բազմաթիվ քննարկումները թույլ տվեցին եզրակացնելու, որ վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունները և համապատասխան փաստարկները, որոնք ներկայացվում են դատավարությունների ընթացքում, դատարանների կողմից ուշադրության են արժանանում: Դրանց ձևն ու արդյունավետությունն է, որ խնդիր է առաջացնում եվրոպական չափանիշների հետ դրանց համապատասխանության կապակցությամբ:

Հայտարարությունների բնույթի հետ մեկտեղ, անհրաժեշտ է նշել, որ ինքնախոստովանական ցուցմունքներ կորզելու նպատակով կասկածյալների նկատմամբ կիրառվող ֆիզիկական բռնությունների տարբեր ձևերից բացի, Հայաստանի դատարանները առնչվում են վկաներից և քրեական դատավարության այլ մասնակիցներից տեղեկություններ և ցուցմունքներ կորզելու վերաբերյալ փաստարկների և բողոքների:⁹²

Չնայած հայտարարությունների երկու տեսակի կանոնավոր բնույթին, չկա միասնական և հետևողական մոտեցում դրանց քննությունների դատավարական մեթոդների և այս կապակցությամբ առաջին ատյանի դատարանների դատավորների դերի վերաբերյալ:⁹³ Ենթադրվում է, որ առաջին ատյանի դատարանների դատավորները պետք է ելնեն գործի հանգամանքներից և առաջին հերթին գնահատեն հայտարարությունների լրջությունը: Միաժամանակ, չկա միասնականություն վատ վերաբերմունքի *prima facie* մատնանշումների կապակցությամբ:

⁹¹ Տե՛ս ստորև՝ կետեր 52-64:

⁹² Ամենավերջին օրինակները վերաբերում են 2008 թվականի մարտ ամսվա հետընտրական դեպքերի հետ կապված գործերին: Տե՛ս նաև *Galstyan v. Armenia*, ՄԻԵԴ 2007 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 26986/03, «ՄԱԿ-ի՝ հոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի դեմ կոնվենցիայի կիրառումը ՀՀ դատարանների կողմից», ՄԱԿ, Երևան 2008, էջեր 17-18:

⁹³ Բողոքների երրորդ խումբը վերաբերում է ուժի չթույլատրված կիրառմանը, որը կապված չէ քրեական դատավարության հետ: Դատական քննության ընթացքում ներկայացվելու դեպքում վերջին կատեգորիայի հայտարարություններն առանձնացվում են և ուղարկվում քննչական մարմիններին՝ հետագա դատական քննությունից անկախ:

Շատ դատավորներ լուրջ համոզվածություն արտահայտեցին այն մասին, որ վատ վերաբերմունքի նման հայտարարություններն առավելապես արվում են կատարված հանցագործությունների համար նախատեսված քրեական պատասխանատվությունից խուսափելու նպատակով: Թեև շատ բողոքներ կարող են իսկապես մեղքի բացակայության հիմքով արդարացման տակտիկայի տարր հանդիսանալ, այն փաստը, որ հայտարարությունները չեն արվել վարույթի վաղ փուլերում, չի կարող դիտվել որպես դրանց լրջությունն անխուսափելիորեն խարխուղ գործոն:⁹⁴ Նաև նշվել է, որ հատուկ ուշադրություն պետք է դարձվի ինքնախոստովանական կամ այլ ցուցմունքների վերջման հանգամանքներին, այդ թվում՝ պաշտպանի մասնակցությամբ: Անհրաժեշտ է նշել նաև, որ ընդդեմ Հայաստանի կայացված կոնկրետ վճռի ենթատեքստում Ստրասբուրգի դատարանը հարկադրանքի ազդեցության տակ արված ինքնախոստովանական ցուցմունքների արժանահավատության վերաբերյալ նման հապճեպ եզրակացությունների վերաբերյալ վերապահումներ է արել:⁹⁵

Բացի դրանից, նշվել է, որ եթե անգամ ձերբակալման արձանագրություններում առկա են վնասվածքների վերաբերյալ նշումներ, դրանք չեն կարող դիտվել որպես վատ վերաբերմունքի ապացույցներ՝ քանի դեռ չեն հիմնավորվել դատաբժշկական զննությամբ: Այս մեկնաբանությունները ենթադրում են որոշակի ուղղվածության առկայություն՝ կապված վատ վերաբերմունքի մասին հայտարարություն անող անձանց վրա ապացուցման անհամաչափ պարտականություն դնելու հետ, անկախ դրա՝ ի սկզբանե հաստատված լինելու հանգամանքից: Չնայած որ Ստրասբուրգի դատարանի կողմից ինքնուրույն ընթացա-

⁹⁴ Անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ավելի ուշ ներկայացված հայտարարությունները կարող են քննության առնվել դատական քննությանը փաստաբանների էական մասնակցության, դատարանների նկատմամբ առավել մեծ վստահության առկայության պայմաններում և այլն:

⁹⁵ ՄԻԵԴ-ը սահմանել է, որ՝ «այն փաստը, որ դիմումատուն խոստովանել կամ իր հետագա ցուցմունքներում հաստատել է ճշման տակ տրված իր խոստովանությունը, ոչ թե նշված վատ վերաբերմունքի ցուցաբերման համար պատասխանատու, այլ մեկ այլ մարմնին չպետք է մեխանիկորեն հանգեցնի այն եզրակացության, որ նման խոստովանությունը կամ հետագա ցուցմունքները չեն հանդիսացել հետևանք՝ նրա նկատմամբ ցուցաբերված վատ վերաբերմունքի և նրա հետագա ապրումների վերաբերյալ հնարավոր վախի»: Տե՛ս *Harutyunyan v. Armenia*, ՄԻԵԴ 2007 թվականի հունիսի 28-ի վճիռը, գանգատ թիվ 36549/03, կետ 65:

կարգով սահմանվել է, որ⁹⁶ դատավորները պետք է ելնեն այն սկզբունքից, որ իշխանությունները պարտավոր են ներկայացնել արժանահավատ բացատրություն ձերբակալված անձանց ստացած վնասվածքների վերաբերյալ և ձեռնպահ մնան այս կապակցությամբ հապճեպ եզրակացություններ անելուց:

Նկարագրված մոտեցումը հաշվի առնելով՝ տարօրինակ չէ, որ փաստաբանները և ոչ կառավարական կազմակերպությունները նշում են, որ առաջին ատյանի դատարանները և ընդհանրապես դատական համակարգը պասիվ է և հակված է շրջանցելու վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունները: Թեև պաշտպանական կողմն իրավասու է վերաքննության և վճռաբեկության կարգով վիճարկելու նման անգործությունը, հատկանշական է, որ բարձրագույն ատյանների կողմից նման փաստարկներն ընդունելու կապակցությամբ առկա են ակնհայտ պասիվության բազմաթիվ դեպքեր:⁹⁷

Պատական համակարգի որոշ ներկայացուցիչներ այն կարծիքն են արտահայտել, որ իրենք իրավասու չեն քննելու վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունները, որոնք արվում են առաջին ատյանի դատարանում գործի քննության ժամանակ կամ բողոքարկման ժամանակ: Ավելի հաճախ կիրառվող պրակտիկայի համաձայն՝ վատ վերաբերմունքի ակնհայտ մատնանշումների դեպքում տարբեր քննչական գործողությունների իրականացում է պահանջվում: Այս նպատակով դատարանները ՔԴՕ 184-րդ հոդվածի հիման վրա համապատասխան փաստաթղթերն ուղարկվում են դատախազություն: Վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների քննության արդյունքների մասին տեղեկություն տրամադրվում է կայացված որոշման պատճենի և ոչ թե հավաքված նյութերի ներկայացման միջոցով:

Նկարագրված պրակտիկան դատավարական ազդեցություն ունի գործի քննության ժամկետների վրա: Պարզ է, որ գործի քննության հետաձգումները կարող են տևել մի քանի ամիս՝ մախքան քննչական մարմինների համապատասխան որոշումներն առանձին դատավարությունների շրջանակներում դատական քննության ներկայացվելը դատական քննությանը: Գործի քննության հետաձգումների համար

⁹⁶ Տե՛ս *Mikheev v. Russia*, ՄԻԵԴ 2006 թվականի հունվարի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 77617/01, կետ 127:

⁹⁷ Տե՛ս «ՄԱԿ-ի՝ խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի դեմ կոնվենցիայի կիրառումը ԴԴ դատարանների կողմից», ՄԱԿ, Երևան 2008, էջ 24:

առկա չեն ո՛չ հստակ իրավական հիմքեր, ո՛չ հետևողական ուղեցույցներ: Իրավիճակն էականորեն բարդացվել է ՀՀ վճռաբեկ դատարանի հակառակ որոշումներով:⁹⁸

Այս պատճառներով **առաջին ատյանի դատարանների դատավորներին պետք է ուղեցույցներ տրամադրվեն՝ կապված վատ վերաբերմունքի քննություններ իրականացնելու միջնորդությունների դատավարական հետևանքների և դրանց մանրամասն արդյունքների քննությունների հետ:**

44. Դատավորները, որոնց հետ հեղինակը հանդիպել է սույն գեկույցի կազմման ընթացքում, կարծես լիովին չէին պատկերացնում վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների՝ որպես ոստիկանության աշխատակիցների կողմից կատարված հանցագործությունների մասին հաղորդումների և նման հայտարարություններով արատավորված գործերով հավաքված ապացույցների թույլատրելիության միջև առկա տարբերությունները: Գործը քննող դատավորների մի խումբը ենթադրում է, որ վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարություններին արձագանքելու անհրաժեշտությունն սպառվում է մինչև միջնորդությունների արդյունքների ներկայացումը դրանք հետաձգելով:⁹⁹ Բացի դրանից, արդյունքում կայացվող՝ քրեական գործ հարուցելը մերժելու վերաբերյալ որոշումները պետք է դիտվեն որպես համապատասխան ապացույցի թույլատրելիության հիմնավորում:

Այսինքն՝ դատական համակարգի ներկայացուցիչներին չի բացատրվել, որ թեև վատ վերաբերմունքի կապակցությամբ նախաքննության բացահայտումները կարող են կարևոր տարր հանդիսանալ համապատասխան ապացույցի թույլատրելիությունը որոշելիս, սակայն դրանք երկու տարբեր և առանձին հարցեր են: Ապացույցի թույլատրելիության վերաբերյալ ցանկացած որոշում, մասնավորապես այն ապացույցների վերաբերյալ, որոնք ենթադրվում է, որ ձեռք են բերվել վատ վերաբերմունքի արդյունքում, պետք է կայացվի անմեղության կանխավարկածի և արդար դատաքննության այլ երաշխիքների խստիվ պահպանմամբ: Միայն ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քրեական պալատի կազմն էր, որ հստակ տարանջատեց նշված հարցերը և նշեց Դատավորների դպրոցի դասընթացներում և դատական համակարգի այլ ուսուցման ծրագրերում դրանց ներառման անհրաժեշտությունը:

⁹⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջեր 17-18:

⁹⁹ Տե՛ս վերը:

Առաջին ատյանի դատարանների դատավորներից ոմանք առաջարկեցին, որ այն դեպքերում, երբ ենթադրյալ վատ վերաբերմունքի արդյունքում ձեռք բերված ապացույցներն էական նշանակություն չունեն անձի դատապարտման համար, վարույթը շարունակվի՝ պարզապես ապացույցների ծավալից վերջինների համունով:¹⁰⁰ Մինչդեռ նման պարզեցված մոտեցումը պարունակում է վատ վերաբերմունքի արդյունքում ձեռք բերված ապացույցների գնահատման վերաբերյալ Ստրասբուրգի դատարանի առանձնահատուկ պահանջի անտեսման վտանգ: Վերջինիս համաձայն՝ վատ վերաբերմունքի արգելքի խախտմամբ ձեռք բերված ապացույցների օգտագործումը լուրջ խնդիրներ է առաջացնում՝ կապված քրեական դատավարությունների արդարացիության հետ: Այս պահանջը հատկապես կարևորվում է Հայաստանի համար, քանի որ այն սահմանվել է ընդդեմ վերջինիս կայացված որոշման մեջ:¹⁰¹

Հետևաբար, վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ՝ գործի դատական քննության փուլում արված հայտարարություններն ըստ ենթակայության ուղարկելու կապակցությամբ հստակ քաղաքականության և չափորոշիչների բացակայությունը պետք է լրացվի այնպիսի միջոցներով, որոնք կապահովեն վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ գործը քննող դատավորների կողմից այն ապացույցների հետազոտությունը և գնահատումը, որոնք արատավորվել են վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությամբ՝ անկախ այդ ապացույցների ապացուցողական արժեքից կամ այդ կապակցությամբ իրականացված նախաքննության արդյունքներից:

45. Ուսումնասիրության արդյունքում չվերհանվեց որևէ խնդիր՝ կապված վատ վերաբերմունքին առնչվող հանցագործությունների կատարման մեջ մեղադրվող ոստիկանության աշխատակիցների դեմ հարուցված քրեական գործեր քննող դատարանների կառուցվածքի և իրավասության հետ: Ավարտից հետո, նախնական քննության նյութերը, վերահսկող դատախազի կողմից հաստատված մեղադրական եզրակացության հետ մեկտեղ, ուղարկվում են ընդհանուր իրա-

¹⁰⁰ Մեկնաբանությունը վերաբերում է ապացույցների թույլատրելիությանը: Դատավորներից ոչ մեկը չվիճարկեց ենթադրյալ վատ վերաբերմունքի առանձին քննարկման անհրաժեշտությունը՝ կապված դրա քրեական բնույթի և հետագա ընթացակարգերի հետ:

¹⁰¹ *Galstyan v. Armenia*, ՄԻԵԴ 2007 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 26986/03, կետ 63:

վասության առաջին ատյանի դատարան: Նշված ընթացակարգն իրականացվում է տարածքային սկզբունքին և որոշակի սպասարկման տարածքներին համապատասխան: Այս կանոնն անշեղորեն կիրառվում է ոստիկանության կամ պետական այլ մարմինների կողմից վատ վերաբերմունքի հետ կապված հանցագործությունների վերաբերյալ գործերով:

Միաժամանակ, առկա է իրավական հնարավորություն և պրակտիկա վիճարկելու այն վարչական միավորի դատարանների անկողմնակալությունը, որտեղ գործում են պատասխանող կողմ հանդիսացող ոստիկանությունը կամ այլ պետական մարմինները: Բավական հաճախ նման գործերն ուղարկվում են այլ վարչական շրջանների կամ մարզերի դատական մարմինների քննությանը:

Բացի դրանից, Հայաստանի դատարանները դատական վերահսկողության գործառույթ են իրականացնում հետաքննության և նախաքննության օրինականության նկատմամբ:¹⁰²

▪ **Կարգապահական վարույթները**

46. Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության կարգապահական նորմերը, որոնք բաղկացած են «Ոստիկանության մասին» 16.04.2001 թվականի օրենքի և «Ոստիկանության կարգապահական կանոնագիրքը հաստատելու մասին» 11.04.2005 թվականի հատուկ օրենքի համապատասխան դրույթներից, սահմանում են ներքին քննություն սկսելու պատճառների ոչ սպառիչ ցանկ: Ոստիկանության կարգապահական կանոնագիրքը հաստատելու մասին օրենքի 18-րդ հոդվածն ընդգծում է, որ այդ օրենքով նախատեսված ցանկում ներառված են համապատասխան ծառայությունների, ինչպես նաև առանձին ոստիկանների պաշտոնական գրությունները կամ այլ զեկույցները: Թեև վերջին տարրը կարող է դիտվել որպես ոստիկանության աշխատակիցների կողմից իրենց հայտնի դարձած կարգապահական կամ այլ խախտումների վերաբերյալ զեկույցելու պաշտոնական հրավեր, սակայն «խախտումների վերաբերյալ համապատասխան իրավասու մարմիններին հայտնելը» դեռևս չի հանդիսանում ոստիկանական մշակույթի մաս: Ոստիկանության կառույցների ներկայացուցիչները հակառակը հիմնավորող օրինակներ չեն կարողանում ներկայացնել: **Պետք է առկա լինեն պաշտոնական քաղաքական ուղղվածություն,**

¹⁰² Տե՛ս ստորև՝ կետ 61:

հստակ շարժառիթներ, անվտանգության և այլ օժանդակ միջոցներ՝ ապահովելու համար այն, որ վատ վերաբերմունքի նկատմամբ բացարձակ անհանդուրժողականությունը հանդիսանա ոստիկանական մշակույթի առանցքային տարրը:

47. Ոստիկանության աշխատակիցների նկատմամբ կարգապահական վարույթներն իրականացվում են Ներքին անվտանգության հատուկ բաժնի կողմից, որը զեկույց է ներկայացնում ՀՀ ոստիկանապետին: Բաժինը ոստիկանության տարածքային կառուցվածքային միավորներում ստորաբաժիններ չունի, սակայն իրավասու է քննություն իրականացնել ամբողջ երկրի տարածքում՝ յուրաքանչյուր ոստիկանի նկատմամբ:

Բացի դրանից, ներքին քննությունները նաև իրականացվում են մարզային ոստիկանության բաժանմունքների գլխավոր բաժինների քննիչների կողմից: Նրանք կարգապահական վարույթ են հարուցում համապատասխան բաժինների ենթակայության տակ գտնվող ոստիկանության աշխատակիցների նկատմամբ:

Կարգապահական վարույթները գերատեսչական բնույթ ունեն և դրանց իրավասությունների վրա հասկանալի է, որ ազդում են որոշակի սահմանափակումներ, որոնք թուլացնում են վերջիններս՝ ապացույցների հավաքման և հարկադրանքի միջոցների կիրառման հնարավորության առումով: Ներքին քննությունները ներառում են ոստիկանության աշխատակիցների և այլ անձանց հարցաքննությունը, փաստաթղթերի և գրանցամատյանների զննությունը, ինչպես նաև որոշ այլ պարզ դատավարական գործողություններ: Ներքին քննությունները պետք է ավարտվեն 30-օրյա ժամկետում: Այս ժամկետը վերադաս ոստիկանության աշխատակցի կողմից կարող է պաշտոնապես երկարացվել ևս 30 օրով: Յուրաքանչյուր ներքին քննության արդյունքները, կիրառման ենթակա կարգապահական միջոցների վերաբերյալ առաջարկությունների հետ մեկտեղ, ներկայացվում են քննության համար պատասխանատու ոստիկանության աշխատակցի կողմից կազմվող եզրակացության մեջ: Այնուհետև այն զեկուցվում է ոստիկանապետին կամ համապատասխան ոստիկանության պետին, ով իրավասու է նշված ոստիկանների նկատմամբ կարգապահական միջոցներ կիրառել:

Այս ընթացակարգն ամբողջությամբ կիրառվում է վատ վերաբերմունքի և դրա հետ կապված այլ չարաշահումների կապակցությամբ իրականացվող ներքին քննությունների ժամանակ: Ոստիկանության

կողմից դրսևորված վատ վերաբերմունքի տարբեր ձևերի հանգամանքների բարդությունը հաճախ պահանջում է քրեական և կարգապահական վարույթների համակցություն: «Ոստիկանության կարգապահական կանոնագիրքը հաստատելու մասին» ՀՀ օրենքի 8.3-րդ - հոդվածն իրավամբ նախատեսում է ոստիկանության աշխատակիցների զուգահեռ քրեական և կարգապահական պատասխանատվությունը՝ նշելով, որ դրանք չեն բացառում միմյանց:

Ինչպես նշվել է վերը, համապատասխան հայտարարությունների քրեաիրավական կողմի կապակցությամբ քննությունն առավելապես իրականացվում է ոստիկանության քննչական ստորաբաժանումների կողմից: Բացի ոստիկանության քննիչների դերի հետ կապված շահերի բախումից, որի հետևանքով չի կարող չսասանվել այն քննությունների արժանահավատությունը, որոնց համար վերջիններս պատասխանատու են, ոստիկանության կողմից իրականացվող քննությունների անկախությունը և անկողմնակալությունը սասանող բոլոր այլ գործոնները հավասարապես վերաբերելի են վերջինիս կողմից իրականացվող ներքին/կարգապահական վարույթներին: Վարույթի երկրորդ տեսակն իրականացնող անձինք ևս ծառայություն իրականացնող ոստիկաններ են և աշխատում են ենթակարգության սկզբունքի վրա հիմնված նույն ոստիկանական համակարգում: Ավելին, այս համակարգի վրա իր ազդեցությունն ունի ոստիկանության դեմ բողոք ներկայացնելու հետևանքների համար առկա մշտական վախը:¹⁰³ Արդյունքում՝ վատ վերաբերմունքի ներքին և քրեական քննությունների ամբողջ համակարգը, որն առկա է Հայաստանի ոստիկանությունում, չի համապատասխանում անկախության և անկողմնակալության չափորոշիչներին:

Ի լրումն զուգահեռաբար իրականացվող գործունեության պրակտիկայի, որոշ դեպքերում ներքին քննությունները տրամախաչվում են քրեականացված վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ ուղղակի հայտարարությունների հետ: Նման դեպքերը հանդիսանում են հանցագործության մասին հաղորդում և պետք է զեկուցվեն իրավասու մարմիններին:¹⁰⁴ Սակայն չկա նման գործերը զեկուցելու՝ ներքին մարմինների

¹⁰³ Հատկանշական է, որ Ներքին անվտանգության վարչության ղեկավարության կարծիքով իրենց աշխատանքը դժվարացնող պատճառներից մեկը դիմողների կողմից սկզբնական հայտարարություններից հրաժարվելն է:

¹⁰⁴ Ներքին անվտանգության վարչության կողմից վկայակոչվեց 2008 թվականին ոստիկանության աշխատակցի նկատմամբ հարուցված քրեական գործը, որի արդյունքում վերջինս մեղադրվել և դատապարտվել է դիտավոր-

հայեցողական պարտականության նկատմամբ արտաքին վերահսկողություն ապահովելու որևէ կառուցակարգ: Տարբեր օղակների դատախազներ հաստատեցին, որ վերահսկողություն չեն իրականացնում ներքին քննությունների օրինականության նկատմամբ: Պարզ չէ, թե այդ քննությունների արդյունքները կարող են, արդյոք, բողոքարկվել դատական կարգով: Ներքին քննությունների գաղտնի բնույթը¹⁰⁵ չի նպաստում հասարակական վստահության ապահովմանը:

Նման պայմաններում ոստիկանության չարաշահումների քննության երկուստեք՝ քրեական և կարգապահական ընթացակարգերի փաստացի համատեղումները ոստիկանական կառուցվածքում հանգեցրել է այս ոլորտում ավելի մեծ համակարգային բարեփոխումների անհրաժեշտության, այդ թվում՝ ոստիկանական բողոքարկման մարմնի ստեղծման:

Անհրաժեշտ է նշել, սակայն, որ անկախ բողոքարկման մարմնի առկայությունն անհրաժեշտաբար չի ենթադրում ներքին քննությունների համակարգի վերացում: Այն կարող է և պետք է դիտվի որպես ոստիկանության համակարգի գերատեսչական ստուգման գործիք:

48. Ներքին անվտանգության վարչությունում առկա է վերջինիս կողմից իրականացված ներքին քննությունների տվյալների յուրացման (կոմպիլյացիայի) կայուն համակարգ:¹⁰⁶ Կարելի է խորհուրդ տալ կիրառել վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների գրանցման այլ կարգ: Որոշակի կատեգորիայի գործերով քննությունների սահմանների վերաբերյալ ցուցումներ հրապարակելու մտադրության հետ մեկտեղ, որը ներառում է վատ վերաբերմունքի և ազատությունից ապօրինի զրկելու առանձին մասեր¹⁰⁷, առկա է որոշա-

րությամբ ծանր վնասվածք պատճառելու և անձի նկատմամբ չհիմնավորված ուժ կիրառելու համար: Նման երկու այլ դեպք տեղի էին ունեցել 2007 թվականին և կապված էին ազատագրված դատապարտված անձանց կողմից վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ արված հայտարարություններին: Տրամադրված տեղեկությունների համաձայն՝ այս գործերն ուղարկվել են ոստիկանության քննչական վարչություն, որտեղ կայացվել է քրեական գործի հարուցումը մերժելու մասին որոշում:

¹⁰⁵ Սույն զեկույցի կազմման ընթացքում կոնկրետ գործերի մանրամասների վերաբերյալ խոսելուց հրաժարվելը կարող է դիտվել որպես դրա ևս մեկ օրինակ:

¹⁰⁶ Այն չի ներառում ոստիկանության տարածքային վարչությունների կողմից իրականացված ներքին քննությունների վերաբերյալ տվյալները:

¹⁰⁷ Տե՛ս ստորև՝ մեկնաբանությունների 57-րդ կետում:

կի ուշադրություն այս հարցի նկատմամբ: Այս ջանքերը, սակայն, կարող են արդյունք տալ, եթե ապահովվի հրապարակայնությունը:

Թեև Հայաստանի օրենսդրության մեջ առկա խոշտանգման հասկացության առանձնահատկությունը թույլ է տալիս դրա հետևանքները դիտել մասնավոր ենթատեքստում¹⁰⁸, սակայն Վարչությունն այն միակ մարմինն է, որ կարող է որոշակի փոխկապակցված վիճակագրական տվյալներ տրամադրել ոստիկանության վատ վերաբերմունքի մասին: Այսպես, 2006 թվականին իրականացված 162 ներքին քննություններից 5-ը վերաբերել են ոստիկանության աշխատակիցների կողմից ուժի չթույլատրված կիրառմանը: Սակայն բոլոր հինգ գործերն էլ տվյալ անձանց կողմից պաշտոնական պարտականությունների կատարման հետ կապված չեն եղել:¹⁰⁹ 2007 թվականին այս թվերը եղել են համապատասխանաբար՝ 213 և 3: 2008 թվականին 105 և 2՝ համապատասխանաբար: 2009 թվականի հինգ ամիսների ընթացքում ավարտված 32 ներքին քննություններից 4-ը վերաբերել են քննարկվող հարցին, դրանցից մեկը կապված է եղել ոստիկանության աշխատակցի կողմից անձնական շարժառիթներով մարմնական վնասվածք պատճառելու հետ: Այցելության ժամանակ վարչությունում քննվում էին 9 անավարտ գործեր, որոնք վերաբերում էին ոստիկանության աշխատակիցների կողմից պաշտոնական լիազորությունների իրականացման ժամանակ ուժի չթույլատրված կիրառմանը, ինչպես նաև 4 գործ, որոնք կապված էին հանցագործության քննության և ձերբակալման հետ:

Վատ վերաբերմունքի ինտենսիվությունը, հայտարարությունների թիվը և համակարգի այլ ճյուղերի կողմից քննված գործերի վերաբերյալ փոխկապակցված վիճակագրական տվյալների բացակայությունը թույլ չի տալիս որևէ հետևողական եզրակացություն անել ընդհանուր առմամբ պետությունում առկա իրավիճակի վերաբերյալ: Սակայն 2009 թվականի միայն առաջին հինգ ամիսների ընթացքում¹¹⁰ «Նուբարաչեն» և «Վանաձոր» քրեակատարողական հիմնարկներում ընդունված՝ վնասվածքներ ունեցող 77 ձերբակալված անձանց, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների պաշտպանի կողմից տրամադրված տեղեկու-

¹⁰⁸ Տե՛ս վերը՝ կետ 4:

¹⁰⁹ Գործը կապված է եղել ոստիկանի կողմից իր կնոջ վրա հարձակվելու, անձնական շարժառիթներով նրան սպառնալու և նրա նկատմամբ սեռական բնույթի գործողություններ կատարելու հետ:

¹¹⁰ Հաշվի առնելով այն, որ խոսքը վերաբերում է 2009 թվականի 5,5 ամիսներին և ընդամենը երկու քրեակատարողական հիմնարկին:

յունները¹¹¹ կարող են ընդունվել որպես հիմք հասկանալու համար, որ Ներքին անվտանգության վարչության կողմից վկայակոչված թվերն էական չեն: Ի լրումն դրա իրավասությունների առանձնահատուկ բնույթի, այս թիվը կարող է դիտվել որպես ոստիկանության նկատմամբ հասարակական վստահության բացակայության մատնանշում:

Ոստիկանության աշխատակիցների կողմից վատ վերաբերմունքի դրսևորման մասին հայտարարությունների, ներքին քննությունների, կարգապահական վարույթների և դրանց արդյունքների վերաբերյալ տվյալների յուրացման (կոմպիլացիայի) համակարգը պետք է փոփոխվի այնպես, որ տարբերակվեն մասնավոր և պաշտոնական բնույթի չարաշահումները, ներառի բոլոր տարածքային բաժինները, ապահովի դրա պարբերական հրապարակումը և համապատասխան վիճակագրական տվյալների յուրացման (կոմպիլացիայի) միասնական ազգային համակարգի մեջ ներառումը:

▪ Մարդու իրավունքների պաշտպանի՝ որպես քննություն իրականացնող մարմնի, դերը

49. Մարդու իրավունքների ենթադրյալ խախտումների և վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ քննությունը, մասնավորապես, կազմում է Հայաստանում մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության մեծ մասը: Բանավոր կամ գրավոր բողոքների ստուգման կամ իր իրավասությանը վերաբերող հարցերի *ex-officio* քննության նպատակով օմբուդսմենը և ձևավորված աշխատակազմի անդամները կոչված են նպատակային այցելություններ իրականացնել ձերբակալման վայրեր և ոստիկանության համապատասխան հիմնարկներ, խորհրդապահական կարգով հանդիպել ձերբակալված անձանց, ինչպես նաև ստանալ համապատասխան տեղեկություն և փաստաթղթեր:¹¹² Մարդու իրավունքների պաշտպանի և նրա աշխատակազմի անդամների հետ զրույցների, ինչպես նաև նրա զեկույցների ուսումնասիրության արդյունքում պարզվեց, որ այս լիազորությունները հաճախ իրականացվում են արագ արձագանքման խմբերի ձևավորման միջո-

¹¹¹Տե՛ս ստորև՝ կետ 49:

¹¹² «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ, 11-րդ և 12-րդ հոդվածները:

ցով:¹¹³ Ընդգծվել է, որ այս խմբերում չկան բժիշկ անդամներ և դրանք իրավասու չեն ապացույցներ հավաքելու:

50. Սույն զեկույցի նպատակներից ելնելով օմբուդսմենի աշխատակազմի կողմից բարեհոգաբար կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում օմբուդսմենի ինստիտուտը կարողացավ տրամադրել տեղեկություն այն մասին, որ 2007 թվականին գործ է ունեցել վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ 13, իսկ 2008 թվականին՝ 37 հաղորդման հետ: Վատ վերաբերմունքի քննության այլ համակարգերի տրամադրված չափորոշիչների հետ համեմատելիս այս թվերը վկայում են այն մասին, որ մարդու իրավունքների պաշտպանի նկատմամբ վստահությունն ավելի մեծ է, և որ նա առավել գործուն կերով է արծագանքում այդ հայտարարություններին:

Միաժամանակ, ցավալի է, որ մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակն ըստ արժանվույն չի գնահատել վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ վիճակագրական տվյալների պարբերաբար յուրացման (կոմպիլյացիայի) կարևորությունը: Չնայած խնդրի՝ ճանաչված և կոնկրետ գործերով հանգամանորեն ներկայացված արդիականությանը, ավելի նոր տարեկան զեկույցում առկա չեն վատ վերաբերմունքի մասին հաղորդումների, բողոքների և դրանց քննությունների և իրավասու մարմինների կողմից վերջինների արդյունքում կայացված որոշումների վերաբերյալ հատուկ վիճակագրական տվյալներ:

Մարդու իրավունքների պաշտպանը պետք է ներկայացնի և պատշաճ կերպով կիրառի վիճակագրական այն տվյալների յուրացման (կոմպիլյացիայի) առկա համակարգի առանձին մասը, որոնք արտացոլում են վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարի առկա վիճակը և միտումները, ինչպես նաև հետազայում դրանք ներառի ձևավորման ենթակա՝ վիճակագրական տվյալների յուրացման (կոմպիլյացիայի) միասնական ազգային համակարգի մեջ:

51. Չնայած նորմատիվ ակտերի վիճարկման իրավասության առկայությանը,¹¹⁴ մարդու իրավունքների պաշտպանն օժտված չէ քրեական կամ կարգապահական վարույթների իրականացման համար

¹¹³Չայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի 2007 թվականի տարեկան զեկույցը, Երևան 2008, էջեր 21-31, 71-77, Չայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի 2008 թվականի տարեկան զեկույցը, Երևան 2009, էջեր 19-26, 73-80:

¹¹⁴ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի 15-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետ:

անհրաժեշտ կարգավիճակով: Իրավասու մարմիններին նյութեր ուղարկելու դեպքում նա միայն ուղեկցական գրությամբ առաջարկում է վարույթ իրականացնել դրանց կապակցությամբ:¹¹⁵ Որպես կանոն, այս մարմինները կայացնում են որոշումներ, որոնք հերքում են մարդու իրավունքների պաշտպանի դիրքորոշումը՝ առանց դրանք պաշտոնապես վիճարկելու հնարավորության ընձեռման: Այդ արդյունքների վերաբերյալ խիստ նշումներ կան վերջին տարեկան զեկույցում:¹¹⁶ Այս կապակցությամբ ոչ բավարար իրավիճակի առկայությունը լուսաբանվել է նաև սույն զեկույցի նպատակով տեղի ունեցած զրույցների ընթացքում:¹¹⁷

Այսպես, թեև ինստիտուտի՝ քննությանն ուղղված ջանքերի արդյունքում ձեռք են բերվում նյութեր մարդու իրավունքների պաշտպանի զեկույցների համար, սակայն դրանք ունեն նվազ արդյունավետություն՝ ելնելով այնպիսի ընթացակարգերի հարուցման նպատակներից, որոնք հնարավորություն կտան ապահովել դրանում ներգրավված անձանց պատասխանատվության ենթարկելը: Ինստիտուտի համապատասխան ներուժը հաշվի առնելով՝ ողջամիտ կլիներ **ամրապնդել օմբուդսմենի քննչական լիազորությունները՝ վերջինիս օժտելով այս ինստիտուտի կողմից ներկայացված պահանջի քննության արդյունքների նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնելու իրավասությամբ:**

3.2. Վատ վերաբերմունքի քննությունների պատշաճությունը

- **Հիմնական սկզբունքները**

52. Վատ վերաբերմունքի կապակցությամբ իրականացվող քննությունների արդյունավետության ամբողջական սկզբունքը հանդի-

¹¹⁵ Նույն օրենքի 15-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետ:

¹¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում՝ էջեր 80, 83:

¹¹⁷ Ուստի, կարելի է նշել, որ մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակը միշտ չէ, որ հաշվի է առնում այն, որ ոստիկանությունը չի քննում իր աշխատակիցների՝ քրեորեն պատժելի արարքները, և նման նյութերն ուղարկում է ոստիկանություն: Տե՛ս, օրինակ, Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի 2008 թվականի տարեկան զեկույցի 80-րդ էջում առկա N3 գործը: Ինչ վերաբերում է բողոքը քրեական կամ կարգապահական վարույթ իրականացնելու իրավասությամբ օժտված մարմիններին անմիջապես փոխանցելու հայեցողությանը, ապա այն իրավամբ սահմանափակված է բողոքը ներկայացնողի համաձայնությամբ («Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետ):

սանուն է պահանջների բարդ չափանիշ, որը պետք է պահպանվի, որպեսզի քննությունը համարվի պատշաճ: Դեպքերի հանգամանքները տարբեր են, ուստի անհնարին է սահմանել վատ վերաբերմունքի բոլոր դեպքերի համար կիրառելի քննչական և դատավարական միջոցների հանընդհանուր ցանկ: Հետևաբար, մարդու իրավունքների վերաբերյալ օրենսդրությունը ներառում է այս կապակցությամբ իրական ջանքեր գործադրելու ընդհանուր պայման:¹¹⁸

Վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ քննությունը պետք է վերհանի գործի հանգամանքները և, եթե վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունները կամ այլ ցուցանիշներն իրական են թվում, հնարավոր ընթացակարգերի միջոցով բացահայտի և պատժի պատասխանատու անձանց: Պատշաճ և արդյունավետ լինելու համար վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ քննությունը պետք է համապատասխանի որոշակի չափանիշների: Այդ նպատակով այն պետք է լինի.

- անկախ, ինչը նշանակում է, որ քննության համար պատասխանատու անձինք, ովքեր պետք է քայլեր ձեռնարկեն կամ էական որոշումներ կայացնեն, չպետք է լինեն այդ նույն ոստիկանական ստորաբաժանումներից կամ այլ կերպ չպետք է սերտ կապ ունենան (մասնագիտական կապ ունենան, ենթակայության տակ գտնվեն) տվյալ դեպքի մեջ ներգրավված անձանց¹¹⁹ հետ ոչ էլ պատասխանատու լինեն բողոքի հիմքով քրեական հետապնդում հարուցելու համար,¹²⁰
- բազմակողմանի, այսինքն՝ ներառի «բոլոր ողջամիտ քայլերը» և իրական ջանքերը՝ ուղղված ընդգծված նպատակներին հասնելուն, քննության պարտականությունը դիտվում է որպես միջոցների և ոչ թե արդյունքի պարտականություն,¹²¹ այն ապացույց-

¹¹⁸Տե՛ս *Barabanshchikov v. Russia*, ՄԻԵԴ 2009 թվականի հունվարի 8-ի վճիռը, գանգատ թիվ 36220/02, կետ 54:

¹¹⁹ Տե՛ս *Rehbock v. Slovenia*, ՄԻԵԴ 2000 թվականի նոյեմբերի 28-ի վճիռը, գանգատ թիվ 29462/95, կետ 74, *Mikheev v. Russia*, ՄԻԵԴ 2006 թվականի հունվարի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 77617/01, կետ 115:

¹²⁰ Տե՛ս *Barabanshchikov v. Russia*, ՄԻԵԴ 2009 թվականի հունվարի 8-ի վճիռը, գանգատ թիվ 36220/02, կետ 48, *Toteva v. Bulgaria*, ՄԻԵԴ 2004 թվականի մայիսի 19-ի վճիռը, գանգատ թիվ 42027/98, կետ 63, 2005 թվականի մայիսի 23-ից հունիսի 3-ն Ալբանիա կատարած այցիարդյունքում կազմված CPT զեկույցը, CPT/Inf (2006) 24, կետ 50:

¹²¹ Տե՛ս նույն տեղում:

ների ստանդարտ ցանկը, որոնք պետք է հավաքվեն, ներառում է տուժողների մանրամասն և ամբողջական ցուցմունքները, նրանց բժշկական, ցանկալի է՝ դատաբժշկական զննության արձանագրությունը, պատշաճ հարցաքննությունը և, անհրաժեշտության դեպքում՝ ներգրավված անձանց բացահայտումը, վկաների համապատասխան ցուցմունքները, որը հնարավոր է, որ կընդգրկի այլ կալանավորների, քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի, հասարակության ներկայացուցիչների, իրավապահ մարմինների և այլ պաշտոնատար անձանց ցուցմունքները, դեպքի վայրի զննությունը՝ իրեղեն ապացույցներ, այդ թվում՝ վատ վերաբերմունքի ժամանակ օգտագործված գործիքներ ձեռք բերելու նպատակով, ծերբակալման արձանագրության, որոշումների, գործի նյութերի և վատ վերաբերմունքի հետ կապված այլ փաստաթղթերի զննությունը, քննությունը պետք է իրականացվի հիմնավոր կասկածի հիման վրա և չպետք է անտեսվեն այն ապացույցները, որոնք հիմնավորում են վատ վերաբերմունքը, կամ անվերապահորեն չպետք է ընդունվեն այն ապացույցները, մասնավորապես՝ ոստիկանների ցուցմունքները, որոնք հերքում են մնացած վերաբերմունքի առկայությունը,¹²²

- անհրաժեշտ ապացույցի արագ ապահովման, ներառյալ այն ապացույցների, որոնք կարող են կորել կամ որոնց կարևորությունը կարող է նվազել, ինչպես նաև վերջնական որոշում կայացնելու կամ ներգրավված անձանց պատժելու համար անհրաժեշտ ընթացակարգերի ժամանակին իրականացման ցուցանիշից ելնելով,¹²³

¹²² Տե՛ս *Khadisov and Tsechoyev v. Russia*, ՄԻԵԴ 2009 թվականի փետրվարի 5-ի վճիռը, գանգատ թիվ 21519/02, կետ 114, *Bati and Others v. Turkey*, ՄԻԵԴ 2004 թվականի հունիսի 3-ի վճիռը, գանգատներ թիվ 33097/96 և 57834/00, կետ 134, *Barabanshchikov v. Russia*, ՄԻԵԴ 2009 թվականի հունվարի 8-ի վճիռը, գանգատ թիվ 36220/02, կետ 54, Ստանբուլյան արձանագրություն, կետեր 88-106, CEHRC-ի դիրքորոշումը, կետ 69, CPT-ի գործունեության վերաբերյալ 14-րդ ընդհանուր զեկույց, CPT/Inf (2004) 28, կետ 33: Վատ վերաբերմունքի առանձին քննությունները պահանջում են որոշ լրացուցիչ կամ առանձնահատուկ քննչական գործողությունների և ընթացակարգերի իրականացում:

¹²³ Տե՛ս *Mikheev v. Russia*, ՄԻԵԴ 2006 թվականի հունվարի 26-ի վճիռը, գանգատ թիվ 77617/01, կետ 109, *Yaman v. Turkey*, ՄԻԵԴ 2004 թվականի նոյեմբերի 2-ի վճիռը, գանգատ թիվ 32446/96, կետեր 57, 59:

- տուժողի և նրա պաշտպանի վերահսկողության առարկա, վերջիններս պետք է անընդհատ տեղեկացվեն քննության ընթացքի և կայացված սկզբունքային որոշումների վերաբերյալ, պետք է իրավասու լինեն պահանջել կատարելու քննչական գործողություններ, վիճարկել դրանց բացթողումները կամ եզրահանգումները պատշաճ դատական վերահսկողության միջոցով:¹²⁴

Վատ վերաբերումնքի հաստատման դեպքում դրան պետք է հետևի համապատասխան պատիժ: Վերջինս պետք է հիմնված լինի օրենքում առկա որակման վրա, որը կարտացոլի դրա կապը վատ վերաբերմունքի հետ և համաչափ կլինի դրա ծանրությանը, ինչպես նաև քրեական, կարգապահական կամ մեղքի հաստատման այլ ձևերին համապատասխան միջոցներ կծեռնարկվի:¹²⁵

• Քննությունների անկախությունը և անկողմնակալությունը

53. Ինչպես քննարկվեց վերևում, անկախության և անկողմնակալության հարցը հանդիսանում է Հայաստանում ոստիկանության կողմից դրսևորվող վատ վերաբերմունքի քննության համակարգի թույլ կողմերից մեկը:¹²⁶ Հաջորդ բաժինը լրացուցիչ շեշտադրումներ է անում և որոշակի պարզաբանումներ է կատարում այս կապակցությամբ:

Նախևառաջ, այս ոչ պատշաճությունը վերաբերում է երկուստեք՝ քննչական ստորաբաժանումներին և ոստիկանության մերքին անվտանգության ծառայությանը: Ինչպես ցույց տվեց քննարկումը, չնայած ոստիկանության կողմից դրսևորվող վատ վերաբերմունքի կա-

¹²⁴ Տե՛ս *Ognyanova and Choban v. Bulgaria*, ՄԻԵԴ 2006 թվականի փետրվարի 23-ի վիճիչ, գանգատ թիվ 46317/99, կետ 115, *Chitayev and Chitayev v. Russia*, ՄԻԵԴ 2007 թվականի հունվարի 18-ի վիճիչ, գանգատ թիվ 59334/00, կետ 165, *Hugh Jordan v. the UK*, ՄԻԵԴ 2001 թվականի մայիսի 4-ի վիճիչ, գանգատ թիվ 24746/94, կետ 132, *Khadisov and Tsechoyev v. Russia*, ՄԻԵԴ 2009 թվականի փետրվարի 5-ի վիճիչ, գանգատ թիվ 21519/02, կետ 122, *Gharibashvili v. Georgia*, ՄԻԵԴ 2008 թվականի հուլիսի 29-ի վիճիչ, գանգատ թիվ 11830/03, կետ 74, *Slimani v. France*, ՄԻԵԴ 2004 թվականի հուլիսի 24-ի վիճիչ, գանգատ թիվ 57671/00, *Ramishvili and Kokhraidze v. Georgia*, ՄԻԵԴ 2009 թվականի հունվարի 27-ի վիճիչ, գանգատ թիվ 1704/06, կետ 80:

¹²⁵ Տե՛ս CPT-ի գործունեության վերաբերյալ 14-րդ ընդհանուր գեկույց, CPT/Inf (2004) 28, կետ 44, *Okkali v. Turkey*, ՄԻԵԴ 2006 թվականի հոկտեմբերի 16-ի վիճիչ, գանգատ թիվ 52067/99, կետ 71, *Valeriu and Nicolae Rosca v. Moldova*, ՄԻԵԴ 2009 թվականի հոկտեմբերի 20-ի վիճիչ, գանգատ թիվ 41704/02, կետեր 71-75:

¹²⁶ Տե՛ս վերը՝ կետեր 40-41:

պակցությամբ քննչական լիազորությունների հստակ բաշխմանը, այս մարմինները շարունակում են որոշիչ դեր կատարել համապատասխան դեպքերի քննության ժամանակ:

Թեև երկուստեք քննչական և ներքին անվտանգության ծառայությունները ձևականորեն պատասխանատու չեն ոստիկանության օպերատիվ և այլ ստորաբաժանումների գործունեության համար և պահպանում են որոշակի ինքնավարություն քրեական օրենքի և կարգապահական ընթացակարգերի վարչարարության իրականացման ժամանակ, նրանց անդամները ևս ծառայող ոստիկաններ են, ինչպես և ոստիկանության վարչակազմի մյուս մասը: Ավելին, ՆԳՆ ամբողջ համակարգը հիմնված է ենթակարգության վրա: Արդյունքում, քննիչները շարունակում են մնալ սերտ աշխատանքային և այլ պրոֆեսիոնալ կապերի մեջ այլ միավորների ոստիկանների հետ: Բացի դրանից, առկա են առօրյա աշխատանքի որոշ այլ կողմեր, որոնք խնդիրներ են առաջացնում՝ կապված հասարակության աչքում նրանց անկախության և անկողմնակալության հետ: Նրանք գտնվում են նույն շենքում, նույն համազգեստն են կրում և այլն: Այսպիսով, ոստիկանության համապատասխան ծառայությունները չեն կարող գնահատվել որպես այն պահանջները բավարարող, որոնք բարձրացվել են նրանց անկախության նկատմամբ հասարակության հավատի բացակայության պատճառով, ինչը բնորոշ է պետությանը, և հետևանքների համար անհանգստության պատճառով՝ մասնավորապես:

Բացի դրանից, առկա է անկախության և անկողմնակալության առանձնահատուկ տեսակետ, որը վերաբերում է ոստիկանության քննիչներին, ինչպես նաև քրեական հետապնդմանը: Յուրաքանչյուր դեպքում, երբ ոստիկանության աշխատակիցները պատասխանատու լինելով վատ վերաբերմունքի ենթադրյալ տուժողների դեմ հարուցված քրեական գործերի համար՝ գործ ունեն վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների հետ, նրանք հայտնվում են շահերի բախման իրավիճակում: Նրանցից չի կարող ակնկալվել, որ նրանք կսասանեն այն հանցագործության հավաստիությունը, որի կատարման մեջ վատ վերաբերմունքից տուժողները մեղադրվում են: Եթե անգամ վատ վերաբերմունքի մասին հայտարարությունը վերաբերում է վկաներին կամ դատավարության այլ մասնակիցներին, դա չի փոխում մրցակցող շահերի միջև առկա բախման էությունը:

54. Հատուկ քննչական ծառայության ստեղծումը ցույց տվեց, որ Հայաստանի իշխանություններն ընդունել են խնդրի առկա-

յությունը և ցանկանում են լուծել այն պաշտոնատար անձանց և իրավապահ համակարգի ու դատական մարմինների դեմ ընդհանուր առմամբ քրեական գործեր հարուցելու միջոցով: Սակայն, քանի որ հայտարարությունների և վատ վերաբերմունքի կապակցությամբ քրեական գործ հարուցելու այլ հիմքերի բացարձակ մեծամասնությունը դեռևս որոշվում են ինքնին ոստիկանության կողմից, ուստի այս փոփոխությունը խնդիրը գործնականում չի լուծել:

Բացի դրանից, դատական իշխանության որոշ ներկայացուցիչներ, մարդու իրավունքների ոչ կառավարական կազմակերպություններ և Երևանում գտնվող միջազգային հանրության ներկայացուցիչներ այնդուրեքն էին, որ չնայած ձեռնարկված միջոցառումներին, համակարգի վրա դեռևս բացասական ազդեցություն ունի վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարի ջանքերի առումով ընդհանուր բացակայությունը: Քանի որ նման վերաբերմունքի պատճառները հետաքրքրական են, տեսակետները ներառում են անհանգստություն վատ վերաբերմունքի և ընդհանուր առմամբ հանցավորության դեմ պայքարի պարտականությունների միջև առկա անհամապատասխանության,¹²⁷ ոստիկանության և պետական ամբողջ մեխանիզմի միջև առկա սերտ գործառնության և անձնական կապերի առնչությամբ: Ձրուցակիցներից ոմանք մատնանշեցին ճնշման դաժան մեթոդների միջոցով ռեժիմին աջակցելու մոդելը:

Հատկանշական է, որ Հատուկ քննչական ծառայությունը, իր հերթին, արդեն աջակցություն է ցուցաբերել ոստիկանության կողմից դրսևորված վատ վերաբերմունքի մասին հայտարարությունների հետևանքների համար առկա նշտական վախի մթնոլորտի պահպանմանը:¹²⁸ Այսպիսով, մարդու իրավունքների պաշտպանը նշված հարցը բարձրացրել է հենց Ծառայության կողմից քննված գործերի կապակցությամբ: Նա նաև հայտնել է Ծառայության աշխատակիցների կողմից հարկադրանքի և վատ վերաբերմունքի կիրառման վերաբերյալ լուրջ հայտարարությունների մասին և կասկած արտահայտել վերջինիս կողմից իրականացված որոշ դատավարական գործողությունների կապակցությամբ:¹²⁹ Բացի դրանից, փաստաբանների և քաղաքացիական

¹²⁷ Ամբողջ իրավապահ համակարգի վրա դեռևս մեծ ազդեցություն ունի անկոտրում այն մոտեցումը, որ դատապարտումների թիվը վերջինիս գործունեության որոշիչ ցուցանիշն է: Տե՛ս ստորև՝ կետ 69:

¹²⁸ Տե՛ս վերը՝ կետ 31:

¹²⁹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի 2008 թվականի տարեկան զեկույցը, Երևան 2009, էջեր 82-84:

հասարակության ներկայացուցիչների հետ իրականացված բազմաթիվ քննարկումների արդյունքում պարզվել է, որ Ծառայությունը դեռևս լայնորեն ընկալվում է որպես իրավապահ կառուցակարգի (մեխանիզմի) բաղկացուցիչ ստորաբաժանում:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ վատ վերաբերմունքի անպատժելիության դեմ պայքարի համար պատասխանատու ինստիտուտների նկատմամբ հասարակական վստահության բացակայությունը հանգեցնում է դրա վերաբերյալ տեղեկությունների պակասին և նվազեցնում է համակարգի կանխարգելիչ ազդեցությունը, ուստի **հստակ անհրաժեշտություն կա համոզելու հասարակությանը, հատկապես նրա այն տարրերին, ում նկատմամբ հնարավոր է վատ վերաբերմունք դրսևորվի կամ ով հայտարարություն է արել կամ ցանկանում է անել պաշտոնատար անձանց կողմից դրսևորված վատ վերաբերմունքի մասին, որ Հատուկ քննչական ծառայության ստեղծումն իսկապես նպաստել է համապատասխան քննությունների անկախությանը և արդյունավետությանը:**

Ի լրումն վատ վերաբերմունքի քննության արդյունավետության չափանիշների ապահովման, վերոնշյալ մարմնի բարեփոխումը կարող է իրականացվել միայն որոշ համակարգային միջոցներով: Հաշվի առնվող գործոններում պետք է ներառվեն Հատուկ քննչական ծառայության սահմանափակ ռեսուրսները, այլ համապատասխան քննչական համակարգերի բացակայությունը և ոստիկանության կողմից վատ վերաբերմունքի քննության համակարգի նկատմամբ հասարակության վստահության բարձրացման անհրաժեշտությունը: Այս և սույն զեկույցում առաջարկված այլ պատճառներով¹³⁰, **անհրաժեշտ է ստեղծել ոստիկանության կողմից վատ վերաբերմունքի կամ այլ չարաչափումների հնարավոր դեպքերի քննության` ոստիկանությունից լիովին անկախ, մասնագիտացված մարմին:** Այս իրավիճակում ի լրումն վարչական և կարգապահական միջոցների, բողոքներ քննող նման մարմինը պետք է օժտված լինի վատ վերաբերմունքի հատկանիշների վերհանման և հետագա քննության համար դրանք անկախ քննչական մարմին ներկայացնելու իրավասությամբ:

Դա կհանդիսանա վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարին ուղղված ջանքերի իրական բնույթի անհրաժեշտ ցուցադրում:

¹³⁰ Տե՛ս կետեր 39-41 վերևում:

Բարեփոխումները պետք է երաշխավորեն վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների և այլ հաղորդումների արդյունավետ և պատշաճ քննության սկզբունքների վաղ կիրառություն: Ինչ վերաբերում է ոստիկանական բողոքարկման մարմնի մոդելին և առանձնահատկություններին, ապա Հայաստանի իշխանությունները կարող են հետևել ոստիկանության դեմ ներկայացված բողոքների անկախ և արդյունավետ քննության վերաբերյալ Եվրոպայի խորհրդի Մարդու իրավունքների հանձնակատարի դիրքորոշման մեջ առկա մոտեցումներին:¹³¹

- **Քննությունների բազմակողմանիությունը**

55. Քննչական մարմինների ղեկավարները, դատախազների և դատավորների մեծամասնությունը, ուն հետ հեղինակը հանդիպել է զեկույցի նախապատրաստման ընթացքում, տեղեկացրել են նշված դեպքերի պատշաճ քննության համար անհրաժեշտ հիմնական քննչական և դատավարական գործողությունների իրականացման օրենսդրական հնարավորությունների մասին:¹³² Միաժամանակ, նրանք նշել են, որ լուրջ դժվարություններ են առկա եղել բոլոր իրավասու մարմինների և պաշտոնատար անձանց կողմից դրանք գործնականում կիրառելիս: Ի լրումն քննության անկախությունը և անկողնակալությունը սասանող և ջանքերի չգործադրմանը հանգեցնող վերոնշյալ գործոնների, այս գրույցների ընթացքում հիշատակված խոչընդոտների շրջանակը ներառում էր դեպքերի մեծամասնության ոչ հրապարակային բնույթը, հանցագործների առանձնահատուկ կարգավիճակը, վատ վերաբերմունքի համար պատասխանատվությունից խուսափելու հնարավորություն ստեղծող մեխանիզմների վերաբերյալ նրանց տեղեկացվածությունը և նրանց դեմ ապացույցներ հավաքելու հետ կապված դժվարությունները:

Որոշ լուսաբանված գործերով իրականացված փորձաքննությունների սահմանափակ բնույթը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ առկա են վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հարցումներ կամ քննություններ, որոնք դեռևս չեն բավարարում բազմակողմանիության չափանի-

¹³¹ Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատար Թոմաս Համարբերգի դիրքորոշումը՝ կապված ոստիկանության դեմ ներկայացված բողոքների անկախ և արդյունավետ քննության հետ, ommDH(2009)4:

¹³² Հայտնի է, որ ոստիկանության վատ վերաբերմունքի մասին վկայող հայտարարությունների և այլ մատնանշումների հետ վարվեցողության ձևերին խոչընդոտում են քննությունների ընդհանուր կանոնները և մեթոդները:

շը: Այսպես, 27.11.2008թ. «Վանաձոր» ՔԿԴ-ում Ա.Տ.-ի կողմից ինքնավնասման վերաբերյալ հայտարարության ներքին քննության ժամանակ չի իրականացվել հենց տուժողի հարցաքննություն: Վանաձորի ոստիկանության բաժնում 09.02.2009թ. ոստիկանության օպերատիվ բաժնի աշխատակիցների կողմից Ա.Վ.-ի նկատմամբ վատ վերաբերմունք դրսևորելու և քրեակատարողական հիմնարկ ընդունելիս նրա վրա հայտնաբերված վնասվածքների վերաբերյալ հայտարարության կապակցությամբ ոստիկանության քննիչի կողմից իրականացված քննության ժամանակ չի իրականացվել լրացուցիչ դատաբժշկական փորձաքննություն, որն անհրաժեշտ էր գործի հանգամանքները պարզելու համար: Ոստիկանության գլխավոր վարչության շենքից 12.05.2007թ. իրեն ենթադրաբար դուրս նետած Լ.Գ.-ի մահվան փաստի առթիվ հարուցված քրեական գործի կարճման դեմ դատական կարգով ներկայացված բողոքում հիմնավորված էր, որ կարճման որոշումը կայացվել է հապճեպ և գործի համար էական նշանակություն ունեցող հանգամանքների ոչ բավարար քննության արդյունքում: Այս որոշմամբ անտեսվել էր զանգվածային լրատվամիջոցների կողմից տրամադրված տեղեկությունը, այն հետևողականորեն չէր գնահատել ոստիկանության աշխատակիցների ցուցմունքները և անձին ոստիկանություն բերելու հիմքերը, այն նաև չի ներառում ոստիկանության բաժնի պետի հարցաքննությունը և այլ գործողություններ, որոնք ողջամտորեն անհրաժեշտ էին քննության բազմակողմանիությունն ապահովելու համար:

56. Վկայակոչված զեկույցները և ներպետական ու միջազգային մոնիթորինգն իրականացնող կառուցակարգերի փաստաթղթերը, ինչպես նաև բազմաթիվ զրույցները և ուսումնասիրության ժամանակ ստացված տեղեկությունները հնարավորություն են տալիս եզրակացնելու, որ Հայաստանում վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունները և այլ հաղորդումներն առավելապես վերաբերում են ֆիզիկական ներգործության տարբեր ձևերի, ինչպիսիք են՝ ափով, բռնցքով, ոտքով հարվածները և տարբեր առարկաներով հարվածները: Սակայն պարզ է, որ վատ վերաբերմունքի մասին հայտարարությունների պատշաճ գնահատումը հաճախ ոչ այնքան ակնհայտ հարց է հանդիսանում,¹³³ մասնավորապես այն դեպքերում, երբ գոր-

¹³³ CPT-ի գործունեության վերաբերյալ 14-րդ ընդհանուր զեկույց, CPT/Inf (2004) 28 կետ 29:

ծաղրված միջոցները հստակ նշմարելի հետքեր չեն թողնում: Նման դեպքերում պահանջվում է, որ քննություններն իրականացվեն առանձնահատուկ ջանասիրությամբ և ներառեն անտեսանելի, ներքին վնասվածքների, խեղդելու փորձերի հետքերի և վատ վերաբերմունքի հոգեբանական հետևանքների դատաբժշկական հայտնաբերման մեթոդներ: Պաշտպանների և այլ իրավաբանների պնդմամբ՝ իրենք չեն կարողացել ծավալուն գործել պատշաճ ջանադրության, փորձի և անհետաձգելի դատաբժշկական միջոցների բացակայության պատճառով: Արդյունքում՝ հարցումների և քննությունների մեծ մասը չի շարունակվել «տեսանելի վնասվածքների բացակայության պատճառով»:

Թեև քննարկվող անհամապատասխանությունները կարող են առաջացած լինել թերի հարաբերությունների պատճառով և դրանցից հնարավոր է խուսափել անկախության և անկողմնակալության չափանիշի պահպանման դեպքում,¹³⁴ վատ վերաբերմունքի քննության բազմակողմանիության բացակայությունը պետք է շտկվի կայուն պրակտիկայի և վարքագծի որոշակի կանոնների ներդրմամբ, ինչպես նաև քննության զարգացած մեթոդների կիրառմամբ: Նաև պահանջվում է, որ վատ վերաբերմունքի մասին առաջնային հայտարարությունները և այլ հաղորդումները, ինչպես նաև հետազայում հավաքված ապացույցները գնահատվեն բազմակողմանիորեն, հետևողականորեն և օբյեկտիվորեն: Այս միջոցների իրականացումը պետք է ապահովվի նման քննությունների համար պատասխանատու անձանց համապատասխան վերապատրաստման միջոցով:

57. Բժշկական և դատաբժշկական ապացույցների ձեռքբերմանն ուղղված իրական ջանքերի գործադրումը վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ բոլոր գործերի քննության պարտադիր տարրն է հանդիսանում: Այս ապացույցների կարևորությունը չի կարող գերազնահատվել:

¹³⁴ Տե՛ս վերը՝ կետեր 52-53՝ հետագա հղումների հետ մեկտեղ: Պետք է հաշվի առնվի այն, որ թեև զեկույցն առաջարկում է այլ հանձնարարականներ՝ կապված ընդհանուր առմամբ վերաբերմունքի փոփոխման նպատակ հետապնդող քաղաքականության և հայեցակարգային հարցերի հետ, սակայն այս խնդիրը պահանջում է փաստաթղթերի ավելի լայն շրջանակի փոխատեղում (ինչպես մենտացիա), քան անպատժելիության դեմ պայքարն է, որն առավելապես վերաբերում է արտաքին հարկադրանքի տարրերին միայն: Նման որոշ միջոցառումներ առաջարկվել են ստորև՝ կետեր 67-73-ում:

Սկզբունքորեն, երկուստեք՝ քրեական և կարգապահական քննությունները Հայաստանում կարող են գործ ունենալ քաղաքացիական և քրեակատարողական բժշկական հաստատությունների կողմից տրամադրված փաստաթղթերով հաստատված հանգամանքների հետ:¹³⁵ Անհրաժեշտ է շեշտել, որ ենթադրյալ տուժողները և նրանց պաշտպանները որոշակի դժվարություններով, սակայն կարող են ստանալ սկզբնական բժշկական փաստաթուղթ կամ միջնորդություն ներկայացնել քննիչին նման փաստաթուղթ ստանալու համար:

Ձևավորված պրակտիկայի համաձայն՝ դատաբժշկական ապացույցները դիտվում են որպես սովորական բժշկական հաստատության կողմից տրամադրված փաստաթղթերի նկատմամբ առավելություն ունեցող փաստաթղթեր: Այս պատճառով, սկզբնական բժշկական փաստաթղթավորումն ակնկալվում է, որ պետք է հաստատվի համապատասխան փորձաքննության միջոցով: Անհրաժեշտության դեպքում, դրանում առկա հանգամանքները կարող են հետազայում ստուգվել փորձագետի կամ համապատասխան բժիշկների հարցաքննության միջոցով:

Այսպիսով, դատաբժշկական փորձաքննությունը Հայաստանում հանդիսանում է վատ վերաբերմունքի քննության առանցքային տարր: Քանի որ բազմակողմանիության հետ կապված հարցեր են քննարկվում, անհրաժեշտ է ընդգծել, որ հիմնական խնդիրը կապված է վատ վերաբերմունքի հոգեբանական հետևանքների բացահայտման պրոֆեսիոնալ հնարավորությունների բացակայության և կազմակերպչական դժվարությունների հետ: Կենտրոնական դատաբժշկական բյուրոյի ղեկավարությունը չկարողացավ հիշել որևէ փորձաքննություն, որում պետք է ներառված լինեին վատ վերաբերմունքի հոգեբանական հետևանքները: Բացի դրանից, վերջինս պահանջում է, որպեսզի իրականացվի համալիր փորձաքննություն դատական հոգեբուժության կենտրոնի հետ համատեղ, որը հանդիսանում է անկախ ինստիտուտ:¹³⁶

Տրամադրված տեղեկությունների համաձայն՝ դատական բժիշկները չեն անցել վատ վերաբերմունքի կապակցությամբ կազմվող բժշկական փաստաթղթերի միջազգային չափանիշների, դրանց կազմ-

¹³⁵ ՔԴՕ 114-րդ և 122-րդ հոդվածները:

¹³⁶ Նրանց համագործակցության նախադեպեր եղել են, սակայն դրանք վերաբերել են զինվորական ծառայությունից ազատման ենթակա զորակոչիկների առողջական վիճակին:

ման առանձնահատուկ մեթոդների և, մասնավորապես, Ստամբուլյան արձանագրության վերաբերյալ որևէ վերապատրաստում:

Անհրաժեշտ է Հայաստանում զարգացնել փորձագիտական ծառայության համակարգը, որպեսզի այն կարողանա հավուր պատշաճի արձագանքել վատ վերաբերմունքի բժշկական ամբողջ սպեկտրին, ներառյալ՝ դրա հոգեբանական կողմերին: Դատական բժիշկները պետք է պատշաճ վերապատրաստում անցնեն վատ վերաբերմունքի բժշկական փաստաթղթավորման միջազգային չափանիշների և, մասնավորապես, Ստամբուլյան արձանագրության վերաբերյալ:

58. Ինչպես վերը նշվեց, Ոստիկանության ներքին անվտանգության վարչությունը մասնակցել է վատ վերաբերմունքի և ազատությունից ապօրինի զրկելու կապակցությամբ իրականացվող քննությունների սահմանների վերաբերյալ պարզաբանումների ընդունման գործընթացին:¹³⁷

Պարզաբանումների համապատասխան բաժինների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ դրանք ներառում են հիմնաքարային պահանջների մեծ մասը: Սակայն դրանք կարող են համալրվել մի քանի լրացուցիչ տարրերով: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է.

- ընդլայնել այն կետը, որը վերաբերում է տուժողների հարցաքննությանը, և դրանում ներառել մանրամասն և համակողմանի բնույթ ունեցող հարցաքննության և նրանց վիճակին պատշաճ ուշադրություն դարձնելու վերաբերյալ պահանջը,

- մատնանշել վատ վերաբերմունքի հոգեբանական կողմերի առանձնահատկությունները,¹³⁸

- ցուցաբերել գործուն մոտեցում բժշկական ապացույցների ձեռքբերման նշանակության նկատմամբ՝ այն նպատակով, որպեսզի ներպետական քննությունների ընթացքում անհապաղ նշանակվեն ենթադրյալ տուժողների բժշկական զննություններ կամ, անհրաժեշտության դեպքում, միջնորդութ-

¹³⁷ Տե՛ս վերը՝ կետ 47:

¹³⁸ Նախագծի ուշադրության կենտրոնում իրավամբ գտնվում է ֆիզիկական վատ վերաբերմունքը, սակայն վերջինիս հոգեկան կողմերը ևս չպետք է անուշադրության մատնվեն:

յուններ ներկայացվեն նման զննություն պահանջելու իրավասություն ունեցող մարմիններին,¹³⁹

- որոշել հարցաքննության ենթակա վկաների ցանկը (նույն հաստատություններում պահվող այլ կալանավորներ, աշխատանքային հերթապահություն իրականացնող անձինք և քրեակատարողական հիմնարկների վարչակազմի անդամներ և այլն):

Պարզաբանումների նախագիծը պետք է նաև ներառի քրեական գործերի քննությունների հետ փոխազդեցության չափորոշիչները: Վարչության պետի կողմից տրամադրված հատվածում միայն հիշատակված էր, որ ներքին քննությունների արդյունքները հետագա քրեական ընթացակարգերի նպատակով պետք է տրամադրվեն Յատուկ քննչական ծառայությանը վերջինիս կողմից այդ մասին պահանջ ներկայացվելու դեպքում միայն: Միաժամանակ, դա պետք է կատարվի ինքնաբերաբար, այն է՝ հանցագործության հատկանիշներ հայտնաբերելու դեպքում:¹⁴⁰

Յետևաբար, **անհրաժեշտ է ընդլայնել վատ վերաբերմունքի կապակցությամբ իրականացված ներքին քննությունների վերաբերյալ մեթոդաբանական պարզաբանումները և երաշխիքներ ստեղծել, որ դրանք գործնականում անշեղորեն կատարվեն ինչպես Ներքին անվտանգության վարչության, այնպես էլ ոստիկանության համապատասխան տարածքային ստորաբաժանումների կողմից:**

- ***Քննությունների անհապաղությունը***

59. Տարբեր քննարկումների ժամանակ բարձրացված՝ ժանկետի պահպանման հարցի հիմնական կողմը վերաբերում է դատաբժշկական զննություններին: Պաշտպանները, որոնց հետ սույն զեկույցի նախապատրաստման ընթացքում հանդիպել է հեղինակը, հայտնել են, որ դրանք իրականացնելու համար պահանջվող ընթացակարգերը հաճախ մի քանի օր և անգամ շաբաթներ են պահանջում: Նման հայտարարությունների արժանահավատությունը հաստատվել է ընթացիկ քննություններից մեկի վերաբերյալ բերված օրինակով¹⁴¹ և

¹³⁹ Ցուցումները ենթադրում են, որ ներքին քննությունները պետք է գործ ունենան միայն մինչ այդ առկա բժշկական փաստաթղթերի հետ:

¹⁴⁰ Տե՛ս վերը՝ կետ 46-րդի մեկնաբանությունները:

¹⁴¹ Տե՛ս վերը՝ կետ 29:

Դատական բժշկության կենտրոնական բյուրոյի ղեկավարի հետ հարցազրույցի միջոցով: Նա շեշտել է, որ զննությունների մեծ մասը հետաձգվել է դրանք թույլատրելու և կազմակերպելու հետ կապված ծնական պահանջների պատճառով:¹⁴²

Համապատասխանաբար, ի լրումն վատ վերաբերմունքի ենթադրյալ տուժողներին պետական և այլընտրանքային դատական բժիշկների ծառայություններին ուղղակիորեն դիմելու հնարավորություն ընձեռելու,¹⁴³ **անհրաժեշտ է սահմանել հատուկ դատավարական և տեխնիկական արձանագրության կազմման պարտականություն, որի միջոցով կերաշխավորվի ազատությունից զրկված անձանց դատաբժշկական զննության նախապատրաստության արագացված կարգի իրականացումը:**

60. Վերոնշյալ՝ Լ.Գ.-ի մահվան գործով, ով ենթադրաբար դուրս էր նետվել ոստիկանության շենքի պատուհանից, դատարանների կողմից մատնանշված բացթողումները¹⁴⁴ թույլ են տալիս ենթադրելու, որ անգամ կարևոր և լայնորեն լուսաբանված գործերով չի բացառվում, որ որոշ առանցքային քննչական գործողություններ և ամբողջ ընթացակարգեր կարող են ոչ պատշաճ ձևով հետաձգվել և ձգձգվել:

- **Հասարակական վերահսկողությունը**

61. Որպես կանոն, ենթադրյալ տուժողները կամ նրանց ներկայացուցիչներն ստանում են պաշտոնական գրավոր ծանուցումներ վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ բողոքների և այլ հաղորդումների քննության արդյունքների վերաբերյալ: Ենթադրվում է, սակայն, որ սկզբնական ծանուցումները բովանդակում են սահմանափակ տեղեկություն որոշումների բնույթի վերաբերյալ: Այն պահանջում է լրացուցիչ, որոշ դեպքերում՝ էական ջանքեր հիմնավորված պատասխան կամ որոշման պատճենը շուտափույթ ստանալու համար: Այս պրակտիկան դժվարություններ է ստեղծում հետագա բողոքարկումների և դրանց հիմնավորումների կարգավորման համար: **Ծանուցման միջոցառումները պետք է երաշխավորեն, որ ենթադրյալ տուժողները կամ նրանց ներկայացուցիչները, եթե վերջիններս մասնակցում են գործին, առանց հետաձգումների և մանրամասն տեղեկացվեն բոլոր**

¹⁴² Տե՛ս վերը՝ կետ 21:

¹⁴³ Տե՛ս վերը՝ կետ 21:

¹⁴⁴ Տե՛ս վերը՝ կետ 54:

հետագա որոշումների և վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հաղորդումների կապակցությամբ որոշումների կայացման կամ դրանց քննության ընթացքի վերաբերյալ:

62. Բազմաթիվ գրույցներ և կոնկրետ օրինակներ վերհանեցին վատ վերաբերմունքի կապակցությամբ քննչական մարմինների գործողությունները կամ որոշումները դատական կարգով բողոքարկելու իրավունքի իրացման աճող միտումները: ՔԴՕ 290-րդ հոդվածի համաձայն՝ այս իրավունքը պատկանում է համապատասխան կասկածյալին, մեղադրյալին, պաշտպանին, տուժողին կամ քրեական դատավարության այլ մասնակիցներին և այն անձանց, ում իրավունքներն ու օրինական շահերը խախտվել են այդ գործողություններով կամ որոշումներով: Դատական բողոքարկմանը պետք է նախորդի համապատասխան բողոքը վերադաս դատախազի կողմից մերժելը:

Նույն հոդվածը սահմանափակ ձևով ուրվագծում է նման բողոքների կապակցությամբ որոշումներ կայացնելու դատավարական ընթացակարգերը: Որպես պայման այն միայն սահմանում է, որ այդ բողոքները պետք է քննարկվեն 10 օրյա ժամկետում առաջին ատյանի դատարանի դատավորի կողմից միանձնյա, դատական նիստին մասնակցելու իրավունք ունեն բողոքաբերը և պատասխանող մարմնի ներկայացուցիչը: Նորմի տեքստից երևում է, որ կողմերն իրավասու են բացատրություններ ներկայացնել, սակայն սահմանվում է, որ գործերը կարող են քննվել նրանց բացակայությամբ՝ պայմանով, որ նրանք ծանուցվել են նիստի մասին:

Նորմերի սահմանափակությունը հանգեցնում է տարատեսակ մեկնաբանությունների՝ կապված ընթացակարգի հրապարակայնության և թափանցիկության հետ: Դատավորներից ոմանք առաջարկում են, որպեսզի լսումներն իրականացվեն *տեսախցիկի միջոցով*: Նրանց մոտեցումները ևս տարբերվում են՝ կապված դատավարության մրցակցային բնույթի հետ, որովհետև օրենքը չի սահմանում որևէ պահանջ լսումների ընթացքում փաստարկներ ներկայացնելու, դրանց վերաբերյալ կարծիք հայտնելու և դատավարության այս ձևի այլ համապատասխան տարրերի կապակցությամբ: Բացի այդ, հստակ կարգավորված չէ այն հարցը, թե դատարանները կարող են արդյոք այս դատավարության ընթացքում փաստեր ձեռք բերել, թե՛ ոչ:

Անգամ եթե դատավարությունները կոչված չեն իրականացնելու անկախ քննություն, դրանք պետք է մրցակցային դատավարությունում

ապահովեն օրենքով սահմանված ընթացակարգի իրականացման դատական երաշխիքները:¹⁴⁵ Հետևաբար, վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների կամ այլ հաղորդումների կապակցությամբ իրականացված գործողությունների կամ կայացված որոշումների օրինականության նկատմամբ դատական վերահսկողության իրավական շրջանակները պետք է ընդլայնվեն՝ ապահովելու համար դատավարության մրցակցային և հրապարակային բնույթը:

63. Հակառակ քրեական դատավարությունների, ոստիկանության ստորաբաժանումների կողմից իրականացվող ներքին քննությունները ենթադրյալ տուժողի կարգավիճակի կապակցությամբ հստակ մոտեցում և պրակտիկա չեն նախատեսել: Ենթադրվում է, որ ի լրումն ոստիկանության ներսում վերադասության կարգով բողոքարկման հնարավորության, առկա է նաև ներքին քննությունների սահմաններում կայացվող որոշումները դատական կարգով վիճարկելու հնարավորություն, որն ամբողջ ծավալով չի օգտագործվում: Հարցի կապակցությամբ համապատասխան պրակտիկայի և իրավական հստակության բացակայության պատճառով **անհրաժեշտ է սահմանել առանձին դրույթներ, որոնք հանգամանորեն կկարգավորեն ներքին քննությունների արդյունքները դատական կարգով վիճարկելու ուղիները:**

• **Քննչական գործունեության և համապատասխան ընթացակարգերի ամբողջական արդյունքները**

64. Ուսումնասիրության շրջանակները չեն ենթադրում առանձին քննությունների պատշաճության մանրամասն վերլուծություն և գնահատում: Քննարկված այլ հարցերի նման, այս հարցի վիճակի համակողմանի պատկերացում կազմվել է տարբեր զրույցների միջոցով, որոնց ընթացքում կոնկրետ գործերից օրինակներ և հրապարակված ընդհանուր տվյալներ են ներկայացվել:

Ամբողջական պատկերը չի կարող ներկայացվել՝ առանց մեղադրանքներին և դատապարտումներին, ինչպես նաև կարգապահական վարույթների արդյունքներին անդրադառնալու: Ջարմանալի է, որ հանցագործությունների քննության ընթացքում ոստիկանության կողմից դրսևորված վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ լուրջ հայտարար-

¹⁴⁵ Տե՛ս *Gharibashvili v. Georgia*, 2008 թվականի հուլիսի 29-ի ՄԻԵԴ վճիռը, գանգատ թիվ 11830/03, կետ 74:

րությունների նման մակարդակի և բնույթի առկայության պայմաններում, վատ վերաբերմունքի համապատասխան դրսևորումների համար ո՛չ դատապարտումներ, ո՛չ կարգապահական պատասխանատվություններ չեն գրանցվել:¹⁴⁶ Առկա չէ նաև որևէ դատապարտում ՔՕ 341-րդ հոդվածով:

Միակ գրանցված ներքին քննությունը, որի արդյունքում հաստատված խախտումն ունեցել է վատ վերաբերմունքի որոշակի ենթատեքստ, վերաբերել է ձերբակալված անձին թույլատրելի ժամկետից 15 րոպե ավելի պահելուն:¹⁴⁷ Այն չի հանդիսացել միայն կարգապահական պատասխանատվության միջոցի համաչափության հետ կապված հարց, որը խնդիր է առաջացրել, այլ նաև պատճառաբանություն, որն օգտագործվել է սույն գործով այն հիմնավորելու համար: Աստիճանի հետ կապված փաստարկումը հիմնավորում է խախտումը՝ վկայակոչելով կասկածյալի կողմից կատարված հանցագործության ծանրությունը և ամրագրելով, որ կալանավորումը կօժանդակի դրա հաջող քննությանը: **Սանկցիա կիրառող մարմինները պետք է հիշեն վատ վերաբերմունքի արգելքի բացարձակ բնույթի, ինչպես նաև այն մասին, որ պատժի համապատասխանության պահանջը վերաբերում է երկուստեք դրա համաչափությանը՝ չարաշահումների ծանրության աստիճանին և նշանակված պատժի հիմնավորման համար կիրառված պատճառաբանության կանխարգելիչ տեսակետներին:**

Ոստիկանների նկատմամբ հարուցված բոլոր չորս քրեական հետապնդումները հիմնված են եղել վերջիններիս կողմից ուժի չթույլատրված կիրառման վրա, որի արդյունքում 2008 թվականի ընթացքում և 2009 թվականի առաջին կեսին դատապարտումներ են իրականացվել, և հանդիսանում են ոստիկանության դաժանության ակնհայտ և իրապարակային դրսևորումներ:¹⁴⁸ Հանցագործությունները որակվել

¹⁴⁶ Ձրուցակիցներից ոմանք վկայակոչեցին Լոռու մարզի ոստիկանության պետի տեղեկալի և դատախազության քննիչի դեմ հարուցված համեմատաբար հին գործ, որի արդյունքում վերջիններս դատապարտվել են երիտասարդ կնոջ՝ սեքսուալ բնույթի բռնի գործողություններով զուգորդված սպանության գործով ապացույցների կեղծման և խոստովանական ցուցմունքների կորզման համար:

¹⁴⁷ Գործը կապված էր վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարության հետ, որը տեղի էր ունեցել 2008 թվականի դեկտեմբերի 6-ին Վանաձորում Բազումի ոստիկանության բաժնի կողմից սպանության գործով օպերատիվ և քննչական միջոցառումների իրականացման ժամանակ:

¹⁴⁸ Տվյալները տրամադրվել են Հատուկ քննչական ծառայության կողմից:

են որպես պաշտոնեական լիազորություններն անցնելը, որը նախատեսված է ՔՕ 309-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերով և պատժվում են ազատազրկմամբ 2-ից 6 տարի ժամկետով:

65. Վատ վերաբերմունքի այս կատեգորիայի քննությունը դժվար է: Սակայն այս առանձնահատկությունը չի արդարացնում քննության որևէ անգործություն կամ այլ կերպ դրա ոչ պատշաճ լինելը:

Ինչպես արդեն նշվել է, Հայաստանում առկա է խնդիր՝ կապված ոստիկանության դեմ բողոք ներկայացնելու հետևանքներից բխող վախի հետ:¹⁴⁹ Ի թիվս այլ հետևանքների, այն հանգեցնում է ենթադրյալ տուժողների կողմից իրենց սկզբնական հայտարարություններից և բողոքներից հրաժարվելու օրինաչափության ձևավորմանը: Քննչական մարմինների բոլոր ներկայացուցիչները և դատախազները, ինչպես նաև Հատուկ քննչական ծառայության ղեկավարությունն այն վկայակոչեցին որպես նման գործերով պատշաճ քննության իրականացման հիմնական խոչընդոտ:

Այս առումով իրավիճակը հաստատվել է նաև այն քրեական գործերով իրականացված քննությունների ամբողջական արդյունքներով, որոնք դադարեցվել են տվյալ ժամանակահատվածում: Այսպիսով, 2008 թվականի ընթացքում և 2009 թվականի առաջին կեսին Հատուկ քննչական ծառայության կողմից կարճված երեք գործերից երկուսով ենթադրյալ տուժողների սկզբնական բողոքները մերժվել են ձևական հիմքերով:

Ընդգծված իրավիճակը հիմնավորում է այս կապակցությամբ ներկայացված առաջարկության անհրաժեշտությունը:¹⁵⁰ Վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարի համակարգի վերոնշյալ թերությունների առկայության պարագայում տրամաբանական է, որ վերջին քննչական գործողությունները և ընթացակարգերը չէին կարող որևէ էական արդյունք տալ և կանխարգելիչ ազդեցություն ունենալ հանցագործությունների քննության ենթատեքստում դրսևորվող վատ վերաբերմունքի¹⁵¹ և, ընդհանուր առմամբ, իրավապահ գործունեության վրա:

¹⁴⁹ Տե՛ս վերը՝ կետեր 31, 53:

¹⁵⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁵¹ Քանի որ չեն եղել նոր դատապարտումներ քննարկվող կատեգորիայի հանցագործություններով, ուստի սույն ուսումնասիրությունը համապատասխանաբար չի ներառում քրեական պատիժների համաչափության գնահատումը:

3.3. Բննությունների արդյունավետության գնահատումը

- **Հիմնական սկզբունքներ**

66. Ձեկույցի նախորդ բաժինը վերաբերում էր առանձին քննությունների պատշաճության չափանիշներին: Միաժամանակ, միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ վատ վերաբերմունքի քննության համակարգը չի կարող հավուր պատշաճի պահպանվել և զարգանալ առանց դրա ամբողջական արդյունավետության գնահատման փոխկապակցված մեթոդների կիրառման:

Այս նպատակով առաջարկվել է ստեղծել փոխկապակցված, համատարր, համապետական համակարգ՝ հիմնված հստակ, առանձնացված վիճակագրական տվյալների վրա, որոնք վերաբերում են ներկայացված բողոքներին, իրականացված քննություններին, դատական կամ կարգապահական ընթացակարգերին և նշանակված պատիժներին:¹⁵²

Բացի դրանից, իրավասու պաշտոնատար անձինք վատ վերաբերմունքի կապակցությամբ իրականացված քննությունների, բացահայտված վատ վերաբերմունքի դեպքերի մակարդակի և արդյունքում ձեռնարկված միջոցառումների մասին պետք է հետևողականորեն տեղեկացնեն հասարակությանը և իրավապահ մարմիններին:

- **Գնահատման համատարր համակարգի բացակայությունը**

67. Չնայած խնդրի արդիականությանը և վատ վերաբերմունքի քննության արդյունավետությունն արտացոլող վիճակագրական տվյալների յուրացման (կոմպիլյացիայի) հետևողական համակարգ ստեղծելու ակնհայտ անհրաժեշտությանը՝ այդ ուղղությամբ դեռևս որևէ քայլ չի ձեռնարկվել:

Ավելին, պարզվեց, որ միայն Ոստիկանության ներքին անվտանգության վարչությունն է վարում վիճակագրական տվյալների յուրացման (կոմպիլյացիայի) սխեմա, որի միջոցով հնարավոր է հետևել վատ վերաբերմունքի դեպքերի և դրանց վերաբերյալ քննությունների զարգացումներին:¹⁵³ Ինչ վերաբերում է այլ համապատասխան ինստիտուտներին և մարմիններին, ապա նրանց համապատասխան միջոցառումների արդյունքում այս հարցի վերաբերյալ որևէ կա-

¹⁵² Տե՛ս 2002 թվականի ապրիլի 17-ից 26-ը Բուլղարիա կատարած այցիարդյունքում կազմված CPT-ի զեկույցը, CPT/Inf (2004) 21, կետ 24:

¹⁵³ Տե՛ս վերը՝ կետ 47:

ճանապարհով տեղեկություն ձեռք չի բերվում: Ամբողջական ուսումնասիրության նպատակով տրամադրված տվյալներից ոչ մեկը լիովին հստակ չէր: Այսպիսով, այն ժամանակ, երբ Հայաստանի Հանրապետության Ոստիկանության քննչական վարչության կողմից տրամադրված վերլուծության մեջ նշված էր, որ 2009 թվականի ընթացքում վերջինիս ստորաբաժանումների կողմից իրականացվել է նշված կատեգորիայի 9 քննություն, պարզվեց, որ ներկայացված տվյալների մեջ ներառված չէ Լոռու մարզի քննչական վարչության կողմից Մ.Բ.-ի գործով իրականացված քննությունը:¹⁵⁴

Սույն զեկույցի կազմման նպատակով Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի կողմից ներկայացված վերջնական որոշումները վերաբերել են մասնավոր անձանց կողմից ֆիզիկական ցավ պատճառելու դեպքերին և կապված չեն եղել պաշտոնատար անձանց դրսևորած վատ վերաբերմունքի դեպքերի հետ:¹⁵⁵ Այս անհամապատասխանությունը քրեական օրենսդրության վերոնշյալ թերությունների հետևանք է: ՔՕ 308-րդ և 309-րդ հոդվածներով դատապարտված անձանց թվի վերաբերյալ տեղեկությունները դասակարգված չեն եղել հանցանք կատարած անձանց (ոստիկանության աշխատակիցներ կամ այլ պաշտոնատար անձինք) և հանցագործության բնույթի հիմքերով:¹⁵⁶

Անհրաժեշտ է նշել, որ վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարի խնդիրը չի վրիպել Հայաստանի զանգվածային լրատվամիջոցների ուշադրությունից: Վերջիններիս կողմից հաճախ հրապարակվում են տեղեկություններ ոստիկանության կողմից վատ վերաբերմունք դրսևորելու վերաբերյալ դեպքերի կամ հայտարարությունների մասին: Սակայն ոստիկանության կողմից վատ վերաբերմունք դրսևորելու վերաբերյալ հայտարարությունների և այլ հաշվառման հիմքերի, դրանց քննության, դատապարտված ոստիկանների և նրանց նկատմամբ նշանակված պատիժների վերաբերյալ պատրաստի և հասանելի տվյալների բացակայությունը դժվարություններ է ստեղծում այս ոլորտի վերաբերյալ հասարակությանը լիարժեք տեղեկացնելու հարցում:

¹⁵⁴ Տե՛ս վերը՝ կետ 29:

¹⁵⁵ Տե՛ս վերը՝ կետ 4:

¹⁵⁶ Հատուկ քննչական ծառայության կողմից տրամադրված տեղեկությունը նախապատրաստվել է համապատասխան հոդվածով որակված բոլոր գործերի անհատական վերլուծության արդյունքում: Տե՛ս վերը՝ կետեր 63-64:

Յետևաբար, իշխանությունները պետք է ձևավորեն վատ վերաբերմունքի դեմ արդյունավետ պայքարի հետևողական, համատարր, համապետական համակարգ՝ հիմնված ներկայացված բողոքներին, իրականացված քննություններին, դատական կամ կարգապահական ընթացակարգերին և նշանակված պատիժներին վերաբերող հստակ, առանձնացված վիճակագրական տվյալների վրա: Համապատասխան տվյալները պետք է հետևողականորեն ներկայացվեն իրավապահ մարմիններին և, ընդհանուր առմամբ, հասարակությանը:

4. Վատ վերաբերմունքի խթանները

- **Հիմնական սկզբունքներ**

68. Խոշտանգումների կրկնակի դրսևորումների կանխման առանձնահատուկ միջոցների հայտնաբերումն ու իրականացումը հանդիսանում են դրա կանխման ընդհանուր պարտականության բաղադրատարրեր: Թեև դա չի հանդիսանում քննչական և դատական մարմինների ուղղակի պարտականությունը, այնուամենայնիվ, վերջիններս իրենց զբաղեցրած դիրքով կարող են լավագույնս կատարել այս պարտականությունը: Յետևաբար, միջազգային չափանիշները նախատեսում են, որ, ի լրումն իրենց առաջնային գործառույթների, ակնկալվում է, որ այս մարմինները կծեռնարկեն կանխարգելիչ միջոցառումներ՝ պայմանավորված վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ դեպքերի քննչական և դատական վարույթների արդյունքներով:¹⁵⁷

- **Խթանների անհատականացում**

69. Հայաստանի օրենսդրությունը սահմանում է հանցանքի կատարմանը նպաստող հանգամանքները պարզելու և այդ կապակցությամբ համապատասխան միջնորդագիր ներկայացնելու՝ քննչական և դատախազական մարմինների ընդհանուր պարտականությունը: Մասնավորապես, այդ պարտականությունն ամրագրված է ՔԴՕ 200-րդ հոդվածում, որի համաձայն այս նպատակով հատուկ ձևի միջնորդա-

¹⁵⁷ Տե՛ս Ստամբուլյան սկզբունքները, «Խոշտանգումների և այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի արդյունավետ քննության և փաստաթղթավորման վերաբերյալ սկզբունքներ»՝ ընդունված ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից 2000 թվականի դեկտեմբերի 4-ին, կետ 1.6, CEHRC-ի դիրքորոշումը, կետ 22:

գիր պետք է ներկայացվի: Այն մարմինները, որոնց այս միջնորդագրերն ուղղված են, պարտադիր պետք է քննության առնեն դրանք և գրավոր պատասխան ներկայացնեն այդ միջնորդագրերի վերաբերյալ:

Սակայն հաշվի առնելով վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարի համակարգի օրենսդրական կարգավորումների սխալ ընկալումները և գործնական առումով չհամաձայնեցվածությունը, ինչպես նաև այս ուղորտում համապատասխան քննչական և դատական գործունեության էական բացակայությունը, ժամանակավրեպ կլիներ ակնկալել, որ հարցը պատշաճ ուշադրության արժանացած կլինի: Այս խնդրի որևէ տեսակետով չեն զբաղվել, ինչպես նաև դրան համակարգային մոտեցում չեն ցուցաբերել: Միաժամանակ, բազմաթիվ քննարկումների արդյունքում պարզվեց, որ շատ զրուցակիցներ, այդ թվում՝ ոստիկանությունից, տեղյակ էին այդ հանգամանքների մասին:

- **Վիճակագրական տվյալներ**

70. Պարբերաբար դրսևորվող վատ վերաբերմունքի պատճառների վերաբերյալ հարցերին անմիջականորեն և առավել հաճախ տրվող պատասխանները կապված էին այն կարծրատիպի հետ, որ բացահատված հանցագործությունների մակարդակը հանդիսանում է առանձին պաշտոնատար անձանց, մասնավորապես՝ օպերատիվ և, հատկապես, ոստիկանության քննչական բաժանմունքների գործունեության հիմնական ցուցանիշ: Թեև ոստիկանության վերադաս աշխատակիցները վկայակոչում են «առանձին աշխատակիցների ունեցած սխալ պատկերացումների մասին», իրավաբանների և քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների մեծ մասը կարծիք է հայտնում այն մասին, որ այս կարծրատիպը վերաբերում է ոստիկանության ամբողջ համակարգին: Նաև կարծիք է արտահայտվել այն մասին, որ որոշակի աստիճանով այն կայուն է դարձել ամբողջ հասարակությունում և իրավապահ համակարգն ու պաշտոնատար անձանց դարձրել է տատանողական վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարի վճռորոշ քայլեր ձեռնարկելուց:

Կարծրատիպը ժառանգվել է հանցավորության մակարդակի վերաբերյալ վիճակագրական տվյալներ նախապատրաստելու մեթոդաբանության նախկին ազդեցությունից, երբ «մաքուր» ցուցանիշը հանդիսանում էր ոստիկանության գործունեության արդյունավետության վճռորոշ չափանիշ: Որպես կանոն, այն համեմատվում է նախորդ ժա-

մանակաշրջանների չափանիշների հետ, և ցուցանիշի հետ կապված ցանկացած բացասական միտում հանդիսանում է գործունեության չիրականացման առանցքային ցուցանիշ, և՛ հակառակը (*vice versa*): Բացի դրանից, քննարկումների արդյունքում պարզվեց, որ մեթոդաբանությունը և վիճակագրական ձևերը մասնավորապես հակառակ ազդեցություն են ունեցել և իրենց ներդրումն են ունեցել սխալ պատկերացումների ձևավորման մեջ:

Քննարկվող ցուցանիշների վերաբերյալ նման սխալ պատկերացումը պահանջում է, որ **նստիկանության գործունեության ցուցանիշների հետևողական սխեման և հանցավորության մակարդակի վերաբերյալ վիճակագրական տվյալների նախապատրաստման համապատասխան մեթոդները ներկայացվեն հասարակությանը և հիմնավորվեն վերջինիս առաջ՝ կանխելու համար նստիկանության առանձին աշխատակիցների, ամբողջ համակարգի և ընդհանուր առմամբ հասարակության կողմից բացահայտված հանցագործությունների մակարդակին և նման բնույթի այլ տեխնիկական չափանիշներին անհամաչափ կշիռ տալը:**

- **Ինքնախոստովանություններ**

71. Ի լրումն այն խեղաթյուրված ջանքերի, որոնք խթանվում են նստիկանական գործունեության սխալ առաջնություններով, առկա են եղել նաև որոշ այլ գործոններ, որոնք վկայակոչվում են որպես նստիկանների կողմից վատ վերաբերմունքի դրսևորման խթաններ: Պրոֆեսիոնալիզմի, սարքավորումների և ենթակառուցվածքների էական բացակայության պայմաններում հայաստանյան նստիկանությունը հնարավորություն չունի լայնորեն կիրառել հանցագործությունների բացահայտման ժանակակից տեխնիկան և մեթոդները:

Ենթադրվում է, որ օպերատիվ աշխատակիցների և քննիչների մեծ մասը ի վիճակի չէ գիտակցել ինքնախոստովանական ցուցմունքների կամ բռնությամբ ձեռք բերված ապացույցների այլընտրանքների կիրառման կարևորությունը: Միաժամանակ, տեղյակ լինելով, որ միայն ձևական ինքնախոստովանությունը չի կարող բավարար լինել մեղադրանքի առաջադրման համար, նրանք փնտրում են ինքնախոստովանությունը հիմնավորող մի քանի այլ ապացույց: Այս պատճառով նման մեթոդները ևս կիրառվում են կասկածյալների և մեղադրյալների կամ նրանց հանցակիցների նկատմամբ հանցագործության նյութական

հետքերի և այլ հանգամանքների կորզման նպատակով, որոնք ի լրումն կամ ձևական ինքնախոստովանության փոխարեն կարող են օգտագործվել որպես անկախ ապացույցներ: Բացի դրանից, նման մեթոդներ բազմաթիվ անգամ հետևողականորեն կիրառվել են վկաների և քրեական դատավարության այլ մասնակիցների նկատմամբ:¹⁵⁸ Փաստաբանների պնդմամբ՝ մեղադրանքների մեծ մասը հիմնված է ինքնախոստովանական ցուցմունքների և կասկածյալներից կամ քրեական դատավարության այլ մասնակիցներից ենթադրաբար կորզված տեղեկությունների վրա:

Հայաստանի օրենսդրության մեջ առկա են նորմեր, մասնավորապես ՔԴՕ 200-րդ հոդվածը, որը նախատեսում է վատ վերաբերմունքի արդյունքում ձեռք բերված ապացույցները չընդունելու պարտականություն: Սակայն այս սկզբունքը պետք է մշտապես կիրառվի պրակտիկայում: Դատախազական մարմինների և դատական իշխանության դերի կարևորությունն արդեն քննարկվել է վերևում:¹⁵⁹ Միաժամանակ, արդեն արված մեկնաբանությունները և առաջարկությունները պետք է վերածնակերպվեն՝ ելնելով վատ վերաբերմունքը խթանող գործոններից: Այսպիսով, ի լրումն ինքնախոստովանական ցուցմունքներ ստանալու նպատակով դրսևորված վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ հայտարարությունների պատշաճ քննության, նման վերաբերմունքի պատճառով անթույլտրելի դարձած ապացույցների զգուշաբար հետազոտության միջոցով անհրաժեշտ է վերացնել այդպիսի վերաբերմունք դրսևորելու խթանները:

Այն դեպքում, երբ արտաքին հարկադրանքի միջոցները, ինչպես ակնկալվում է, կխտչընդոտեն վատ վերաբերմունք դրսևորելուն հակված անձանց կողմից նման վարքագիծ դրսևորելուն, ապա նշված խտչընդոտներն այն անհնաստ կդարձնեն՝ նման ճանապարհով ձեռք բերված ապացույցների ապացուցողական արժեքը կասկածի տակ դնելու պատճառով:

72. Ձարգացած քննչական տեխնիկայի և պրոֆեսիոնալիզմի բացակայությունը բացատրվում են ֆինանսական միջոցների սահմանափակությամբ: Սակայն պետք է ուշադրություն դարձվի այն հանգամանքի վրա, որ, ի լրումն այլ սոցիալական առավելությունների,

¹⁵⁸ Տե՛ս վերը՝ կետ 42:

¹⁵⁹ Կետեր 42-43:

հանցագործության բացահայտման՝ լիարժեք, պատշաճ մեթոդների ներմուծումը որոշակիորեն կփոխհատուցվի քննության և դատավարական ընթացակարգերի ծախսերի նվազմամբ, որոնք անհրաժեշտ կլինեն վատ վերաբերմունքի բարձր մակարդակի առկայության դեպքում: Այդ նպատակով իշխանությունները պետք է կոչված լինեն **մեծացնելու զարգացած տեխնիկայի և հանցագործությունների քննության և բացահայտման մեթոդների ներմուծմանն ուղղված ջանքերը:**

• **Քննչական, դատախազական և դատական մարմինների գործունեության նպատակները**

73. Ապացույցների ձեռքբերման անօրինական մեթոդների կիրառմանը, այդ թվում՝ վատ վերաբերմունքի դեպքերի վերաբերյալ տեղեկություններին քննիչների, դատախազների և դատավորների կողմից պատշաճ արձագանքելը սերտորեն կապված է վերջիններիս աշխատանքի նպատակակետերի հետ: Բազմաթիվ գրույցների արդյունքում պարզվեց, որ քրեական գործի կարճումը կամ քրեական հետպնդման դադարեցումը, ինչպես նաև արդարացումը դեռևս դիտվում են որպես նրանց գործունեության հիմնական կամ միակ բացասական ցուցանիշները: Այս մոտեցումը վկայակոչվում է որպես գործոն, որը խոչընդոտում է նրանց կողմից վատ վերաբերմունքի պատշաճ գնահատմանը և քննությանը: Քննիչները, դատախազները և դատավորները, ինչպես նաև համապատասխան համակարգերը չի ակնկալվում, որ կարող են սասանել այն գործերի և նախապատրաստված դատապարտումների արժանահավատությունը, որոնց համար նրանք, ենթադրվում է, որ պատասխանատու են: Ի լրումն համապատասխան ծրագրային հայտարարությունների և այլ միջոցների, որոնք պահանջում են վերաբերմունքի փոփոխություն, **քննիչների, դատախազների և դատավորների գործունեության ցուցանիշները պետք է վերանայվեն՝ պարզաբանելու համար այն, որ հաստատված անմեղությունը կամ քրեական պատասխանատվությունը բացառող այլ հիմքերը նույն արժեքն ունեն, ինչ մեղավոր անձանց դատապարտումը: Կարճված գործերի, դատապարտումների կամ արդարացումների մակարդակին առանձնահատուկ բացասական կշիռ տալու պրակտիկական համապատասխանաբար պետք է դադարեցվի:**

- **Այլ խթաններ**

74. Փաստաբանների և ոչ կառավարական մարմինների ներկայացուցիչների հետ բազմաթիվ զրույցների արդյունքում նաև պարզվեց, որ առկա են որոշ այլ ընդհանուր գործոններ, որոնք հանդիսանում են վատ վերաբերմունքի խթաններ: Դրանց թվին են դասվում ուստիկանության և, ընդհանուր առմամբ, պետական մարմինների համակարգում կոռուպցիայի առկայությունը, դատախազական և դատական մարմինների չեզոքության բացակայությունը և չապահովված անկախությունը, ինչպես նաև նրանց ներգրավվածությունը քաղաքականապես զգայուն դեպքերին և իրավիճակներին:

Ինչ վերաբերում է կոռուպցիայի երևույթի հետ կապին, ապա ենթադրվում է, որ երբ կաշառքի չափը հիմնված է մեղադրվելու և դատապարտվելու հեռանկարի վրա, ապա վատ վերաբերմունքի միջոցով ապացույցների վերականգնման «արդյունավետությունը» կարող է ենթադրվել կամ որոշվել բանակցային ճանապարհով:¹⁶⁰

Նշված խնդիրները բարդ բնույթ ունեն: Դրանց հաստատված կապը վատ վերաբերմունքը խթանող հանգամանքների հետ՝ հանդիսանում է տարրերի առավել մեծ ամբողջության մի մասը միայն, որը սույն հետազոտության շրջանակներում չի տեղավորվում: Այդ պատճառով առաջարկվում է, որ **պատշաճ ուշադրություն դարձվի կոռուպցիայի խնդիրների հետ վատ վերաբերմունքի կապի, ուստիկանության քաղաքական անկողմնակալության բացակայության, դատախազական և դատական մարմինների ոչ բավարար անկախության խնդիրներին՝ այս հիմնահարցերի հաղթահարման համար ռազմավարության մշակման նպատակով:**

* * *

Այսպիսով, Հայաստանում վատ վերաբերմունքի և անպատժելիության դեմ պայքարի հետ կապված իրավիճակի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ իշխանությունները նկատել են խնդիրը և այդ ուղղությամբ որոշ միջոցառումներ են ձեռնարկել: Սակայն **ձեռնարկված քայլերի առանձնացված բնույթը, վատ վերաբերմունքի դեմ պայքարի փոխկապակցված ռազմավարության, հստակ և համակարգված գործողությունների, այդ թվում՝ պատշաճ քննության**

¹⁶⁰ Փաստարկը կինչի այսպես. «Չկան բավարար ապացույցներ, սակայն դրանք ձեռք բերելը խնդիր չէ»:

բացակայությունը, ինչպես նաև խնդրի նկատմամբ հանդուրժողականության դրսևորումը շարունակում են մնալ այս ոլորտում իրականացվող քաղաքականության հիմնական թերությունը:

ՎԱՏ ՎԵՐԱԲԵՐՍՈՒՆՔԻ ԵՎ ԱՆՊԱՏԺԵԼԻՈՒԹՅԱՆ
ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐՆ
ՈՒ
ՎԱՏ ՎԵՐԱԲԵՐՍՈՒՆՔԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Էրիկ Սվանիձե
COMBATING ILL-TREATMENT AND IMPUNITY
AND
EFFECTIVE INVESTIGATION OF ILL-TREATMENT
by Eric Svanidze

Խմբագիր՝
Լեզվաոճական
Խմբագիր՝
Տեխնիկական
Խմբագիր՝
Կազմի
ձևավորող՝

Վահե ԵՆԳԻՔԱՐՅԱՆ
Արմինե ՆԱԶԱՐՅԱՆ
Արարատ ԹՈՎԱՍՍՅԱՆ
Տիգրան ՉՈՎՅԱՆՆԻՍՅԱՆ

«Անտարես» հրատարակչատուն
Երևան 0009, Մաշտոցի 50ա/1
Հեռ.՝ (+374 10) 58 10 59, 56 15 26
Հեռ./ֆաքս՝ (+374 10) 58 76 69
antares@antares.am
www.antares.am